

To što se širilo ma koliko izmišljeno i iskrivljeno, nije *razpršeno* nego je dobilo na neočekivanom publicitetu. List *Njus hronikl* 3. januara 1942. godine objavio je opširan članak pod naslovom *180.000 Srba je stradalo u teroru*. U podnaslovu se čitaoci obavještavaju kako je "masovna ubijanja ljudi, žena i djece opisao patrijarh Srpske pravoslavne crkve u dokumentu koji je stigao u Jugoslovensko poslanstvo u Londonu".¹²⁷

Na osnovu tog memoranduma Kraljevsko poslanstvo Jugoslavije pri Svetoj stolici uputilo je notu državnom sekretaru Vatikana. Nota je uvedena pod brojem I/42, 9. januara 1942. godine. Otpočela je kampanja. Najodlučnije su poricani podaci i optužbe na račun držanja rukovodstva Katoličke crkve, naročito prisilnog prelaska u drugu vjeru i pokatoličavanja, te golgoti srpskog naroda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Uzvratilo je i državni sekretar Vatikana. Već 25. januara uputio je memorandum kao odgovor na Notu Jugoslovenskog kraljevskog poslanstva pri Svetoj stolici. Memorandum je odjeknuo i na stranicama lista *L'Observatore Romano* koji piše: "Pozivajući se na Notu Kraljevskog poslanstva Jugoslavije pri Svetoj stolici broj I/42 od 9. januara o. g. Državni sekretar Njegove Svetosti ima čast da upozna isto Poslanstvo sa slijedećim:

Prema principima katoličke doktrine konverzija mora da bude ne rezultat vanjske prisile nego dobrovoljnog prihvatanja istina, koje propovijeda katolička crkva.

I zato katolička crkva ne prima u svoje okrilje ljude koji žele da joj se pridruže ili da joj se vrate ako nisu u potpunosti sujesni čina koji žele da naprave.

Činjenica da je, međutim, veliki broj disidenata u Hrvatskoj iznenada zatražio da bude primljen u okrilje katoličke crkve, nije mogla a da jako ne zabrine hrvatski episkopat, koji je prirodno dužan da brani i štiti interese katolika u Hrvatskoj.

Iako nije bio sasvim upoznat s takvim stanjem stvari bilo eksplicitno ili implicitno, ipak se založio da se odrede organi koji će se baviti pitanjem disidenata i njihovog slobodnog povratka i apelovao je na isključivu nadležnost crkvenih vlasti za izdavanje naredbi i direktiva u pogledu konverzije.

Ako je biskupski odbor bio odmah konstituisan sa zadatkom da raspravlja i odlučuje o svim pitanjima u tom pogledu, onda je to učinjeno s ciljem da se postigne da konverzija, u skladu sa principima katoličke doktrine, bude plod ubjeđenja, a ne prisiljavanja.

Sa svoje starne Sveta stolica je odmah preporučila da se striktno poštuju propisi i direktive, koji su dati u tom pogledu."¹²⁸

Dok se nije stižala bura u javnosti o prvom, pojavio se još jedan memorandum Srpske pravoslavne crkve. U pismu¹²⁹ Sv. Arhijerejski Sinod Srpske

pravoslavne crkve obavještava Milana Nedića da je "povodom napada glavnih predstavnika državne vlasti u Nezavisnoj Hrvatskoj državi na Srpsku pravoslavnu crkvu Sveti Arhijerejski Sinod" izradio memorandum "za njemačkog vojnog zapovjednika za Srbiju (...) radi zaštite Srpske pravoslavne crkve." Nedića mule da ga dostavi njemačkom vojnom zapovjedniku za Srbiju kako bi se sa njegovom sadržinom upoznali njemački državni faktori.

Tek tada se saznalo da je Sv. Arhijerejski Sinod taj i prethodni memorandum razdijelio na razne strane, uključivši i inostranstvo. Nijemci su tražili da se na svaki način spriječi dostavljanje memorandumima inostranoj javnosti. Zato sv. Arhijerejski Sinod obavještava Milana Nedića da su dva primjerka njemačkog teksta upućena njemu "zajedno sa primerkom srpskog teksta. Jedan primerak njemačkog teksta predan je Gestapou i nikom više. Od primeraka memoranduma na srpskom jeziku po jedan primerak je predan, po dužnosti članovima Arhijerejskog Sinoda i svima ostalim eparhijskim Arhijerejima, radi znanja i obaveštenja o stanju stvari.

Da li je na ovaj način primerak teksta memorandumu bilo na srpskom bilo na njemačkom jeziku došao i u čije druge ruke Svetom Arhijerejskom Sinodu nije poznato".

I Krunoslav Draganović je u svojim zabilješkama koje liče na dnevnik¹³⁰ zapisao je: "Katolička Crkva zatajila kod klanja. Srpska pravoslavna crkva digla je optužnicu protiv katoličke crkve?" Draganović piše da je optužnica bila dostavljena Papi i Stepincu. Ovaj potonji je potvrdio da ju je primio, navodno u prosincu 1942. godine.

Šta piše u tom memorandumu? Ističe se da su "u Hrvatskom Saboru (Reichstag) koji je održan krajem januara u Zagrebu, dva najviša državna funkcionera, Poglavlak (Staatsführer) dr Ante Pavelic i njegov ministar pravde i kulture dr Mirko Puk obrazložili stanovište Nezavisne Države Hrvatske, između ostalog, prema pravoslavnoj, ili kako su je oni radije zvali grčko-istočnoj religiji (...)

(...) Ovom prilikom naša dužnost je samo to da skrenemo pažnju nadležnim na neistine, na nelogičnost i nekonsistentnost u pomenatim govorima u Saboru hrvatskog vođe dr. Ante Pavelića i njegovog ministra pravde dr. Mirka Puka, ukoliko se oni odnose na pravoslavnu religiju i Srpsko-pravoslavnu crkvu u Hrvatskoj. Iz analize i upoređivanja oba govora održana u Hrvatskom Saboru od strane ministra pravde dr. Puka 25. marta i državnog vođe dr. Pavelića 28. marta jasno proizlazi da ova dvojica najviših funkcionera Nezavisne Države Hrvatske, uprkos tome što slijede isti cilj, formalno zastupaju različita mišljenja o metodama koje treba primeniti prema srpskom pravoslavnom narodu i njegovoj crkvi u Hrvatskoj, da bi se taj cilj postigao. Dr. Puk je radikalniji. On želi, naime, odmah i odjedanput da iskoreni pravoslavlje u Hrvatskoj kako bi sa ovim bilo uništeno i srpstvo.

127 Avro Manhatana, *Katolički teror danas*, London, 1969., str. 94.

128 Prema knjizi Fiorello Cavalli, *Il processo dell' arcivescovo di Zagabria, La civiltà cattolica*, 1974., 116-117; dr. Ivan Cvitković, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Oslobođenje Sarajeva, 1980., 121.

129 Prepis pisma br. 477,617/zap. 96. od 17. marta 1942. god. nalazi se u Vojnoistorijskom muzeju u Beogradu.

130 Čuvaju se u sudske dokumentaciji u njemu u Arhivu RSUP-a BiH, pod 22. II 1945.

Međutim, dr Pavelić je spreman barem spolja gledajući da toleriše pravoslavlje, ukoliko se svi Srbi u Hrvatskoj odreknu svoje srpske nacionalnosti, priznaju da su Hrvati i kao takvi da izgrade jednu novu hrvatsko-pravoslavnu crkvu.

U ovoj akciji obadvojica gospode polaze sa stanovišta da više ne postoji Srpska pravoslavna crkva kao verska organizacija Srba u Hrvatskoj. Oni, naime, misle da je konačno uništena srpska crkva jer su svi srpski episkopi kao i njihovi sveštenici i kaluderi, koji su još u toku prvih meseci postojanja Nezavisne Države Hrvatske na najnehumaniji način od strane hrvatskih državnih činovnika, ustaša i pripadnika katoličke vere gore nego od najgorih bezbožnika užasno mučeni, ubijani, zatvarani i proganjani, njihove rezidencije, stanovi i crkve i manastiri postali posed katolika ili su opustošene i zatvoerne, popaljene i razrušene. Čak su i groblja oštećena i prekopana, svi posvećeni crkveni predmeti pravoslavne službe božije i druge nacionalne dragocenosti bile su opljačkane i odvezene, osim toga u isto vreme vršene su nečuvlene paklene grozote čak u samim crkvama, kao na primer u Glini, činjene su i to nad stotinama hiljada potpuno nedužnih Srba pravoslavne vere; dok su drugi Srbi, obično su to bili najugledniji i naj imućniji, takoreći goli i bosi izbačeni iz svojih domova i proterani u Srbiju nakon što im je čitava pokretna imovina i nepokretna imovina bila oduzeta.

Bez sumnje sva ova zlodela i nasilja, pljačke, mučenja i ubijanja pravoslavnih Srba u Hrvatskoj provedena su sa znanjem i prečutnim odobravanjem hrvatskih državnih organa i to sa očiglednom namerom da se srpstvo u pravoslavlje što je moguće pre iskorene iz čitave Nezavisne Države Hrvatske. Zbog toga se u hrvatskom Saboru nije smio čuti ni jedan jedini glas, niti se on čuo, koji bi osudio ova užasna nedela, niti su poduzete bilo kakve sankcije prema zločincima koji su na stotine hiljada potpuno nedužnog srpskog naroda, pljačkali, mučili i ubijali.

(...) Državni vođa Pavelić i ministar Puk u svojim govorima u Saboru kategorički su tvrdili: da u Hrvatskoj više ne postoji Srpska pravoslavna crkva i da takva više nikada neće postojati. Tako je dr Puk rekao: da "na području Nezavisne Države Hrvatske ne može biti dozvoljeno osnivanje i postojanje Srpsko-pravoslavne crkve"; dr Pavelić je naglasio: "mi smo u našoj Hrvatskoj domovini imali grčko-istočnu crkvu (...) ali u Hrvatskoj državi ne može postojati nikakva Srpsko-pravoslavna crkva" (...) U vezi sa navedenim provedena je i najenergičnija propaganda da svi još preostali Srbi - mučenici u Hrvatskoj, koji su ostali verni svom pravoslavnom verovanju, na ma koji to način bilo moguće, napuste svoju religiju a prihvate rimo-katoličku. Ovu akciju organizuju bez sumnje isto tako crkveni rimo-katolički kao i državni organi, budući ministar pravde i kulture nije se stidilo da se pred Hrvatskim Saborom javno hvali, kako je Nezavisna Država Hrvatska potpomognula akciju prelaska iz grčko-istočne na rimo-katoličku veru. Završavajući svoj govor obratio se još i pravoslavnim Srbima rečima: "Koji iz bilo kojih razloga ne želi da prizna ovo istorijsko stanje (tj. prelaz na rimokatolicizam), tome ostaje sloboda da napusti područje ove države" (...)

Hrvatski ministar pravde i kulture dr Puk dao je u svom govoru o pravoslavnim crkvama, naročito o srpskoj sledeće karakteristike: istočne crkve pripadaju

takozvanim cezarističkim crkvama, tj. takvim crkvama u kojima je uticaj državnih organa na sva religijska područja, a ne samo na postavljanje sveštenika, u tolikoj mjeri velik tako da ove crkve uistinu ne uživaju nikakvu slobodu, kako u organizacionu tako ni funkcionalnu. Ove crkve su mnogo više organi državne vlasti budući da je poglavar države istovremeno i poglavar crkve; nadalje, poznata je činjenica da laički element u ovim crkvama ima predominantan uticaj prema tome bi dozvolom za osnivanje i postojanje Srpsko-pravoslavne crkve na području Nezavisne Države Hrvatske, vladi Srbije bilo dozvoljeno da dio svoje državne vlasti vrši pomoću Srpsko-pravoslavne crkve i na području Nezavisne Države Hrvatske, na što ne bi pristala niti bi dozvolila nijedna država svijeta i što nije spremna da dozvoli ni Nezavisna Država Hrvatska¹⁴¹

(...) Na osnovu povelja cara Leopolda I kao i opštih kanonskih propisa Pravoslavne crkve nastala je za sve Srbe u Hrvatskoj i Mađarskoj jedna crkvena organizacija, Karlovačka mitropolija, sa sedištem mitropolisa i nadbiskupa-patrijarha u Sremskim Karlovcima, najpre kao autonomna pa zatim kao potpuno autokefalna samostalna Srpska pravoslavna crkva. Nad ovom Srpsko-pravoslavnom crkvom u Hrvatskoj i Mađarskoj, koja je potpuno nezavisna ne samo od bilo kojeg pravoslavnog vladara nego i od bilo kojeg drugog pravoslavnog crkvenog poglavara, neovisno o dogmatskim odnosima, stalan nadzor isključivo je vršio rimo-katolički, nemačko-austrijski car kao apostolski mađarsko-hrvatski kralj itd. (...)

Na kraju memoranduma dometnut je Prilog 1. u kojem se obrazlaže kakav je odnos Srpske pravoslavne crkve prema državi po zakonu i ustavu Srpsko-pravoslavne crkve, te kakav je odnos klera i laika.

Tako je, izvan bojišta, kame, noža, klanja, progona i masovnih odmazda, međuvjerska netrpeljivost dovedena do usijanja i u ovim dokumentima kojima će se ozbiljno pozabaviti i ne samo međunarodna javnost nego i izbjeglička jugoslovenska vlada. Do te netrpeljivosti dovele su, kako piše Miroslav Krleža, "latinska izolacija od pravoslavnog bizantizma i grčka izolacija od latinskog pokatoličenja". Ta netrpeljivost se ispoljavala kod većine rukovodstva Katoličke crkve, i dijela svećenstva, kroz politiku pokatoličavanja.

"Bilo bi naivno govoriti o stanjima obraćanja sa stanovišta vjerujućih, autentičnih ekstatika, planulih u suludom zanosu, uzvišeno bezbrižnih hoće li svojim ispadima prekoračiti propise Kurije ili pasti eventualno žrtvom crkvene nemilosti. Sjeme velike propagande trajno prati ovu vrstu kukavelja, tipa papinijevskog, kojima je ime legija, ne razlikujući se mnogo od bezazlenih bogomoljki, koje iskreno i predano cjelivaju zlatna stopala drvenih svetaca"¹⁴²

Crkva se kasnije branila da su vijesti o pokatoličenju "antikatolička propaganda", "antihrvatska laž", "gestapovska izmišlotina", "komunistička propaganda", da je to propaganda koja hoće jačati "antikatolicizam". Avro Manhatana, u

141 - Hrvatski Narod, br. 262, 26. II 1942.

142 - M. Krleža, O religiji, izdatište 1942, Oslobođenje, Sarajevo, 1982, 160.

svom djelu "Katolički teror danas"¹³³ kaže da je Alojzije Stepinac u dokumentu datiranom 8. maja 1944. godine informisao papu Pija XII da je do tada 244.000 pravoslavnih Srba bilo "pokatoličeno u Božju Crkvu".

"BIČANIČEV MEMORANDUM" I NESLOGA U KRALJEVSKOJ VLADI

Hrvatski ministri u izbjegličkoj vladi u više navrata su javno osuđivali ustaške zločine. Tako je i preko BBC-a 11. oktobra 1941. godine potpredsjednik vlade dr. Juraj Krnjević rekao: "Ja sam već u svom prvom govoru na radiju najodlučnije osudio zločine što ih 'ustaše' počinjaju nad nedužnim Srbima. Kao što sam i onda rekao, ponovno i sada velim cijelome svijetu da hrvatski narod nema ništa zajedničkog s tim zločinima i da ih najodlučnije osuđuje. Nikada u cijeloj svojoj prošlosti nije se on služio takovim sredstvima. Ti zločini su djelo šačice pojedinaca odgojene u nacističkoj Njemačkoj i fašističkoj Italiji koji su s njemačkom vojskom ušli u Hrvatsku".¹³⁴

Dva memoranduma Srpske pravoslavne crkve (SPC-a) dostavljena vladi Trećeg Reicha s molbom da se zauzme za srpsko stanovništvo, implicirala su da hrvatski narod u cjelini treba snositi dio odgovornosti za ustaško nasilje. Zato su dr. Krnjević, kao i drugi hrvatski ministri, uzvraćali na ovakve optužbe. Poricali su kolektivnu odgovornost hrvatskog naroda. Memorandum koji su dospjeli i do izbjegličke vlade pojačali su neslogu i razdor među Srbima i Hrvatima u tom kabinetu. Memorandumima su se služili Srbi da bi ilustrovali žrtve koje srpski narod podnosi za savezničku stvar, kao i neljudsko ponašanje Hrvata. Iseljeničke novine u SAD-u *Amerikanski Srbobran* u svojoj antihrvatskoj propagandi služile su se podacima iz tih memoranduma. Tu propagandu je podržavao i Konstantin Fotić, jugoslovenski poslanik u Vašingtonu, a najupadljivije ju je provodio Jovan Dučić, srpski pjesnik i jugoslovenski diplomat, koji je u julu 1941. napustio mjesto jugoslovenskog poslanika u Madridu i otišao da živi u SAD-u.

Na te optužbe ili komentar dao je u ime hrvatskih ministara dr. Rudolf Bičanić.¹³⁵ Ovim komentarom je poricao odgovornost hrvatskog naroda za ustaške zločine, a okrivljavao je Nijemce, Italijane i ustaše. Naveo je da su memorandumi SPC-a izneseni iz Srbije sa znanjem i uz pomoć Nijemaca.

133 London 1969., str. 87.

134 *Amerikanski Srbobran*, 23. X 1941.

135 Od 1946. do svoje smrti 1968. bio profesor Sveučilišta u Zagrebu, bio je 1941. vjeverni Narodne banke Jugoslavije u emigraciji, ali je u izbjegličkoj vladi bio aktivan i na političkom i na ekonomskom polju; hrvatski su ministri često tražili da kao vješt pisac i čovjek velikog znanja piše za njih.

koji su time htjeli podstaći svoje političke i vojne ciljeve u Srbiji te izazvati razdor među Srbima i Hrvatima u izbjegličkoj vladi. Nakon ovog komentara dr. Bičanić je uskoro pripremio još jedan memorandum koji je u krugovima izbjegličke vlade bio poznat kao "Bičanićev memorandum". U njemu su obrađeni uzroci srpsko-hrvatskih prepirki, načela sporazuma Cvetković-Maček i poslijeratni ciljevi hrvatskog naroda.¹³⁶

Inače je izbjeglička vlada bila nesložna i u mnogim drugim pitanjima: rata i mira s Njemačkom, ko je kriv za aprilski slom 1941. kakav je status sporazuma Cvetković-Maček, postavljenjima raznih ministara i poslanika u zemljama u kojima je Jugoslavija imala svoja poslanstva, NOP-u i četničkom pokretu itd.

Sve u svemu, odskora otvoreni dokumenti britanskog Foreign Officea otkrivaju da su već u jesen 1941. godine Britanci bili razočarani djelovanjem jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. "Uopšte govoreći, Simovićeva vlada se smatrala slabom, podjeljenom, teškom, tvrdoglavom, uobraženom, neobaveštenom, nepredusretljivom, a za neke od ovih prideva se svakako smatralo da se mogu odnositi i na samog generala Simovića."¹³⁷

MEĐUSOBNE OPTUŽBE SPC-A I KATOLIČKE CRKVE

I jedna i druga crkva i njihovi vrhovi optužuju se međusobno za zločine ustaša odnosno četnika. Jednih prema hrvatskom i muslimanskom žiteljstvu, a drugih prema srpskom narodu. Ni jedna, međutim, ne govori o tome svom nečinjenju kad je riječ o grijesima u vlastitoj sredini. Ni riječi osude na toj osnovi. U ovom dokumentu se smatra da je NOP "paklenim planom za uništenje katolicizma", a njegova pobjeda "užasna sudbina". Kako SPC ni jednom riječju ne govori o četničkim pokoljima nesrpskog življa, tako ni Stepinac ne spominje ustaške pokolje nad nedužnim stanovništvom i pravoslavnim sveštenicima. Ukazujući na opasnost od Velike Srbije, moli "za mladu NDH" vezujući napredak katolicizma za njen opstanak i napredak. Ukazuje na prisilne prelaske katolika i hrvatskih muslimana na pravoslavlje, a ne kritikuje akcije prisilnog pokatoličenja pravoslavnog stanovništva, čak hvali podatak od 240.000 prevedenih pravoslavnih, opravdavajući zločine počinjene po Bosni i Hercegovini od strane ustaša.

Ne govori o iseljavanju u Srbiju, transportovanju u koncentracione logore, paljevinama srpskih sakralnih objekata, masovnim pokoljima srpskog življa i pokatoličavanju.

136 Za tekst ovog memoranduma s uredničkim komentarima koji mu se suprotstavljaju vidjeti: *Amerikanski Srbobran* 24. IV 1942. godine.

137 Za ova stajanja u izbjegličkoj vladi u novembru 1941. s. Mihailo Petrović, jugosl. novinar tada u Londonu, *Star*, 9. 11.

U tim memorandumima Srpskopравoslavna crkva diže glas protiv progona srpskog stanovništva u NDH. Odlučno se protivi pokatoličavanju Srba i njihovih iseljavanja u Srbiju kao i transportovanju u koncentracione logore. Ni u tim, niti u bilo kojim drugim dokumentima ona se, međutim, nije protivila ili osudila pokolje koje su vršili četnici na tlu Hrvatske i Bosne i Hercegovine nad hrvatskim i muslimanskim žiteljstvom. Šta više, i ona, poput NDH, svojata Bosnu i Hercegovinu. Tako se na kraju drugog svog memoranduma osvrće na Paveličev tekst "Pojam Bosne kroz stoljeća". Sveti Arhijerejski Sinod kaže u ovom dokumentu da i taj poglavnikov tekst "urvi od neistina o Bosni kao o navodno najčistijem istorijskom i etničkom hrvatskom području".

Uz taj memorandum je, štaviše, i prilog "Bosna i Hercegovina su u etničkom pogledu srpske zemlje". Time se ona izjednačava sa poznatim velikosrpskim građanskim pozicijama i politikom velikodržavlja na račun Bosne i Hercegovine, pa kaže "da je Bosna uvijek bila čisto srpsko područje".

Naočigled Srpske pravoslavne crkve i dijela njenog sveštenstva četnički pokret je vršio čišćenje teritorija od katolika i muslimana. Na to je ukazivala kako propaganda ustaškog režima, tako i štampa Katoličke crkve. O tome u svom izvještaju piše papi Piju XII 18. maja 1943. godine nadbiskup Alojzije Stepinac. Kao glavni biskup jedne katoličke države na Balkanu i metropolita Hrvatske i Slovenije on se obraća papi sa "Sveti oče". Osjeća obavezu da ga obavijesti o paklenom planu uništenja katolicizma na istočnoj obali Jadrana. Kaže da "ne govori o užasnoj sudbini, koja bi zadesila katolike u Hrvatskoj u slučaju pobjede boljševičke zvijeri i u slučaju da bi ova okupirala ove krajeve, koji ulaze u sferu njezinih interesa".

"Uz komuniste, koji izvode svoje operacije pod imenom partizana 'narodnog oslobodilačkog fronta' ili 'antifašista' postoje u Hrvatskoj također i velikosrpski četnički odredi pod komandom generala Draže Mihailovića, ministra Londonske izbjegličke vlade. Ovi iregularni odredi, koji su u balkanskom ratu protiv Turaka izvršili neopisive pokolje civilnog stanovništva i kojima su pripadali sarajevski atentatori od 1914. na austrijskog prestolonasljednika Franje Ferdinanda, izvode sada svoju djelatnost protiv hrvatskog katoličkog pučanstva, a bjesne također i protiv hrvatskih muslimana. Ovdje treba dodati, da komunistički teror nije ni na jednom mjestu bio izvođen takvom strahotom i da nikada nisu bili počinjeni takvi pokolji slabih žena i nevine djece, kao što to čine srpski četnici. Dok partizani ubijaju pojedine osobe, koje pripadaju vladajućim krugovima, četnici ubijaju sve koji su katolici. S ovim su Vas, Sveti Oče, bez sumnje upoznali naši biskupi, naročito biskup iz Mostara i iz Splita, i tu jednu činjenicu nije potrebno naširoko razlagati. Prema izjavama muslimanskih prvaka, četnici su na hrvatskom državnom području kao i u talijanskom Sandžaku pobili 200.000 pripadnika islama (ovaj će broj biti moguće malo uvećati, ali nije isključeno da muslimanske žrtve srpske akcije dostižu 100.00 ljudi, žena i djece). Pokolj katolika sa strane četnika je mnogo manji, ali se bez daljnog može govoriti o tisućama žrtava katoličke vjeroispovijesti u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji".

ALOJZIJE STEPINAC O ČETNIČKIM ZLOČINIMA I NJIHOVOJ PROMOCIJI U ČETNIČKIM LECIMA

Stepinac se zatim osvrće i na govor doratnog novinara *Politike* i četničkog vođe – kako kaže, Milana Santića u Trebinju krajem jula 1942. godine. Taj govor je opširnije citiran iz četničkog letka u ovom radu. Sada je postao predmetom Stepinčeve opservacije u odgovoru na memorandum SPC-a. Značajnu pažnju on poklanja projektu Velike Srbije i planiranom čišćenju tako zamišljenog srpskog državnog teritorija od hrvatskog i muslimanskog stanovništva.

"Na jednom povjerljivom četničkom sastanku, krajem srpnja 1942. u Trebinju, četnički vođa Milan Santić održao je govor, u kojem je među ostalim kazao:

Srpski krajevi trebaju biti očišćeni od katolika i od muslimana. U tim će krajevima živjeti samo Srbi (to jest pravoslavci). Čišćenje će biti provedeno radikalno. Sve ćemo ih protjerati i uništiti bez izuzetka i bez milosrđa. To će biti polazna točka našega oslobođenja. Sve se to treba izvesti brzo i u revolucionarnom pokretu."

Dokument broj 4 (pismo kapetana Miloša Jovanovića) govori strašnom otvorenosti o 'silnim uspjesima' četnika u Stocu i u istočnoj Bosni. Predočuje se, da se pod tim uspjesima razumijeva uništenje mučeničke biskupije u Trebinju kao i čišćenje istočne Bosne od gotovo 100.000 Hrvata, prvenstveno muslimanske vjere, od kojih je većina pobijena, a oni, koji su preostali, protjerani iz svojih rodnih domova.

Fotografirani priloženi dokumenat broj 13 ustanovljuje s radošću da 'prema posljednjim vijestima u Sandžaku nema više Turaka i da naši u Dinari divno napreduju'. To se pismo od 18. veljače raduje nad ubistvom tisuća katolika i muslimana u Sandžaku, kao i u dinarskim predjelima, to jest u Dalmaciji.

Iz priložene karte (dok. br. 14) buduće Velike Srbije, uhvaćene kod četnika, proizlazi da bi ona trebala obuhvaćati povrh krajeva koje danas posjeduje, također i dijelove posjeda mađarskoga, bugarskoga, albanskoga i talijanskoga i veći dio hrvatskih krajeva. Novi bi životni prostor Velike Srbije ostavljao Hrvatima, prema karti, jedva jedan dio banske Hrvatske i sjevernu Dalmaciju, to jest od 6.500.000 stanovnika, današnje Hrvatske jedva 1.900.00, od kojih 1.500.000 katolika.

Međutim, ako bi se, prema navedenoj instrukciji Draže Mihailovića odredila neposredna granica između Srbije i Slovenije, trebali bi Hrvati izgubiti također sjevernu Dalmaciju, Liku, Gorski Kotar i Kordun, o čemu se djelimično govori i u dnevnoj zapovijedi dinarske četničke divizije od 25. III 1943. (čišćenje Hrvata i muslimana iz Like, sjeverne Dalmacije itd.), tad bi takova Hrvatska, kojoj bi se četnici udostojili pokloniti život, obasizala jedva najužu okolicu Zagreba do Karlovca i do Varaždina i bila bi potpunom odrezana od mora. Takovoj bi Hrvatskoj ostajalo u svemu 11.300 km² to jest otprilike 10% današnjeg hrvatskog državnog područja, koje bi se gotovo čitavo moglo obuhvatiti pogledom sa zvonika

zagrebačke katedrale, gdje je 1931. godine živjelo 1,256.000 stanovnika, od kojih 1.190.000 katolika, 48.192 pravoslavna itd.

Pod Velikom Srbijom ostali bi svi drugi hrvatski krajevi sa preko 90.000 km² i danas više od 2.500.000 katolika, 800.000 muslimana itd. dok bi pravoslavno pučanstvo predstavljalo otprilike 30% svih stanovnika nasuprot više nego dvostrukom procentu Hrvata katoličke i muslimanske vjere, koji bi, prema velikosrpskim planovima, trebali nestati s lica zemlje”.

Stepinac piše o tri načina čišćenja Velike Srbije od katolika i muslimana.

“Masovnim pokoljem hrvatskog pučanstva. Međutim, četnici mogu činiti pokolje i čine ih već sada, ubijajući u masi hrvatsko stanovništvo katoličke i muslimanske vjeroispovijesti. To je Svetoj Stolici bilo javljeno nekoliko puta, bilo posredstvom delegata, Preuzvišenog opata Ramira Marconea, bilo pojedinih hrvatskih biskupa. Iz popisa žrtava zuijerskog pokolja katolika, izvršenog u Gatu 2. X 1942. proizlazi da su ti ‘zloglasni komunisti’ bili 90% djeca, starci i starice, koji nisu bili u stanju bježati pod ‘antikomunističkim’ četnicima a među kojima su bili i neki svećenici.

Da izvjesni izvještaji s hrvatske strane ne bi od Srba bili stavljani udvojbom, mi Vam ovdje podnosimo važan dokaz, to jest originalnu dnevnu zapovijed četničkog vođe u Hercegovini Dobrosava Jevđevića. (dok. br. 4) Taj gospodin nakon što je izgubio živce zbog opetovanih poraza kod Nevesinja, u svojoj dnevnoj zapovijedi od 13. IV 1943. godine kaže četnicima izričito: ‘Oni koj isu bili heroji u pljački i klanju žena, pokazali su se kukavice na prvi prasak puške’.

Jedan drugi dokaz potječe od talijanskog poručnika Lunazzija s datumom od 9. III 1943. a predstavlja tek mali dio četničkih zločina u zoni Imotski-Sovići. U toj promemoriji (dok. br. 5) je među inim sadržano i ubistvo 12 hrvatskih katolika, što na žalost ne predstavlja ni tisućiti dio strahota počinjenih po četnicima.

Drugi način čišćenja je strahovita pljačka katoličkog pučanstva, što ima za posljedicu protjerivanje iz vlastite domovine i izaziva glad i smrt. Posljedica je, da su iz čitave Hercegovine, kao i iz kotara Stolac i iz dijelova Like i sjeverne Dalmacije i iz zapadne Bosne katolici nestali iz stotina mjesta i njihove okolice. U drugim su krajevima ostali na mjestu, ali umiru od gladi (kao u župi Siroki Brijeg, gdje je ustanovljeno 30 slučajeva smrti od gladi), budući da su četnici i ono malo živeža, što je bilo preostalo, bilo odnijeli, bilo rastepli ili uništili, odvođeći sa sobom ogroman broj stoke, tako da pučanstvo nije u stanju obrađivati zemlju, nego je zbog aveti gladi prisiljeno da napušta rodne krajeve.

Najuspješniji način likvidacije katolicizma, prema četničkim instrukcijama, trebalo bi biti prisilni prijelaz katolika na srpsko pravoslavlje. Spomenuti kapetan Miloš Jovanović govori otvoreno u tom smislu (dok. br. 3). Muslimani, ukoliko ne bi postali pravoslavni, imali bi biti preseljeni u Tursku. O katolicima govori doslovce ovako: ‘Sve katolike, koji su se ogriješili o naš narod za vrijeme njegovih tragičnih dana, također i sve intelektualce i imućne uništiti ćemo nesmišljeno. Seljake i male ljude ćemo poštediti i učiniti pravim Srbima prevodeći ih bilo dobrovoljno,

bilo silom na pravoslavlje.’ Dakle, po uzoru boljševičke Rusije, treba ubiti krivce, intelektualce i imućne, a ostali narod, koji ostane bez vodstva, odmah prevesti na pravoslavlje, budući da ne može biti Srbinom tko nije pravoslavlan.

Medu dokumentima donosimo fotografije letaka Pivnu iz Srbije (dok. br. 15 a-c) u obliku razgovora između jednog Srbina i jednog jugoslavenski orijentiranog Hrvata u pogledu buduće Jugoslavije. Srbin prihvaća ideju te buduće Jugoslavije samo pod uvjetom ‘da vi Hrvati Jugoslaveni uspijete izvesti unutar hrvatskog naroda duboki politički i moralni obrat, koji će slomiti hrptenicu katoličko-austrijskom mentalitetu hrvatskih masa, i da radikalno odstranite iz hrvatskog društva sve, što pogoduje takovom duhu i da jednom zauvijek onemogućite upliv katoličke crkve na hrvatski narod...’ Jednom riječju, da hrvatski narod prestane biti katolički i da prijede na srpsko pravoslavlje.”

Alojz Stepinac obavještava papu Pija XII o efektima te akcije pokršćavanja u Dalmaciji. “Već danas prelaze na pravoslavlje prijatelji četnika katoličke vjeroispovijesti u zoni okupiranoj po talijanskoj vojsci. Na čelu se toga pokreta nalazi poznati splitski mason Silvije Alfirević, upravitelj gimnazije u penziji; također i katolički svećenik Đuro Vilović, već dvadeset godina otpadnik, koji je napisao zloglasnu knjigu Majstor duša. Njihov je primjer slijedio nažalost izvjestan broj osoba, koje su orijentirane radikalno u jugoslavenskom smislu. Ako se ovo danas dešava na po Talijanima okupiranom području i također na talijanskom području Dalmacije, gdje četnici imaju samo ograničeni upliv, kakav bi užas bio u slučaju, da bi se osnovala velikosrpska država”.

Stepinac, potom, komentariše sadržaje četničkih letaka, posebno one pod nazivom Krik iz jame.

“Ovdje treba naglasiti veliku mržnju na katoličku Crkvu kao takovu, koja izbija iz svih letaka i spisa četnika i velikosrba. Karakteristično je, da svi ti leci meću uvijek na istu liniju boljševika, ustaše i ‘klerikalce’, tako i priloženi letak ‘Krik iz jama’ br. 9 od 23.

I 1943. godine ‘davlaska družba ustaša, crnih internacionalnih klerikalaca i pljačkaša partizana’, ili u br. 1 od kraja listopada 1942. g. ‘za nekoga nije više tajna suradnja katoličkog klera s partizanima’ (dok. br. 16).

Isti letak Krik iz jame br. 9 piše za slučaj pobjede četnika nad partizanima: ‘komunisti gube bitku i krv mora završiti strahotu od njih započetu. Komunisti moraju u tom slučaju nestati, također i svi njihovi pomagači: ustaše, klerikalci i svi oni koji su ih pomagali. To pobjedniku nalitže nužda da se održi, budući da nitko ne može zahtijevati od pobjednika, da olakšava nutarnji razdor, izdajstvo i sabotaze’.

Letak (dok. br. 17) ‘Jugoslovenskim nacionalistima’, poslat nam od preuzu. biskupa splitskog dr. Bonefačića, napada katolički kler, objavljujući izmišljotine, da su katolički svećenici blagosiljali ubistva potvrđena u Hrvatskoj. Među drugima spominje se i nadbiskupa dr. Šarića i mene. Stoviše i Svetu Stolicu se okrivljuje što je izaslala apostolskog delegata.

"*Za ubistva, koja su se u mnogim slučajevima desila kao neposredna posljedica odmetničkih zlodjela, bile su krive 'legende i kipovi krišćanskih mučenika', od kojih je hrvatski narod 'učio u razdoblju od tisuću i tri stotine godina veze sa Svetom Stolicom' ('Krik iz jama' br. 1 od listopada 1942.)"*

Uzvratajući na sve druge optužbe katoličkog klera sa srpske strane, a naročito sa strane četnika, Stepinac opširno iznosi istorijat odnosa katoličke, s jedne, i SPC-a, s druge strane, te velikosrpske organizacije "koja upravo takve krvave klevete spram katoličke Crkve". Pri tome brani dr. Josipa Štadler, pa dr. Ivana Šarića, uključivši administratora jedne sarajevske župe Bralu, "koji je vlastitom rukom - kako farizejski tvrde tužitelji - u selu Alipašin Mast kod Sarajeva poubijao izvjesne Srbe". To on naziva "totalnom izmišljotinom". Krunski dokument koji ilustruje neutemeljen napad četnika na katolicizam i papinstvo predstavlja članak u četničkim novinama *Vidovdan*.

"*Drugi dokument, koji šaljemo u fotografiji i u prijevodu (dok. br. 20) je uvodni članak četničkih novina 'Vidovdan', br. 5, godište 2, od 19. ožujka 1943, koje su bile umnožavane u Mostaru, a pod naslovom 'Otrov Bordžija'.*

Prepuštamo samoj Svetoj Stolicu da utoliko bolje prosudi sve te sramotne izmišljotine i strašne klevete nauesene od strane srpskih četnika samoj ideji papinstva i rimskog katolicizma. Za njih papinstvo ne predstavlja Leo Veliki ili Grgur VII, nego nasuprot Aleksandar VI. Papinstvo je zajedno s katoličkom Crkvom onaj strahoviti otrov, koji 'kap po kap' kroz vijekove truje hrvatski narod prodirući u najskriveneje ćelije njegova moralnog bića! Isti taj otrov trovao je kroz 20 godina i Jugoslaviju i Srbe, ali su oni ipak naduladali to trovanje, dok će Hrvati - poput Aleksandra VI - umrijeti od njihova vlastitog otrova.

Članak ne ostavlja nikakove dvojbe, da glavnu i najtežu krivicu za sve događaje u bivšoj Jugoslaviji, a također i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj snosi Papinstvo, rimski katolicizam, to strano drvo na srpskoj zemlji, koje treba posjeći i uništiti, ako srpski narod hoće biti sretan i slobodan. Mržnja na Papinstvo i katolicizam je ono što Velikosrbe kategorički navodi, da okrivljuju episkopat i katolički kler u Hrvatskoj, za sva izmišljena i istinita ubistva. Krivi smo što smo živi.

Mržnja srpskih četnika na katoličku Crkvu nije se manifestirala samo u riječima nego još punije i dokumentiranije u njihovim akcijama, koje bez sumnje premašuju i akcije crvenih partizana u Hrvatskoj.

Ne namjeravam ovdje izlagati cio katalog tih sotonskih zlodjela, koja bi mogla ispuniti nekoliko omašnih knjiga. Od razorenih katoličkih crkava navodim samo kao primjer fotografije crkava u Krnjeuši, Vojniću i Bosanskoj Krupi (dok. br. 21-24).

Četnici su postali 'antikomunistički' milicioneri i kao takovi primali od talijanske vojske oružje, živežne namirnice i plaću, mnogi Srbi bili su danju 'četnici' a noću 'partizani', noseći danju na kapi četničke oznake, to jest mrtvačku lubanju, a u džepu crvenu zvijezdu, a noću obrnuto; ubijajući danju katoličke Hrvate kao 'komuniste' a noću kao protivnike komunizma (dok. br. 25-35). Za ilustrir-

ciju 'antikomunističkog' četništva šaljemo fotografiju vanrednog svećenika Don Jakova Barišića iz Giradačca (biskupija vrhbosanska), kojemu su četničke zvijeri odrle kožu s glave i odrezali jezik, kao komunistički primjer, staroga Don Vida Puticu, Don Đura Gašparovića, župnika u Bosanskom Grahovu, rodom kraju sarajevskog atentatora Gavrila Principa. Stavljene na strahovite muke taj je sve-sarajevskog atentatora Gavrila Principa. Stavljene na strahovite muke taj je sve-ćenik i dobročinitelj tog istog pravoslavnog pučanstva; te Don Krestimir Barišića, župnika u Krnjeuši, kojemu su odsjekli jezik i uši i iskopali oči i onda ga još živa bacili u vatru crkve u plamen. Posljednje žrtve četnika u Hercegovini, Dalmaciji i Bosni izostavljamo ovdje, ali ne možemo izostaviti pet katoličkih sestara, kćeri Božanskog Milosrđa iz samostana na Palama kod Sarajeva. Fotografije (dok. br. 38) ih prikazuju na vratima njihova samostana (koji je kasnije bio zapaljen) i među njima su sestra Behrmana (+) i sestra upraviteljica Julija Ivanšević (+ +), koja je zbog svojih dobrih djela učinjenih mjesnom u većini pravoslavnom pučanstvu bila prozvana 'majka kraja na Palama'. Te su sestre bile odvedene u Goražde na rijeci Drini, gdje su, da se spase od strahote obeščašćenja sa strane tih zvijeri i ljudskoj spodobi, skočile s prozora visoke zgrade i u dvorištu bile okrutno ubijene.

Dalmatinski su četnici u svojoj perfidiji išli tako daleko, da su gotovo identificirali komuniste i katolike, naročito one organizirane, iako ne može postojati upravo veća razlika između katolicizma i komunizma u teoriji i praksi. Svaha je toga jasna. Pod izlikom progona komunista treba ubiti što je moguće veći broj katolika i privrediti teren za radikalno iskorjenjivanje katolicizma na području buduće Velike Srbije".

Sveti Oče!

Vjerujući duboko u Božansko Milosrđe i u Božansku Providnost, čijim ste izabranim orudem, preporučam Vašoj očinskoj brizi i Vašim molitvama našu Nezavisnu Državu Hrvatsku, smatrajući da time u isto vrijeme na najbolji način preporučam Svetu vjeru u mojoj domovini: na Balkanu.

U presvetom Srcu Isusovom uvijek najodaniji

Nadbiskup i metropolita zagrebački"

Zagreb, 18. svibnja 1943.

Na suđenju nadbiskupu Alojziju Stepincu odbrana je tvrdila da ovo nije autentično, da je to ustaški falsifikat i ustaška tvorevina, da je pisana talijanski dok su sva druga pisana latinskim jezikom, te da je kopija nađena u arhivu ustaškog ministarstva vanjskih poslova. I Kavali (Fiorello Cavalli) Sudeenje zagrebačkom nadbiskupu, po saznanju dr. Ivana Cvitkovića, piše da je to napisao neko ko je htio obmanuti Svetu Stolicu. Kavali navodi da je kardinal Maglione potvrdio 17. juna 1943. prijem jednog izvještaja Alojzija Stepinca, ali da je aludirao na izvještaj datiran 24. maja 1943. godine. List *L'Ossetatore Romano* 11. oktobra 1946. piše: "Na zagrebačkom suđenju od 2. oktobra javni tužilac je prezentirao kao teret za njegovu ekscelenciju gospodina Stepinca hrvatski prijevod pisma, kojeg je nadbiskup navodno poslao Svetoj Stolicu 18. maja 1943. godine. Ovlašteni smo da izjavimo da smo, nakon što smo izvršili uvid u Arhiv Držav-

*nog sekretarijata, pronašli samo nekoliko listova s datumom od 18. maja 1943. godine, čiji sadržaj samo djelimično odgovara rezimeu izvještaja, kojeg pominje javni tužilac". To znači da je izvještaj stigao Svetoj Stolici. Dr. I. Cvitković piše (isto, 153) da je T. Dragoun u knjizi *Le dossier du cardinal Stepinac* (Paris, 1958.) naveo kako je "na početku procesa komunistički režim" znao da je Stepinac "sakupio sva dokumenta o zločinima okupatora u našoj zemlji i lično ih odnio poglavaru Crkve u Rim".*

Jedanaesti dio

**MUSLIMANI IZMEĐU PORUKA
LONDONSKOG RADIJA, IZBJEGLIČKE VLADE,
RAVNOGORSKOG I USTAŠKOG POKRETA**

LONDONSKE PORUKE MUSLIMANIMA

“Pavelić je izmislio Dražinu naredbu o tobožnjem uništenju Muslimana od strane Srba” - “Ustaše će poklati sve Muslimane kao ovnove kada na vas bude došao red posle pravoslavnih Srba” - (Radio-London - vojna emisija 29. maja 1942.)

Radio-London se obraćao i Muslimanima: 22. maja 1942. godine on ih upozorava na narodni sud. *“Dva naša podoficira bačena parašitima u Jugoslaviju uhvaćena su od strane Muslimana i predata Nemcima. Ovo je izdajnički postupak za koji će doći sigurno zaslužena kazna od strane narodnog suda. Neka braća Muslimani ne zaborave da su im jedini neprijatelji Nemci, Talijani i Pavelićeve ustaše...”*

Vojna emisija od 29. maja 1942. godine je nazvana *“Poruka Muslimanima”*. I. major: *“Danas se obraćamo našoj braći Muslimanima u Bosni, naročito muslimanskoj inteligenciji: da pomažu četničke odrede đenerala Draže Mihailovića, da im priđu i da stupe u otvorenu borbu protivu Pavelićevih ustaša i muslimanskih izroda, ubica i ološa.*

Neka muslimanska inteligencija, viđeni ljudi i domaćini zađu po narodu i prostim muslimanima objasne ko su Pavelićeve ustaše i šta oni hoće... Sam Pavelić je pri otvaranju hrvatskog Sabora rekao: jedna država, jedan narod, jedna vera. A to znači da muslimanima nema mesta u Pavelićevoj razbojničkoj državi”.

II. major: *“Mi znamo da je jedan manji deo muslimana zaveden i ušao u ustašku i Pavelićevu vojsku. Mi znamo da su ti muslimani izrodi i izdajnici vršili najgora zverstva i pokolje nad Srbima zajedno sa ustašima; ali isto tako mi znamo da je ogromna većina inteligencije i dobrih domaćina ostala po strani i protivu onih muslimanskih izdajnika koji su saradivali u pokoljima sa ustašima i Pavelićevom redovnom vojskom... Pavelić svima sredstvima radi da mobilise sve muslimane i da samo njih šalje protivu njihove braće Srba. U tom cilju je izmislio Dražinu naredbu o tobožnjem uništenju Muslimana od strane Srba. To je laž da bi vas zadržao za sebe i svoje razbojnike... Pavelić hoće samo jednu veru - katoličku. Zato u pesmi ustaše kažu: Teramo Srbe preko Drine / A Balije ćemo do Medine / Čekajte Balije, dok odu Talijani / Postaćete svi vi ustaški kurbanjani.”*

I. major: *“Kurban je, znate, ovan koji se kolje na Bajram. Znači da će i vas ustaši poklati sve kao ovnove, kad na vas bude došao red posle pravoslavnih Srba...”*

II. major: *“Srbe u Bosni pozivamo da raširenih ruku prime muslimanske borbe, koji hoće da pomažu đenerala Mihailovića u borbi protivu Nemaca i Pavelićeve razbojničke vojske, za slobodu našeg naroda, za slobodu ispovedanja svoje pradedovske vere i za vaskrs velike Jugoslavije, gde će brat biti mio ma koje vere bio...”*

Čas pobeđe se bliži. Jugoslavija će sigurno vaskrsnuti slobodna i onda će doći čas obračuna sa ovima narodnim izdajnicima...”

O MUSLIMANSKOM PREDSTAVNIKU U KRALJEVSKOJ VLADI U IZBJEGLIŠTVU

"Naša je nesreća što nema muslimanskog predstavnika u kr. vladi, bilo bi to, da biste Vi uzeli sebi jednog istaknutijeg Muslimana, koji ima dobar glas i političkog korijena u narodu, dajući mu odgovarajući rang predstavnika Muslimana i savjetnika po svim pitanjima koja se odnose na krajeve u kojima Muslimani žive".¹³⁸

O odnosu četničkog pokreta i kraljevske izbjegličke vlade prema Muslimanima dr. Ismet Popovac i Mustafa Mulalić kao funkcioneri ravnogorskog pokreta imali su podudarna gledanja. Njihova shvatanja su istovjetna i u pogledu na prisustvo muslimanskog predstavnika u izbjegličkoj vladi u Londonu. Obojica su to odsustvo smatrali za nesreću toga muslimanskog stanovništva. Iskazano je to u Popovčevom pismu Draži od 21. jula 1941. a kod Mulalića u njegovom pismu Muhamedbegu Preljuboviću, predratnom narodnom poslaniku iz Bijeljine, 3. decembra 1943. godine.

Kako piše Mensur Seferović, Popovca nije napuštala nada da će ipak biti usvojen njegov prijedlog Mihailoviću. Na više sastanaka njegovih sljedbenika, muslimanskih političkih prvaka, izražavana je želja da i Muslimani dobiju jednog predstavnika u izbjegličkoj vladi u Londonu. Taj predstavnik bi bio dodijeljen i pridodat generalu Mihailoviću radi saradnje i rada u krajevima gdje žive Muslimani. Time bi se, kako je smatrao Popovac, "razbile sve intrige i smicalice, posebno od strane komunista, da Vlada u Londonu i Draža Mihailović nisu prijatelji muslimana".¹³⁹

Dr. Popovac će, nešto kasnije, tačnije u jesen 1942. godine, predložiti Mihailoviću da se založi da u izbjegličkoj jugoslovenskoj vladi Muslimani dobiju zvaničnog predstavnika. To lice bi se nalazilo u zemlji, uz Mihailovića, a u Londonu bi ga zamjenjivao jedan od vladinih ministara koji je poznat među Muslimanima. Predložio je Srđana Budisavljevića, Miću Trifunovića ili Milana Grola. Istakao je da je to potrebno da bi se "rad sa više autoriteta sprovodio u narodu", i da bi se suzbila komunistička propaganda.¹⁴⁰

"Ovu stvar smatram za najvažniju, i ukoliko bi se prihvatila trebalo bi joj dati najveći popularitet, zato što se neprijateljska propaganda služi svim mogućim podvalama, kao na primjer onom o namjeri Srba da potpuno iskorijene Muslimane i slično" - piše Popovac Mihailoviću.

"Kada u kr. vladi u Londonu mogu da sjede dva Hrvata (dr. Juraj Krnjević kao potpredsjednik vlade i ministar pošta, telegrafa i telefona, te dr. Juraj Šutej, ministar finansija i zastupnik ministra trgovine i industrije) i to u vrlo važnim funkcijama,

138 Pismo dr. Ismeta Popovca Draži Mihailoviću 21. jula 1942. godine, VII, Ča, k. 226, reg. br. 2/8.

139 VII, ČA, k. 226, f. 8, dok. 2.

140 VII, Ča, k. 226, reg. br. 2/8.

čija su sabraća i jučerašnje političke pristaje skoro kolektivno djelovala u pljačkama i zločinima nad Srbima, a da se ni jedan od njihovih ranijih pristaja nije javno ogradio od tih zločina i pljačka, onda je moj gornji zahtjev odnosno prijedlog potpuno razumljiv i opravdan, ne samo sa gledišta Muslimana, nego još više sa gledišta srpskog odnosno sa gledišta cjeline"

I Mustafa Mulalić je na istim talasima sa Popovcem kada piše:

"Nesreća je što muslimani nemaju svog predstavnika u Londonu i Kairu a da hrvatski predstavnici brane interese svih Hrvata... Oni svu krvicu nastoje oboriti na muslimane, praveći nas istočnjačkim krvolocima i podmetajući nam hereditarne sklonosti zločinima". Mulalić je "nemoćan da se sam brani, ako me vlast više neće podupreti." Ako već muslimani nemaju svog sagovornika, onda su dužni da "bar u zemlji organizujemo akciju svoga spasavanja, kako ne bi ostali na strani pobeđenih". Ako bi ostali na strani pobijedenih, za ustaške zločine bi Muslimani "platili ceo ceh, i svoju budućnost sasvim upropastili. I ukoliko ne bi bili sasvim uništeni, jedini izlaz bio bi nam seljenje u Turisku".

U vrhu četničkog pokreta su ignorisali te prijedloge.

POLEMIKA O MUSLIMANIMA NA RELACIJI LONDON - ZAGREB Dr. Većeslav Wilder: "Wilhelm Rieger iz vodstva ustaškog pokreta je na Zagrebačkom radiju 7. maja citirao samo ove moje reči da su Muslimani najvernije sluge fašizma i - dodaje svoju izmišljotinu - da tražim ja... pa Jug. vlada, pa i London i Moskva traže, da se svi Muslimani istrijebe i unište"

U sadržajima emisija Londonskog radija nalazilo se mjesto i za Muslimane u pozitivnom ili negativnom smislu, već kada je, kako i kome trebalo. Spominje ih i dr. Većeslav Wilder, koji je inače u izbjegličkoj vladi zadužen za pitanja propagande. Javio se jednom o Muslimanima, ali mu je odgovorio i jedan broj listova u NDH, pa i Radio-Zagreb. Zato se on 4. juna 1942. godine ponovo, polemički, oglasio u Radio-Londonu. "U Zagrebu postoji Wilhelm Rieger... pre rata studirao u Berlinu vještinu njemačke propagande... da bi pokazao kako je izučio zanat dr Gebelša, on je na Zagrebačkom radiju, 7. maja, citirao samo ove moje reči da su Muslimani najvernije sluge fašizma i - dodaje svoju izmišljotinu - da tražim ja... pa Jug. vlada, pa i London i Moskva traže, da se svi Muslimani istrijebe i unište... jasno se vidi... da sam govorio o onim Muslimanima, koji sjede u Paveličevoj tzv. vladi i tzv. Saboru... Citiram iz govora zagrebačkog imama Ismeta Muftića: 'Ono što smo mi Muslimani pretrpjeli u ovo dvadeset godina, ne da se ni zamisliti, a ne kamoli riječima izložiti... naša duša i naša vjera bili su bez zaštite...' A pred njim je stajao potpredsjednik Paveličeve tzv. vlade Džafer Kulenović... u posljednje tri godine sjedio je kao Ministar u Jug. vladi, sve do rata...

Muftić je i ovo rekao: 'prekonoć smo od gospodarski najjačeg čimbenika postali najsiromašniji element, a naročito naša aristokracija.'

U tom grmu leži zec.

Ali na sreću... započela je jedna socijalna revolucija... da rad ima da dođe da svoje pune vrijednosti... Poraziti i društvene parazite, ustaške begove i feudalce..."

U emisiji je, nakon izlaganja dr. Wildera, pročitana i pjesma Poglavnika Saliba Alića, pjesnika Muslimana bivšeg jugoslavenskog narodnog poslanika.

'Vlada' nije uspjela odvući ni jednog jedinog Hrvata islamske vjere u tabor Londonskih i moskovskih slugu - piše Munir Šahinović Ekremov. I dodaje: "Većeslav Wilder, ogavni sluga krvavoga Beograda u času kada je Pribićević svim snagama pokušao prebiti Hrvatima kralježnicu, 'delegiran' je bio od strane 'jugoslavenske vlade' da prelomi štap nad glavom naših Hrvata-muslimana".¹⁴¹

Sa istupanjima Većeslava Wildera na Londonskom radiju o Muslimanima u polemiku se upustila *Hrvatska Sviest* iz pera Munira Šahinovića Ekremova. On napada Londonski krugoval za ono što je taj krugoval rekao o Hrvatima-muslimanima kroz usta Wildera. Ekremov piše da je "sablorna 'jugoslavenska vlada' u Londonu, skup biednika i očajnika, hrvatskih krvoloka i plaćenika, koji pobješe pred narodnim sudom, konačno podpuno jasno otkrila svoje karte pogledom na jedan vrlo važni čimbenik u hrvatskom narodu i NDH". Naime, ta je 'vlada', posle duže šutnje, konačno zauzela, kroz usta - Većeslava Wildera, 'stav prema muslimanima, tj. Hrvatima islamske vjere!' 'Ta vlada' - kako piše Šahinović Ekremov "nije uspjela odvući utabor Londonskih i moskovskih sluga niti jednog jedinog Hrvata islamske vjere. I to ju je ljuto zabolilo, jer bi joj za njen jugoslavenski 'garnierung' i za iskaznicu 'jugoslovenstva' pred Londonom, Vashingtonom i Moskvom trebao makar kakav bio musliman s područja propale Jugoslavije. Hrvati islamske vjere u času raspada Jugoslavije bez iznimke su bili za NDH. A kada su Hrvati muslimani neslomivom odlučnošću i veličanstvenim pregaranjem počeli uništavati komunističke i zločinačke bande po istočnoj Bosni, od kojih je sablastna 'jugoslavenska vlada' u Londonu zajedno sa Churchillom i Staljinom očekivala mnogo, tada je tim izdajnicima i plaćenicima postalo posve jasno, da se od Hrvata islamske vjere nemaju nadati bilo kakvom dobru. Njihovom strpljenju, pogledom na muslimane, došao je kraj".

Ekremov potom reda, jednu za drugom, činjenice koje su "te fantome udarale ravno po glavi: u času sloma Jugoslavije pokazalo se je, da je u ustaškom pokretu u domovini sudjelovalo mnogo Hrvata-muslimana; u tome času se je posve bjelodano pokazalo koliko su Hrvati-muslimani mrzili Srbiju odnosno Jugoslaviju, muslimani su po čitavoj Bosni i Hercegovini prvi otimali vlast iz ruku Srbijanaca i ustrojavali vlast u oslobođenoj domovini; Hrvati islamske vjere, na prvi poziv, poslali su upravo neočekivano veliki broj istinskih dobrovoljaca na istočno bojište, da svojim junačkim mišicama dotuku boljševičku kugu, koja je glavna nada 'jugoslavenskih'

sablasi u Londonu: posade, postave, domobranske i ustaške postrojbe, koje su očistile Bosnu i Hercegovinu od odmetničkih zlikovaca i boljševičkih i židovskih krvoloka, bile su velikim dielom sastavljene od Hrvata-muslimana: one bivše muslimanske političke stranke, skupine i struje jednodušno i bez iznimke prihvatile su misao ustaške države i saraduju u njoj punim snagama; ustaški pokret u muslimanskim i mješovitim naseljima nošen je snagom Hrvata islamske vjere; i tako dalje, sve su to činjenice - a najviše što su Hrvati islamske vjere tako duboko i tako odlučno shvatili borbu za Novi Red i Novu Pravdu u Europi - razdražili su 'jugoslavensku vladu' u Londonu, i ona je konačno prelomila štap nad glavom naših muslimana".¹⁴²

"Bjelosvietski izmet češko-židovskog podrijetla, čije je zlokobno ime tako dobro upamtila čitava Hrvatska osjetivši na svojim ledima, Većeslav Wilder, ogavni sluga krvavoga Beograda u času kada je Pribićević svim snagama pokušao prebiti Hrvatima kralježnicu, 'delegiran' je bio od strane 'jugoslavenske vlade' da prelomi štap nad Hrvatima-muslimanima. Prije nekoliko dana taj je probisviet na Londonskom krugovalu, u ime 'jugoslavenske vlade' 'izjavio' da su muslimani notorni fašisti i da njih 'vlada' u svojim 'oslobodilačkim' nactima u obće ne uzima u obzir. Iza toga su sledile prietnje, koje izazivaju ironičan smeseak, i grožnje, kojih se Hrvati boje koliko i lanjske kiše."

"Wilder je ovoga puta napao samo Poglavnika i muslimane. I mi se time ponosimo. Konačno su Londonci spoznali, da su Poglavnici i Hrvati islamske vjere jedno te isto, da je jedno i jednako za NDH: za Novu Europu. Podpuno pravilno su shvatili ti plaćenici i očajnici. To im priznajemo. Iz njih sada govore samo neutaživa mržnja i nemoćni bies, jer podpuno jasno osjećaju, da im se sve nade ruše u nepovrat: hrvatsko područje očišćeno je od zločinačke žido-boljševičke i četničke gamadi i njihovih zločina, a oni njihovi 'moćni' zaštitnici London, Moskva i Vashington stenju pod nepodnošljivim udarcima mladih naroda, u divljem strahu čekajući vrlo skori dan, koji im nosi neumitnu propast."¹⁴³

"DEMANTUJTE VEST DA DRAŽA DIRIGUJE POKOLJIMA MUSLIMANA"

"U zapadnoj Bosni širi se tendenciozan letak, kao da je potpisan s moje strane, u kome se govori o uništenju muslimana. Molim da ovo preko radio Londona demantujete kao krajnju izmišlotinu ustaško-nemačku. Mi muslimane imamo već u našim redovima i rado ih primamo pod uslovom da sami kazne zločince koji su sa ustašama činili pokolje našeg naroda. Potrebno je da se ova laž što pre demantuje."¹⁴⁴

141 *Hrvatska Sviest*, I, VII 1942.

142 M. Š. Ekremov, *Hrvatska Sviest*, I, svrpnja 1942.

143 M. Š. Ekremov, *Hrvatska Sviest*, I, VII 1941.

144 VII, Ča, k. 293, reg. br. 471.

Četničkoj propagandi nije odgovaralo probijanje istine u svijet o zlodjelima počinjenim nad nesrpskim narodima. Zato se i u Dražinoj depeši 26. marta 1943. traži da ona bude dostavljena predsjedniku izbjegličke vlade i da se demantuje preko radio Londona. O pokoljima Muslimana i Hrvata, inače, živa je i učestana prepiska na relaciji Dražin štab Vrhovne komande - izbjeglička vlada u Londonu, te njena ambasada u Vašingtonu. Postavljana su, i s jedne i s druge strane, pitanja i davani demantiji. Valjalo je skriti istinu od međunarodne javnosti.

Kako je ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić 4. februara 1943. tražio od vlade u Londonu demanti tvrđenja obznanjenih na stranicama časopisa *Tajm*, tako i predsjedništvo kraljevske vlade osam dana kasnije (12. februara 1943) šalje šifrovano depešu Fotićevoj ambasadi u Americi. Od Fotića se zahtijeva da "demantuje vesti kako DM rukovodi pokoljima Hrvata i Muslimana". Ministarstvo inostranih poslova je takav zahtjev prosljedilo Ambasadi Nj. V. Kralja u Vašingtonu. Depeša je kratka: "Molim demantujte vesti da General Mihailović diriguje pokolje Hrvata i Muslimana. On naprotiv pokušava da organizuje saradnju svih Jugoslovena u borbi protiv osovine". U potpisu: Jovanović (Slobodan, koji je, uz funkciju predsjednika vlade, bio i zastupnik ministra inostranih poslova u svom kabinetu).

"Ovde je iz verodostojnih izvora stigla vest da ste izdali naredbu da se u Bosni a naročito u Novopazarskom Sandžaku pobiju svi imućniji Muslimani i da ste u isto vreme stavili na znanje da će posle rata svi bosanski Muslimani biti preseljeni u Tursku."¹⁴⁵

Doslovce tako piše predsjednik Jugoslovenske izbjegličke vlade Slobodan Jovanović 3. maja 1943. godine Draži Mihailoviću. Pa dodaje: "Ja sam primio s najvećom rezervom ove vesti jer znam prema vašim izveštajima da ste tražili saradnju sa Muslimanima i da ste je u nekoliko bili i postigli. Prema tome sklon sam verovati da pomenute vesti šire sami Muslimani iz straha od odmazde za pokolje Srba koji se jednim delom stavljaju na račun Muslimana. Ipak zato smatram za potrebno da vam svratim pažnju na sve štetne posledice koje bi raspirivanje mržnje između pravoslavnih i Muslimana moglo imati."

Program ravnogorskog pokreta je istovremeno bio i program jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. Ona je u tom pokretu u njegovim oružanim formacijama dobila moćno sredstvo i instrument za ostvarivanje svojih političkih ciljeva. Njen predsjednik, i pored toga, "s najvećom rezervom" prima vijesti o fizičkom istrebljenju muslimanskog stanovništva utvrđenom tim programom. Čak dopušta mogućnost da one nisu istinite, jer ih "šire sami Muslimani". Kaže da shvata šta bi značilo i kakve bi štetne posledice donijelo raspirivanje mržnje između muslimanskog i pravoslavnog stanovništva. On, kao, nije znao, ili se pravio da ne zna ono što su programski ciljevi ravnogorskog pokreta. Slobodan Jovanović je najprije bio potpredsjednik, a zatim i predsjednik te vlade.

145 Arhiv VII, Ča, k. 281, reg. br. 20/1-

Iz tih ciljeva je jasno da su se ravnogorci borili za Veliku Srbiju kao državni teritorij očišćen od nesrpskih naroda i nacionalnih manjina. Na njima je zasnovana i četnička propaganda, koja je poprimila monstruozne razmjere u raspirivanju mržnje prema Muslimanima i Hrvatima.

"Muslimani sve do sada najšire korišćeni od ustaša i okupatora. Naš živulj sprema i vrši odmazdu" - obavijestio je Draža predsjednika vlade u Londonu jednim od svojih telegrama koji su otpremljeni iz njegovog štaba od 5. do 14. maja 1942.¹⁴⁶ Telegrafski nazvana odmazda u njegovoj propagandi dobila je floskulu da su "osvetničke čete vratile šilo za ognjilo" Turcima. Time je praktično potvrđivana priroda i ideologija i četničkog i ustaškog pokreta. Njima je prirođen teror, nož i fizičko istrebljivanje nesrpskih od četnika i srpskog naroda od ustaša. To je sastavni dio njihovih programa. Uobičajena metoda u likvidacijama, naročito na seoskim područjima, bilo je klanje nožem, jer su i četnici, nalik ustašama, sljedbenici "kulta noža", pa su u narodu prozvani koljačima.

Do depeše upućene Draži od predsjednika izbjegličke vlade izvedene su mnogobrojne četničke terorističke aktivnosti u raznim formama i u raznim dijelovima zemlje.¹⁴⁷ Tako dogodio se niz pokolja Muslimana u jugoistočnoj Bosni u decembru 1941. i u januaru i avgustu 1942. godine. Istočna i jugoistočna Bosna teško su pogođeni zlodjelima protiv muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Veliki teror protiv Muslimana dogodio se u Sandžaku i jugoistočnoj Bosni u januaru i februaru 1943. godine. Četničke jedinice iz Crne Gore, nakon odloženog *marša na Bosnu*, dobile su naređenje da početkom januara i opet početkom februara 1943. godine preduzmu *akcije čišćenja* Muslimana u srezu Bijelo Polje u Sandžaku, pa u čajničkom srezu, u dijelu foćanskog sreza u jugoistočnoj Bosni, te u općini Pljevlja. Te akcije su rezultirale masovnim pokoljima žena, djece, staraca, paljenjem sela i pljačkama. Četničke jedinice su uništavale sve pred sobom.

PREDSTAVLJANJE POKOLJA HRVATA U STRANOJ PROPAGANDI

"Demantujte da odredi generala Draže vrše pokolj nad Hrvatima"

Komandantu jugoslovenskih trupa na Bliskom istoku Slobodan Jovanović dostavlja prepis depeše o kampanji koja se u Americi vodi protiv generala Mihailovića "od strane naših činovnika u američkoj štampi i preko radija".¹⁴⁸

146 VII, Ča, k. 275, reg. br. 171

147 Pregled tih aktivnosti može se naći u mnogim izvornim dokumentima i istoriografskoj literaturi, u obitajeljenju presude vojnog suda koji je u ljeto 1946. godine sudio generalu Mihailoviću i njegovim saradnicima; The trial of Draža Mihailović, 519-523

148 Pov. br. VK 2305 od 14. XII 1942

Predsjednik izbjegličke vlade nalaže ministarstvu spoljnih poslova da se taj prepis uruči kraljevskim poslanicima u Vašingtonu, Ankari, Moskvi, Bernu, Kairu, Štokholmu itd. "Ustaška propaganda u Italiji pustila je u celi svet da odredi generala Mihailovića vrše pokolj nad nevinim Hrvatima. S druge strane proturaju fotografije, tobož zaklane u Doboju 1. juna 1942. godine. U jednoj fotografiji vide se ustaša, domobran, Nemač i četnik. Na drveću nema lišća a postoji sneg u junu mesecu. Ova fotografija predstavlja najobičniju fotomontažu što je ustanovljeno detaljnim pregledom. Nemač i domobranac osvetljeni su sa leve strane, a četnik sa desne strane kao da su dva sunca svetlila u isto vreme. Domobranac je pukovnik Franjo Šimić koji je bio lični adutant kraljev a sada se nalazi kao komandant puka. Četnik je major Đokić koji je sa svojim sinom iz Sarajeva otišao u šumu. Majoru Đokiću ustaše su ubile ženu i dve kćeri. Sama ova činjenica dovoljno je da demantuje ovo. Naredujem da se demantuje autentičnost ove fotografije. General Mihailović čak ne uništava ni sve domobrane već ih razoružava i pušta kući. Ubija ustaše do poslednjeg. Cela ova propaganda ima cilj da spreči Hrvate koji sve više prilaze otporu protivu ustaša".

TURSKA KAO DRŽAVA NA KANTARU SA FIZIČKIM ISTREBLJENJEM MUSLIMANSKOG STANOVNIŠTVA U JUGOSLAVIJI

U telegramu kojim obavještava predsjednika emigrantske vlade o *odmazdama našeg življa* Draža nagovještava izgleda za *preorijentaciju kod Muslimana*. Ne zbog eventualne promjene programske usmjerenosti svog pokreta ka uništenju Muslimana nego radi očekivanog angažovanja Turske. Bio je uvjeren da će Turska uskoro ući u rat na strani *naših saveznika*.

On je znao da predsjednik Ministarskog savjeta i zastupnik ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva Slobodan Jovanović mora, u vezi sa stavom ravnogorskog pokreta prema Muslimanima, voditi računa i o ulozi Turske u međunarodnoj politici. "S pogledom na ulogu koju Turska ima u međunarodnoj politici, kao i na ulogu koju može dobiti u idućim ratnim događajima, naš položaj na diplomatskom polju bio bi jako otežan ako bi se vama kao ministru vojske mogle pripisati neprijateljske namere prema Muslimanima. Ja se čvrsto nadam da ćete Vi ostati i dalje pri vašoj dosadašnjoj pomirljivoj politici prema Muslimanima i da ćete naći načina da demantujete glasove koji se šire u protivnom smislu. Bilo bi mi vrlo potrebno da vaš odgovor dobijem što pre"¹⁴⁹

Četnički istrebljivački stav je tako poprimio obilježja *dosadašnje pomirljive politike prema Muslimanima*, Jovanović prepušta Draži da "nađe načina da demantuje glasove koji se šire u protivnom smislu. Razdor između Hrvata i Srba,

kao i borba između četnika i partizana otvara ovde uverenje da se Jugoslavija, zbog nedovoljnog moralnog jedinstva, ne može održati. To bi se uverenje samo još pojačalo ako bi se otvorio i jedan verski rat između pravoslavnih i Muslimana". Draža u odgovoru ne poriče vjerski karakter nastalog sukoba. Ne kaže da je taj sukob proizvod planskog čišćenja državnog teritorija buduće Velike Srbije. Umjesto da demantuje glasove koji se šire o uništavanju nesrpskih naroda Draža te demantije traži od izbjegličke vlade.

"Molim hitnu propagandu putem radia i letaka Muslimanima za saradnju sa Srbima da ih u saradnju prime. Za one u Albaniji govoriti o balkanskoj uniji da bi ih privukli nama jer mrze Italijane"¹⁵⁰

Kad je upozoravao Mihailovića na suzdržavanje od otvorene politike fizičkog istrebljivanja Muslimana predsjednik izbjegličke vlade u Londonu je veoma dobro znao kakvu je ulogu imala Turska u međunarodnim odnosima i, naročito, šta ona predstavlja i znači u spoljnoj politici Velike Britanije. Ta zemlja je bila osjetljiva tačka u anglo-sovjetskim odnosima. Postala je to prije Hitlerovog napada na Rusiju. Kad su u aprilu 1941. godine potisnuti iz Grčke, Britanci su bili uvjereni da će naredni Hitlerov cilj biti Sovjetski Savez. Staljin nije uvažavao britanska i druga upozorenja na opasnost koja mu je prijetila. Analitičari savremenih zbivanja uočavali su da Britanci žele da se zavade Turska i Rusija, kao što im je stalo do toga da Turska miokom slučaju ne pristane uz Njemačku. Oni su, štaviše, nastojali da se Turska uvuče u rat protiv Njemačke. U tom slučaju, kako su očekivali, njemačka vojna sila će biti primorana da se ubrzano povlači sa Balkanskog poluostrva, pošto ne bi imala snage da brani istureni jugoistočni blok. Osvarenje tih planova onemogućeno je odlučnošću Turske da ne napušta svoju politiku neutralnosti.

Da neće prelaziti tursku granicu Hitler je čvrsto obećao turskom predsjedniku Ismetu Ineniju (Inönüju). I Nijemci su, sa svoje strane, podgrijavali turske sumnje prema SSSR-u. S takvim ciljem su obznanili da su Rusi, još u novembru 1940. godine, ponudili Bugarskoj tursko područje do crte Enos-Midia, te da je Molotov zahtijevao uporište u Tjesnacu.

"Prije nego što napadnu Sovjetski Savez Nijemci se moraju osigurati da nam Turska neće otvoriti Tjesnave. Prodiranje u Ukrajinu i na Kavkaz bilo bi pogibljivo ako bi britanska ratna mornarica mogla ući u Crno More" – kaže se u memorandumu Foren ofisa 23. travnja 1941. godine.

I pored igara Britanaca, Sovjeta i Nijemaca Turska je ostala neutralna. Ta neutralnost imala je više pronjemačko težište, a Britaniji nije omogućeno da pruži Rusiji pomoć kroz crnomorske tjesnace. Tursko nepovjerenje u Ruse upravljalo je turskom politikom. Ono je spriječilo britanske napore da Tursku uvuku u rat.

149 VII, Ča, k. 281, reg. br. 20/1-2.

150 VII, Ča, k. 278, reg. br. 1/1.

Dvanaesti dio

IZBJEGLIČKA VLADA INJENI MINISTRI O BBC-u

VODI LI BBC VELIKOSRPSKU POLITIKU?

Većeslav Wilder i jezik na radiju

Iz četničkog vodstva u zemlji, kao i u emigrantskoj vladi, stalno je isticano kako u emisijama za Jugoslaviju u čitanju tekstova učestvuju samo Hrvati. Često je od ravnogoraca i protestovano protiv toga. Na njih se u NDH (Nezavisnoj državi Hrvatskoj) okomio i Radio-Rakovica 29. kolovoza 1942. godine. *“Iznenaduje u propagandi za Hrvatsku nesrećni izbor spikera neprijateljskih radio-stanica. Nerazumljivo je kad se za to upotrebljava “pan Vilder”, koji ne samo da nije Hrvat, nego čak nije ni Južni Sloven... Njemu savjetujemo, u ličnom interesu, da šuti kada je riječ o unutrašnjoj politici u Hrvatskoj... Ipak, ton neprijateljskih krugovalnih stanica je takav da mora privući pažnju. Umesto da iznese činjenice, one upotrebljavaju veoma vulgaran govor i balkanski dijalekt... Sve to Hrvate ni malo ne smeta, jer unatoč svih njihovih poteškoća, oni posjeduju ono što jednome narodu je najsvetije - vlastitu državu... A to niti “pan Vilder”, niti njegovo društvo ne može da izmijeni...”*

U Americi, gdje je upućen sa zadatkom da se bavi propagandnim poslovima za jugoslovensku stvar, dr. Ivan Šubašić je primio telegram iz Londona. Od njega je BBC tražio da se u jednoj od emisija na srpskohrvatskom jeziku obrati slušaocima u Jugoslaviji. Poratni ban hrvatske banovine najprije je telegrafski zatražio od potpredsjednika vlade dr. Krnjevića u Londonu mišljenje šta da odgovori na taj zahtjev. Ovaj je bio protiv toga da Šubašić istupi u toj radio-emisiji. Odgovorio je da su prije Šubašića to isto tražili od Krnjevića da govori. Nije prihvatio. Sugerisao je i Šubašiću da odbije.

Time je dr. Juraj Krnjević postao akter i u drugim sporovima unutar izbjegličke vlade. Ozbiljno je prigovarao jugoslovenskim emisijama na BBC-u. Optužio ih je da se u njihovim sadržajima vodi velikosrpska politika. Zahtijevao je uvođenje radio-emisija i na hrvatskom jeziku. To je otvoreno rekao i britanskom ambasadoru na Dvoru jugoslovenskog kralja Grinveju Rendelu. Grinvej je o tom razgovoru sa dr. Krnjevićem upoznao i Ralfa Mjureja, koji pismeno uzvraća britanskom ambasadoru. Jedini primjer koji Krnjević navodi kao argument svoga protivljenja srpskim emisijama je emisija Većeslava Wildera - piše Mjurej. *“Ako je to sve što mu smeta, zašto se onda ne poveže sa njim i objasni mu da je pogrešno što napada Stepinca. Ja sam spreman da Wilderu kažem da greši, no to je vrlo složen problem i zahteva dosta informacija koje ja ne posjedujem, te mislim da meni nije mesto da se uplicem. Ta stvar mora da se reši isključivo između Krnjevića i Wildera i nema nikakvog smisla kriviti nas.”*

Mjurej kaže da su od Krnjevića tražili da navede i druge primjere, ali ih on nije iznosio. Tražili su od njega i detaljnu analizu emisija kako bi se saznalo gdje BBC griješi po njegovoj procjeni. Ali Krnjević ni na to nije odgovorio. Krnjević se dopisivao i sa Lokhartom koji ga je pozivao u emisiju u jednoj važnoj prigodi. Krnjević je na taj poziv uzvratio grubim pismom, optužujući BBC da vodi velikosrpsku politiku. Odgovorio mu je Mjurej isticanjem da

s jedne strane pitanje hrvatskih emisija je djelimično riješeno time što već postoji nekoliko biltena na hrvatskom, a da je s druge strane to politički problem za koje rješenje, kako kaže Mjurej, *moramo tražiti na prvom mestu sa jugoslovenskom vladom.*

Zahtjev Krnjevića da mu samo dopuste da govori Hrvatima u Hrvatskoj nazvan je vrhuncom licemjerja. Jer, njemu je poznato da su za njega bilteni otvoreni u svako doba. *"Isto tako zna, kao što zna i jugoslovenska vlada, da smo ga više puta pozivali u emisije. Čak smo izrazili i spremnost da angažujemo hrvatskog čitača za bilten u kome bi on govorio i u kome bi se tretirali problemi od posebnog interesa za Hrvatsku."* Načinjen je spisak govornika, sve samih Hrvata, kako bi BBC bio siguran da ne pretežu srpski elementi u Londonskoj propagandi. *"Otkad je jugoslovenska vlada ovdje, udvostručili smo pažnju da nam ne promakne neka prenačljena izjava i da propaganda uvek bude jugoslovenska. Bilo je sudova i grešaka koje nismo mogli kontrolisati, ali u celini smatramo da je Hrvatska bila podjednako zastupljena"*.

Mjurej kaže da je Krnjeviću i Bičaniću predloženo da će BBC, ukoliko oni žele redovnu emisiju, pokušati da obezbijedi hrvatskog čitača za taj određeni dan, te da je na taj dan de facto stvoren hrvatski bilten u kome i Hrvati učestvuju. Smatralo se da je to najpogodnije rješenje, jer je bilo jasno da Krnjević neće nikad uspeti da od jugoslovenske vlade dobije poseban bilten za Hrvatsku. Pa Mjurej dodaje *a ne znam ni zašto bi.* Tako su ostala otvorena pitanja neka vrlo složena, što je sve vodilo produbljivanju sukoba između Srba i Hrvata u Londonu, ministara u izbjeglištvu.

Nastojanja su da se udovolji Krnjevićevim zahtjevima. Ali *"ne možemo dozvoliti da se britanska vlada u liku P.W.E. BBC, a preko Krnjevića, meša u unutrašnju politiku Jugoslavije"*. Na to BBC nije htio da pristane. *"Bilo bi fatalno ako bismo promenili stav prema jugoslovenskoj vladi"* - piše Mjuraj u tom pismu, čija je kopija otpremljena Kirk Patriku.

Ralf Mjurej navodi i poslednji argument: želi li Krnjević uopšte Jugoslaviju u budućnosti? U javnosti se izjašnjavao potvrdno. *"Ako je želi, zašto onda ne radi na tome, već svoj narod ostavlja bez vodstva i ohrabrenja? Zbog čega sprečava Šubašića, čoveka značajnijeg od njega, da pruži narodu ohrabrenje koje on ne daje?"* Mjurej preporučuje britanskom ambasadoru pri jugoslovenskoj vladi Grinveju Rendelu da kaže Krnjeviću *"da mu takav stav donosi lošu ličnu reputaciju koja neće pomoći hrvatskoj stvari u zadobijanju naklonosti saveznika"*. Mjurej, čak, piše da Krnjević *"izgleda da je isto toliko glup koliko i tvrdoglav i možda će urazumiti ako ga ne budemo uzimali za ozbiljno"*.

Tako piše u dokumentima Arhiva BBC-a. To su i svjedočanstva o atmosferi koja je pratila radio-emisije pomno slušane u ratnim danima četrdeset druge godine. Da li ovo može pomoći boljem razumijevanju radija uopšte kao medija? BBC je u odnosima Velike Britanije sa jugoslovenskom izbjegličkom vladom ministre Hrvate u toj vladi smatrao kao *"vodstvo hrvatskog naroda"* uopšte.

HEGEMONIJA I KA MAKEDONIJI

I Tito je 22. septembra 1942. godine pisao Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju. *"... Vi sigurno slušate Londonsku radio-stanicu i primetili ste da se u govorima na srpskom jeziku ističu pretenzije za buduću hegemoniju velikosrpske klike ne samo u prijašnjim granicama nad narodima Jugoslavije, već i na čitav Balkan. Prema tome, iz iskustva koje mi imamo za ovih 16 mjeseci, vi treba da izvučete pouke i za vaš rad u Makedoniji na organizovanju narodnooslobodilačke borbe. Makedonski narod treba ubjeđivati da jedino zajednička borba sa ostalim narodima Jugoslavije može njemu osigurati slobodu"*.

ZAŠTO IVAN ŠUBAŠIĆ ODBIJA UČEŠĆE NA BBC-U?

U svom pismu ambasadoru Grinveju Rendelu Ralf Mjurej spominje i dr. Ivana Šubašića. Kaže da potpredsjednik vlade dr. Juraj Krnjević sprečava Šubašića da učestvuje u emisiji BBC-a. Odranije je dogovoerno da se Šubašić direktno iz Amerike obrati, putem Londonskog radija, slušaocima u Jugoslaviji. Krnjević to nije dopustio. Bio je to incident na koji se morao oglasiti i H. D. Harison kao stručnjak za Balkan i urednik BBC-a za Jugoslaviju. On je vršio pritisak na Krnjevića da obustavi opstrukciju prema javnom istupanju dr. Ivana Šubašića. Cirkulisala je i prepiska u raznim pravcima. Jedan od tih pravaca je obraćanje predsjedniku vlade dr. Slobodanu Jovanoviću 4. avgusta 1942. godine. Harison ga moli: *"Bio bih zahvalan vašoj ekscelenciji: ukoliko upotrebi svoj uticaj i učini da dr. Krnjević izmeni svoj stav"*. Iz prepiske se, ujedno, razjašnjava i priroda toga spora. Sa vrha BBC-a se, čak, javio I. A. Kirkpatrik. On je o tome detaljno upoznao i Forin ofis. Poslao je sve kopije pisama koje su upućene dr. Krnjeviću i jugoslovenskom predsjedniku povodom odbijanja ovog prvog da dopusti Šubašiću javljanje iz Amerike. Zamolio je da Forin ofis interveniše *"kako bi bilo dozvoljeno Šubašiću da govori iz Amerike"*.

Prije toga je i sam dr. Krnjević odbio da govori zato što mu BBC nije obezbijedio poseban hrvatski bilten svakoga dana. Mogućnost formiranja toga hrvatskog biltena ili emisije radija na hrvatskom jeziku odlučno je odbijala kraljevska emigrantska vlada. Svoje protivljenje svakodnevnoj hrvatskoj emisiji objašnjava je *"da bi to pojačalo rascep Jugoslavije i uvećalo separatističke tendencije"*. BBC je, uprkos tome, prihvatio Krnjevićev prijedlog da se angažuje poseban hrvatski čitač koga on preporučuje za kompletan svakodnevni bilten. Sad Krnjević okreće ploču. Kada je dobio što je tražio ne samo da je sam odbio da govori, nego i ostale Hrvate sprečava da to čine. Kirkpatrik piše Forin ofisu da je *"nedopustivo da on zbog lične uvredjenosti pokušava da minira našu propagandu u Jugoslaviji. I bio bih zahvalan ukoliko preduzmete nešto kako bi ga uklonili sa tog položaja"* - poruka je na kraju pisma Kirkpatrika Forin ofisu.

I Rendel iz Britanske ambasade pri jugoslovenskoj vladi u Londonu je 6. avgusta 1942. godine pisao o incidentu sa Šubišićem. Rendel je razgovarao sa Krnjevićem. "Rekoh mu da sam, kad sam počeo da radim ovaj posao, bio veoma iznenađen zamršenim predratnim odnosima između Srba, Hrvata i Slovenaca. Većina Hrvata je verovala da je vlada Njegovog Veličanstva prosrpska, dok su nas istovremeno mnogi Srbi otpuživali da smo prohrvatski. A istina je bila da nismo bili ni jedno ni drugo već jugoslovenski. Naša jedina želja je da izgurnemo rat i da odstranimo svaku nepotrebnu prepreku. Primer takve prepreke bile su i teškoće u emitovanju Krnjevićevog ustupanja za Jugoslaviju a naročito njegovo odbijanje da dozvoli Šubišiću da se pojavi u emisiji..."

"...On je nastavio zatim iznoseći nadugačko stare žalbe Hrvata - piše Rendel. On sam je njihov glavni predstavnik tako da ni na koji način ne može da vodi politiku direktno uperenu protiv njih. Ne odobrava srpske emisije za koje kaže da čine više štete nego koristi. Zamolio sam ga za neki primer i on je naveo neprestane Wilderove antiklerikalne napade upravljene protiv Crkve u Zagrebu, a posebno protiv zagrebačkog nadbiskupa. Da je njemu dozvoljeno da daje emisije za Hrvate u Hrvatskoj, situacija bi bila sasvim drugačija, no to je potpuno nemoguće..."

Rendel je pokušao da mu objasni da BBC ne može na svoju inicijativu voditi politiku u ovoj stvari. Radio-London može "samo da sledi uputstva jugoslovenske vlade, čiji je i on član. Na njemu je, znači, da utiče na jugoslovensku vladu, da sa njima raspravlja o stvarima ovakve prirode. Ali, on se nije dao nagovoriti i prilično ogorčeno se vratio na prepisku očigledno vrlo ostru, koju je svojevrementno vodio sa Lokhartom i na tvoje pismo od 4. avgusta, koje je po svemu sudeći uticalo na njega na pogrešan način."

Primijetio je da ga ne može niko zastrašiti i da ga neće oterati. "Optužio sam ga za tvrdoglavost, što je on u početku odbijao, a zatim prihvatio; ali, rekao je, tvrdoglav je samo zato što je prepušten sam sebi u odbrani svoje zemlje. Što se njega tiče, može već sutra da ode iz vlade. A što se Šubišića tiče, ovaj je, čim je stigao u Ameriku, uputio telegram pitajući šta da odgovori. A on (Krnjević) mu je javio: 'Oni su se vama obratili tek pošto sam ja odbio sličan zahev'. Nikada nije, niti bi mogao, da naređuje Šubišiću".

DA LI SRBI RAZUMIJU IJEKAVSKI?

Među ministrima unutar vlade, kao i između te vlade i BBC-a, česta su i sporenja zbog jezika. Kao urednik BBC-a za Balkan Harison nije imao glavnobolju sa izbjegličkom vladom samo zbog svojih autorskih priloga u emisijama. Na njegovu adresu su iz kabineta Ministra predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade često stizala i druga pisma-protesti: jednom zbog njegovog govora na radiju, drugi put zbog govora Klisolda o partizanskoj bici,

treći put zbog nečega što u emitovanju na Londonskom radiju za Jugoslaviju nije zbog bilo čega po volji te vlade. Ta pisma je najčešće potpisivao major Živan Krnjević. Bilo je i onih koja mu je lično upućivao predsjednik vlade dr. Slobodan Jovanović.

Jedno od tih pisama se ticalo kritike zbog upotrebe ijekavskog dijalekta u emisijama "Jer je to Pavelićev jezik. Harison u odgovoru predsjedniku Jovanoviću 5. novembra 1942. godine izražava žaljenje "što predsjednik nije slušao naš program, jer bi mu on sam poslužio kao najbolji odgovor na pismo. Samo u jednom od tri biltena najavljujuć upotrebljava ijekavski dijalekt. Taj najavljujuć čak i ne upotrebljava Pavelićev jezik, već onaj dr. Krnjevića. Sigurno je da će svaki Srbin razumeti značenje tako divne jugoslovenske reči kao što je domovina. A što se tiče naziva meseci, ja sam lično bio veoma protiv upotrebe hrvatskih termina. Jer svaki Hrvat zna latinske nazive, ali veoma malo Srba poznaje hrvatska imena. Ali kada sam o tome razgovarao sa dr Wilderom (Večeslav, inače ministar za propagandu - o.a.) koji je predstavljao Londonsku vladu bio sam naglasčan, se je odlučeno da se u ijekavskim biltenima koriste hrvatski nazivi."

Harison je kao novinar prije Drugog svjetskog rata bio britanski dopisnik iz Beograda. Relativno dobro je poznavao srpskohrvatski jezik. Zato kaže da ne shvata ozbiljno mišljenje "da Srbi ne razumeju i polovinu biltena na ijekavskom. Jer, da je to istina, to bi značilo da su Hrvati sasvim drugi narod koji govori potpuno drugačijim jezikom nego Srbi, a ja tako nešto nikad ne bih mogao da tvrdim, a siguran sam ni predsjednik vlade".

Vladina primjedba se obrušila i na Klisolda, koji je više godina do rata živio u Zagrebu. On je sudjelovao u emisijama za Jugoslaviju jednom nedjeljno na ijekavskom izgovoru. "Pošto naši hrvatski ministri iz Londonske vlade ne žele sami da govore, niti dozvoljavaju drugim Hrvatima da to čine, veoma je dobro što imamo gospodina Klisolda koji je u mogućnosti da milionima Hrvata govori njihovim akcentom".

Harison piše predsjedniku vlade da nije istinita primjedba da je Klisold za oficire sa razarača Zagreb izjavio da su Hrvati. On je rekao da su oficiri koji su potopili Zagreb bili jugoslovenski oficiri, "što je svakako korektnije od izjave vašeg dopisnika da su u pitanju Srbi, tim pre što je opštepoznato da je jedan od njih bio Srbin, a drugi Slovenac."

Vladini prigovori BBC-u vrtili su bukvalno netačnostima. Harison odlučno opovrgava i tvrdnju predsjednika da je "Klisold rekao da se hrvatske zastave vijore na svim morima. Njegove reči bile su da se jugoslovenske boje mogu videti na morima, u konvojima pod britanskom zaštitom - a to je sasvim različita stvar." Demantovana je i predsjednikova tvrdnja da je objavljeno kako je "Marsal Kvaternik 1918. oslobodio Međimurje". Harison kaže da je tu izjavu dao dr. Wilder, predstavnik jugoslovenske vlade zadužen za propagandu - "te bi predsjednik to s njim trebalo da raspravi, a ne sa mnom".

Trinaesti dio

**ČETNIČKE ZAMJERKE LONDONSKOM RADIJU I
NJEGOVIH EMISIJAMA NAMIJENJENIM
JUGOSLOVENIMA**

RAZLIČITI DOŽIVLJAJI RATNE RADIO-SLIKE SVIJETA

Ratnu radio-sliku svijeta koji je okruživao protagoniste ratnih zbivanja dopunjavalo je i dodvoravanje sebi sličnim i srodnim slušaocima. Time je izvitoperena služeci užim interesima. Uhu te sorte slušalaca godilo je slušati i ono što je splelo najrazličitije interese. Oni koji su van toga usmeno i putem radija sa svih strana su zasipani riječima da bi bili privučeni.

Džek Roas i Bohumil Pospíšil traže iz Auklena (Nova Zelandija) 9. avgusta 1942. godine *“da se utiče na radio-emisije BBC”*. Slobodan Jovanović im su-tradan odgovara da će učiniti po njihovoj želji *“ali se mora imati na umu da je BBC privatna kompanija koja je u svom radu u velikoj meri samostalna”*. Time je u radio-propagandi produbljan jaz između želja i stvarnosti. Dugo će, po svemu potrajati dok ovi diktati radiju ne budu davali novi ton i sadržaj u većoj mjeri usklađen sa stvarnošću.

ZAHTJEVI BBC-u “S TERENA”

Radijska slika četničkog pokolja u Foči - Objavite: “Milica je zdravo!”
Vojvoda Jevđević kao “Vijest iz otadžbine” - Svečana obećanja u ime kraljevske vlade

Dugo vremena od početka rata zvanična propaganda Velike Britanije i SAD-a prihvatila je ravnogorski pokret, Mihailovića i četničke formacije kao jedinu snagu oružanog otpora okupatorima i kvislinzima u Jugoslaviji. Od uspostavljanja kontakta vodstva ravnogoraca sa izbjegličkom vladom Mihailović je u depešama ispostavljao i sasvim konkretne zahtjeve *s terena* prema Londonskom radiju i njegovim informativno-političkim emisijama na srpskohrvatskom jeziku.

Mnogi od tih zahtjeva su najprije njemu signalizirani s terena. Jedan od tih primjera predstavlja i pokolj koji su izvršili četnici u Foči. Otuda je Mihailoviću odmah upućen zahtjev *“da Radio London objavi da su vojno-četnički odredi pod komandom majora Petra Baćovića potukli do nogu ustaške formacije u Foči. Ovo je nova pobjeda nad marionetskom Hrvatskom, kojom prilikom je poginulo 800 ustaša. Zarobljeno mnogo oružja i municije i drugog ratnog materijala. Ovo nam je potrebno a ne može nam škoditi, javite kad će se objaviti da saopštimo da svak sluša.”*¹⁵¹

151 Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 1, dok. br. 513.

Sa više podataka i potpunijom depešom Mihailović o fočanskoj tragediji obavještava vladu "da su naše trupe posle kratke i oštre borbe zauzele Foču. Naši gubici četiri mrtva, neprijateljski oko 1.000 od čega žena i dece 300. Glavni deo napada izvele naše snage u jačini 160 ljudi". Ta depeša je poslata 20. VIII 1941. godine¹⁵². Na osnovu toga je Radio-London objavio "veliku četničku pobjedu u Foči". Tamo su njihove snage "do nogu potukle ustaške formacije". Vijest, dakako, ne spominje više stotina poklanih žena i djece, kao ni vojne formacije (?) kojima su te žene i ta djeca pripadali. Nije javio ni da je poklano muslimansko stanovništvo u ovom kraju.

FUNKCIJI ČETNIČKOG POKRETA

*"Kako preko radio Londona slušamo svaki dan uspjehe naših saveznika, Vaše pohvale i prijedloge pojedinim borcima i krajevima, to je u interesu samih Vas i Vlade u Londonu da se znade za našu borbu, patnje i stradanja, te bi i za ovaj kraj trebalo poraditi da se zaslužni pohvale, unaprede, nagrade i slično"*¹⁵³

Rojilo se, bez prestanka, sve više zahtjeva prema Londonskom radiju. Taj medij je u potpunosti sa svojim emisijama na srpskohrvatskom jeziku stavljen u funkciju četničkog pokreta. Emitovao je pohvale, unapređenja pojedinih boraca, oficira, komandanata i jedinica. Otuda i zahtjevi Mihailoviću da se tim emisijama obuhvate i sva druga područja kako bi se "znalo za našu borbu". Citirana depeša Mihailoviću otkriva da i komanda bosanskih četničkih odreda JUVU hoće da bude u stroju onih koji se spominju na tom radiju. Ličilo je to na porudžbine koje Londonski radio treba pokorno da izvršava. I 1. XII 1942. godine iz Bosne pišu na Ravnu goru: "U Bosni borba je čisto srpska i narod se bori čisto za srpsku stvar pod srpskom trobojnicom, gde pevajući ide u borbu: 'Dok je boga i srpskih mišica vijaće se srpska trobojnica'. Naš narod od najstarijeg do najmlađeg želi da se zna o njegovoj borbi pa Vas molimo da nekoliko puta preko radio Londona objavite 'Milica je zdravo'. Pored ovoga potrebno bi bilo da se napiše jedna ovačta svota letaka i iz aviona baci po našim krajevima. U okolini Grmeča, Petrovca i Glamoča treba napisati letke protiv partizana-komunista, pozvati srpski narod da ostavi komuniste i pride četnicima. Ovo je sve lepo postići i avionom sa Malte poslati jer avion može zrakom da hoda kuda i kako hoće pošto neprijatelj ne raspolaže ni sa čim što bi avionu moglo škoditi. Da bi se znalo za nas i da bi mogli imati vezu sa vama potrebno je što prije da se uputi radio stanica ovamo kao i radio telegrafista".

152 Dok. br. 512

153 Zbornik, tom XIV, knj. 1, dok. br. 118

Komanda bosanskih četničkih odreda, osim da se preko radio Londona nekoliko puta objavi *Milica je zdravo!*, traži od nekog drugog veću svotu letaka i avione koji će ih baciti po našim krajevima. Definiše i teme za te letke: protiv partizana-komunista, pozvati srpski narod da ostavi komuniste i pride četnicima. To se može lepo postići sa Malte avionom koji može zrakom da hoda kuda i kako hoće!, jer mu neprijatelj ne može naškoditi. Pri tome, valjda, misli na onog neprijatelja koji ne raspolaže sredstvima protivavionske odbrane, to su partizani, a ne računa na okupacione formacije koje, zacijelo, imaju i ta oruđa. Sve to da bi se znalo za nas i našu borbu. Komanda kao da ne pomišlja da sama, u vlastitoj izvedbi, organizuje pisanje letaka i njihovo rasprostiranje. Jer, "naša srpska borba ujedinjuje i proteže se od istočne do zapadne Bosne - od reke Une do reke Drine". Htjela je i direktnu vezu sa štabom Mihailovića, pa traži radio stanicu i telegrafistu. Osvjedočena je, veli, "da kap. Račić koji je održavao vezu između njih i Draže, ne izvještava vjerno o njihovim uspjesima, zbog čega njima ne stižu priznanja ni odlikovanja". Ta komanda sumnja da Račić od nje "ljubomorno skriva kanale za vezu, kako bi na taj način on istupao pred vrhovnom komandom ispred cele istočne i zapadne Bosne".

Četnici su Londonski radio smatrali gotovo vlastitom radiostanicom. Njenu propagandnu funkciju su shvatali kao kakvu lokalnu od njihove volje i kontrole poslušnu ustanovu prema kojoj oni ispostavljaju svoje zahtjeve shodno njihovim lokalnim propagandnim potrebama. Još dvije epizode, izdvojene iz mnoštva drugih, ilustruju poimanje odnosa četničkog pokreta i Londonskog radija.

Boško Todorović, komandant operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, tražio je od Dobroslava Jevđevića kao predratnog političara da ide među svoje birače iz ranijeg političkog života oko Prače i Rogatice. Jevđević je obećao da će ići ali je zahtijevao da se preko Radio-Londona, što će mu navodno olakšati misiju, saopšti sljedeće: "Vijesti iz otadžbine: Dobroslav Jevđević, naš poznati nacionalni radnik, upućen je od strane ministra vojske i moruarice denerala Draže Mihailovića da među srpskim stanovništvom Istočne Bosne radi na pojačanju srpske sloge toliko potrebne napaćenom narodu. Zelim mu puno uspjeha".

Tako sročenu vijest iz otadžbine o vojvodi Jevđeviću, u obliku poruke Boška Todorovića načelniku Vrhovne komande Mihailoviću, prati još jedna. Upućena je od vojvode brata Petra Samardžića. On izražava želju da šef Zemljoradničke stranke, a tada ministar pravde u izbjegličkoj vladi, Milan Gavrilović preko Radio-Londona kaže otprilike ovo: "Braco Srbi, složite se izvršujte naredjenja naše vrhovne komande koja vodi operacije u skladu sa svim operacijama Saveznika. S tim se slaže i bratska Rusija. Naredjenje Vrhovne komande doći će vam preko Draže Mihailovića i oficira koje je on poslao u sve srpske zemlje i u druge jugoslovenske krajeve. Budite strpljivi. Rad ide svojim tokom. Mi ćemo pobijediti. A poslije pobjede doći će na red politika i narod će slobodno reći što želi pa će biti po demokratskim načelima onako kako želi većina naroda.

To vam svečano obećavam u ime kraljevske vlade".¹⁵⁴

Brat Petar Samardžić traži da dr. Milan Gavrilović, inače, češće govori preko radija. Njega *"srpski narod želi da čuje s obzirom da je do skora bio u Moskvi"*. Do aprilskog rata Milan Gavrilović je bio poslanik Kraljevine Jugoslavije u SSSR-u. Status zvaničnog jugoslovenskog predstavnika u Moskvi prestao mu je 8. maja 1941. godine. Tada ga je sovjetska vlada proglasila običnim građaninom. Krajem jula iste godine imenovan je za otpravnika poslova jugoslovenske vlade u emigraciji u Moskvi. U januaru 1942. godine došao je u London i imenovan za ministra pravde u vladi dr. Slobodana Jovanovića.

Četrnaesti dio:

**NOVINAR HJUBERT HARISON I
"ZAVJERA ŠUTNJE" O STANJU U JUGOSLAVIJI**

¹⁵⁴ Zbornik NOR-a, tom XIII, knj. 2, dok. br. 18

VIJESTI O NEPOSTOJEĆOJ RATNOJ STVARNOSTI

BBC je nastojao da razvija i poboljšava kvalitet emisija. Stalo mu je da širi krug svojih slušalaca i da ih drži na svom talasu. Kako podržavati određenu utvrđenu politiku prema okupiranim zemljama, okupatorima, oslobodilačkim pokretima u njima, održavati sklad između onoga što radio govori i onoga što slušalac može da utvrdi šta je istina a šta nije. Od toga je zavisio stepen povjerenja slušalaca prema stanici do čega je stalo i radio djelatnicima. O NOP-u se u zemlji zna, ali o njemu tadašnji radio šuti ili ga vrlo rijetko i marginalno spomene. Je li to posljedica ograničenosti službenih direktiva, ograničenosti izvora informacija, diplomatskih okvira, istine ili *istine* sa stanovišta određenog nekog užeg interesa? U BBC-u su uviđali da njihove emisije moraju, ako žele da imaju adekvatnu ulogu i objektivnost informacija, usklađivati sa stanjem na terenu i specifičnostima prilika u Jugoslaviji. U dijelu toga Radija nije bilo spremnosti za takav radikalni zaokret. Emisije nastavljaju da slijede politiku Forin ofisa britanske vlade i politiku izbjegličke kraljevske vlade Jugoslavije.

Mnogi dokumenti pokazuju da su neki ljudi u BBC-u, naročito Hjubert D. Harison, sve više imali sluha za razvoj događaja u Jugoslaviji.

HARISONOVO "DRAGI PRIJATELJI"

Hjubert Harison, dugogodišnji dopisnik engleskih novina iz Beograda, na radiju je svoje komentare počinjao sa "*Dragi prijatelji svuda u Jugoslaviji*". Od prvih istupanja on prevashodno ističe borbu protiv okupatora a za pobjedu i duh jugoslovenstva. Podsjeća da u "*jedinstvu leži snaga*". Ukazivao je na nastojanja neprijatelja da zavadi narode među sobom, da jednu vjeru iskoristi protiv druge, upravljajući se prema principu - podijeli pa vladaj.

Zbog svojih nastojanja da objektivno sagledava stanje u južnoslovenskim prostorima i profesionalne čistote u etičkom smislu Harison je bio izložen napadima sa svih strana: dijelom u radijskoj kući, najviše od izbjegličke kraljevske vlade, ali i od slušalaca među pripadnicima i simpatizerima četničkog pokreta u zemlji. Napadali su ga i britanski zvaničnici. Nepotpisano pismo o njemu upućeno je 7. novembra 1942. Diksonu u Forin ofisu. Odnosilo se na nedavnu Harisonovu emisiju o Jugoslaviji. "*Mjurej kaže da mora da preuzme punu odgovornost za emisiju zasnovanu na poruci koju je PWE poslao Harisonu. Ova poruka je pak bazirana na belešci britanskog oficira za vezu sa Mihailovićem.*"

HARISON I USMENE NOVINE NA RADIJU

Osim specijalnih vojnih, Radio-London je 28. januara 1942. godine za svoje jugoslovenske slušaoce uveo usmene novine. U njima su poznati novinari i književnici davali svoje članke o svjetskim događajima. "Harison, koga vi dobro poznajete, sada će dati svoj komentar". Harison je neposredan sa slušaocima. "Sećate li se usmenih novina koje je nekad izdavalo jugoslovensko novinarsko udruženje u Beogradu? Ovo je bilo u srećnim danima pre rata... Sećate li se neustranih kritika i surove istine koja je odlikovala članke i dopise raznih novinara koji su saradivali u tim novinama? Obustavljanje tih novina bio je jedan od znakova da je porastao italijansko-nemački uticaj. Italijani i Nemci bojali su se ovih novina. nadamo se da ćemo vas podsećati na usmene novine iz starih dobrih vremena i jačati vašu veru u dobra vremena budućnosti..."

Harisona nisu poznavali samo jugoslovenski slušaoci koji su u skladu s njegovim "Dragi prijatelji..." prihvatili toga urednika Londonskog radija kao istinskog prijatelja i čovjeka s dobrim namjerama. Te namjere je nedvosmisleno iskazivao u svojim komentarima. Jedan od onih koji ga je dobro upoznao na radio-talasima, usto kritički nastrojen, bio je vojvoda Dobroslav Jevđević. On je u toku rata mnogo puta spominjao toga BBC-ijevog urednika, uglavnom po izmišljenom zlu, tumačeći ga kao neprijatelja ravnogorskog pokreta. I u razgovorima, i u svojim izvještajima vodstvu ravnogoraca, izlagao ga je oštrim optužbama. Veoma nepovoljno je ocjenjivao njegove komentare. Na njega i njegovo javljanje požalio se u više navrata i Mihailoviću.

Krajem januara 1943. godine Dobroslav Jevđević u izvještaju u vojno-političkoj situaciji u Dinarškoj četničkoj diviziji i saradnji četnika i Italijana piše, uz ostalo, Mihailoviću: "Mnogo nam škodi raznoliko komentarisanje događaja sa našom vladom u Londonu, Harisonove gluposti (H. D. Harison, šef radio-službe i propagande za jugoistočnu Evropu Radio-Londona - op.a.) i komunistička radio-stanica. Verujem uprkos svemu u konačan uspeh".

PROTIVNIK PRIKRIVANJA ISTINE

PWE nije bio u poziciji koja bi mu omogućila da pomoću prisile ili smicalica postigne da BBC objavljuje lažne i izmišljene vijesti o Jugoslaviji. I u ratnim okolnostima BBC-u je i dalje veoma stalo do svog tradicionalno osvjedočenog profesionalnog poštenja. U tome je najbolji primjer Hjubert D. Harrison. Kao urednik BBC-a za Balkan, dopisnik novinske agencije Reuter u Beogradu prije i poslije Drugog svjetskog rata, nije u tom pogledu dopuštao poigravanje sa svojom profesionalnom etikom. Toga novinara, zato što je bio protiv prikrivanja istine, sir Grinvej Rendel, britanski ambasador od 1941. do

1943. kod jugoslovenske izbjegličke vlade, nazvao je "ljevičarom". Taj ambasador je prišao etiketu i za PWE. Nazvao ga je "antimihailovićevsom i partizanskom organizacijom". I Hadsona je nazvao "izrazitim ljevičarom".¹⁵³ Barkerova piše da je Harison bio "žilav i otrešit novinar, navikao da radi za jednu uglednu novinsku agenciju, i da je, s punim pravom, smatrao da o Jugoslaviji zna deset puta više nego neki ljudi (među njima sam bila i ja), koji mu pokušavaju soliti pamet o tome kakvu politiku treba voditi prema Jugoslaviji. Ukratko, Harison nije bio slavina koju bi drugi mogli otvarati i zatvarati kako im puhne u glavu".

U svojstvu urednika BBC-a za Balkan Hjubert Harison je mnogo puta bio u prilici da se dopisuje sa predsjednikom ili nekim od ministara izbjegličke jugoslovenske vlade. Najčešće da bi opovrgao njihove neosnovane prigovore skoro svakodnevno upućivane na adresu Londonskog radija.

U jednom od tih svojih odgovora predsjedniku Slobodanu Jovanoviću Harison je otvorio veliko pitanje politike te vlade nakon Drugog svjetskog rata. "Iz zemlje veoma često stižu zahtevi da jugoslovenska vlada u Londonu odredi svoju buduću politiku". On još kaže da bi BBC želio da što prije odgovori na te zahtjeve. Time je, možda i ne htijući, dirnuo u jednu od raka-rana izbjegličke vlade. Zahtjevi da se odredi prema budućnosti zemlje, njenom ustrojstvu i politici koju će voditi poslije oslobođenja od okupatora stizali su podjednako i iz zemlje i od Saveznika. Vlada je uporno zaobilazila neophodnost da odgovori na te suštinske praznine ne samo u svom nego i u djelovanju ravnogorskog pokreta u zemlji. Umjesto toga ona se dobrano bavila svakom riječju koja je, od bio koga u njenom i izvan njenog kruga, izgovorena u emisijama BBC-a za Jugoslaviju.

ČETIRI ODGOVORA BBC-a NA JEDNO PITANJE IZBJEGLIČKE JUGOSLOVENSKE VLADE

Radiostanicama od početka nije bilo posve jasno šta je šta i ko je ko na ratištima i u događanjima jugoslovenske ratne drame. Ne samo radiostanice nego ni listovi i časopisi kad je o inostranstvu riječ nisu ni spominjali postojanje partizana. Neko je to nazivao *zavjerom šutnje* i najrijeđe na radio-talasima. Svi do kojih nije dospijevala pisana riječ mogli su, na ovaj ili onaj način, doći do saznanja o tome šta govori radio. Slušali su ga i pripadnici partizanskih oružanih jedinica. Kao i mnogi drugi, oni su na razne načine širili radio-vijesti. Usto su svojom borbom mijenjali stvarno stanje u zemlji. Ta stvarnost je bila bitno drukčija od one koja je predstavljana na radio-talasima ili na stranicama

¹⁵³ Pimm, Rendela Howardu.

štampe. Otvarala je i nova pitanja u nekim zemljama, posebno među saveznicima antihitlerovske koalicije. Postavljali su ih intelektualci, progresivni pojedinci, novinari, publicisti, ljevičari, oni koji su važili kao nezavisni djelatnici, ljudi različitih političkih i idejnih usmjerenja i drugi. Šta i kako pišu novine? Šta i kako govore radio stanice? Je li to u saglasnosti sa jugoslovenskom stvarnošću? Miroslav Jevtović, kao dugogodišnji radio-poslenik, smatra da je to jedinstven primjer da baš stvarnost radikalno mijenja radio-emisije.¹⁵⁶ Za promjene nisu donosila ničija naređenja ili želje. "Partizani su promijenili stvarnost u svom delu sveta, pa je ta promena izazvala promene u sadržajima i načinima emitovanja radio-programa." Najmarkantniji primjer za to je Radio-London. To se može vidjeti baš po genezi toga radija u segmentu njegovog programa namijenjenog Jugoslaviji?

Tek od ljeta 1942. godine se zametnulo, kao nježna klica, od jeseni te godine kao izrastao stručak a tek u 1943. godini kao razgranato stablo raskošne voćke. Kako se to sve dramatično odigravalo?

Počelo je neuobičajeno teškim tonom pisma Hjuberta D. Harisona iz Balkanskog uredništva BBC-a Evropskoj sekciji BBC-a 7. oktobra 1942. godine. On je pripremio prijedlog za odgovor na jedno pismo predsjednika jugoslovenske izbjegličke vlade. To pismo Harison je koncipirao u četiri oblika, prepuštajući Evropskoj sekciji da odabere šta god hoće. Prvi prijedlog odgovora, kako ga je Harison nazvao, koji bi bio upućen emigrantskoj vladi pošao je od prirode vijesti i radijskog medija. "Vest se nikada ne ponavlja. Svaki bilten ima udarnu vest i veoma retko se dešava da se jedna tema javlja više puta u istom obliku. U biltenima jedva da imamo vremena za najvažnije vesti i nikako ne možemo počinjati i završavati patriotskim pesmama i himnom. Mora biti jasno da pokrивamo vrlo širok auditorijum i dok Mihailović i njegovi borci u brdima ne rade ništa drugo do slušaju naš program, glavnina slušalaca je u mogućnosti da čuje samo jedan ili dva od naših šest dnevnih biltena i sigurno je da su željni što više novih vesti. Provereno je da svi slojevi društva radije slušaju vesti od bilo kojih drugih oblika obraćanja u našim emisijama!"

Drugi prijedlog, po Harisonu, tiče se *Radio-Šumadije. Stanica Šumadija* je van teritorije koju pokriva BBC – možda je u pitanju greška.¹⁵⁷

Treći prijedlog: "Pitanje srpskih i hrvatskih vojnih termina rešili su predstavnici BBC-a i jugoslovenske vlade. Dr Krnjević je insistirao na upotrebi hrvatskih termina, ako ništa drugo ono bar u biltenu koji bi ceo čitao ijekavski najavljuivač. Ne verujem da se predsednik slaže sa predlogom Ministra rata

156 M. Jevtović, isto, 415.

157 Time je, ne znajući, gurnuo prst u oko Mihailovića i njegovom stavu prema radio-emisijama četničke inspiracije, a naročito "Šumadije". On je u depeši vladi u Londonu tražio da se poboljša program te radiostanice. (DVK br. 158, br. 634 od 14. IX 1942.) On, uz to, govori i o emisijama sa nove stanice. Tražio je "da mu se dostavi emisioni aparat za dužinu od 100 m., kako bi se mogli čuti u Jugoslaviji, Bugarskoj, Rumuniji i Grčkoj".

da se, ne poštujući vladino pravilo u biltenima na hrvatskom, moraju upotrebljavati čak i hrvatski tehnički izrazi".

Četvrti prijedlog: "Podneli smo predlog u cilju unapređenja najavljuvanja i prevodenja, s tim što nam je glavna prepreka nedostatak kadra. Nikakav odgovor u vezi sa ovim od dr Wildera nismo dobili, a predmet zahteva uradnju jugoslovenske vlade u smislu obezbeđenja boljih prevodilaca i najavljuivača"

Tako je Harison dao moguće odgovore Evropske sekcije BBC-a na pismo i u njemu iskazane zahtjeve predsjednika kraljevske jugoslovenske vlade.

NOVINAR HJUBERT HARISON PROBIJA "ZAVJERU ŠUTNJE" O PARTIZANIMA

Prodor u emisijama Londonskog radija ka stvarnim zbivanjima u Jugoslaviji počeli su da vrše komentari Hjuberta D. Harisona, urednika BBC-a. Prvi njegov komentar u kojem se na dostojanstven način spominju partizani pojavio se 16. juna 1942. godine. Emitovan je kao urednički komentar za Jugoslaviju sa poznatim Harisonovim "Dragi prijatelji!"

"U vašoj borbi za oslobođenje od okupatora... Nemojte pitati da li je neki čovek radikal ili demokrata, četnik ili partizan, ako je on protiv Nemaca, pomozite mu i postupajte s njim kao da vam je brat..."

Taj komentar je, začudo, promakao izbjegličkoj vladi u Londonu. Njegovi ministri i odgovarajuće službe nisu načinili precizan zapis šta je Harison rekao u tom svom prilogu. Valjda zbog toga je s njihove strane naknadno zatražen prepis te emisije i tog komentara. Na poledini vladinog pisma je i napomena predsjednika S. Jovanovića da, i pored tog traženja, BBC nije dao traženi tekst.¹⁵⁸

U to vrijeme, međutim, Britanija je još bila saveznik Kraljevske jugoslovenske vlade u Londonu. Kod te vlade je već sama riječ *partizan* izazvala ozbiljne diplomatske komplikacije. Otkriva ih povjerljiv memorandum BBC-a datiran 23. juna 1942. godine.

"Kraljevska jugoslovenska vlada nedavno se požalila da se nezastužen publicitet daje aktivnosti partizana, za razliku od operacija snaga generala Mihailovića..."

158 U svojoj jubilarnoj emisiji 1983. godine BBC je, na osnovu Harisonovih komentara, obznanio da je "u Londonu u toku 1942. i 1943. godine došlo do povisepne, a neku manje bitne promene stava britanske vlade prema jugoslovenskom pokretu otpora. Od juna 1942. godine pojavila se u emisijama za Jugoslaviju reč "partizan". To reč je spomenuta u emisiji koju je pripremio i čitao čovek koji je bio odgovoran za emisije BBC-a na Jugoslaviju Hjubert Harison. On je apelirao na sve ljude u Jugoslaviji da nabave na raznimislaženje, a zatim nastavio ono što je već gore citirano: "Nemojte pitati..."

Zbog toga je najbolje i najsigurnije da se izbegava upotreba reči "partizani" u vezi sa Jugoslavijom i da se pridržavamo reči "patrioti" ili... "snage koje se bore".¹⁵⁹

Ni emigrantska vlada u Londonu ni četnički pokret u zemlji nisu bili zadovoljni. Štaviše, bili su ogorčeni što je u emisijama BBC-a uopšte spomenuta riječ "partizani" iako su imali predominantno mjesto u propagandi Londonskog radija. Ozlojeđeni su bili NOP i partizani pogotovo. Ranije su prešućivani a sada skriveni ispod imena koje ne nose. Četnici su dobijali širok publicitet za borbu koju nisu vodili, a imali su i materijalnu potporu Britanaca. Miroljub Jevtović je, tragajući za djelovanjem ratnog radija, razgovarao i sa Gerardom Mansellom dok je bio direktor svih emisija BBC-a za inostranstvo. Napisao je i knjigu o istoriji BBC-a, time i o emisijama za Jugoslaviju. U toj knjizi Mansel je uočio i prelomnu emisiju Hjuberta Harisona iz juna 1942. i o njoj zapisao samo ovo: "... Tokom juna 1942. godine BBC je prvi put objavio vest o Titovim partizanima."¹⁶⁰

"PATRIOTI", "RODOLJUBI", "SNAGE KOJE SE BORE" ILI - "PARTIZANI"?

Ralf Mjurej je u svom pismu Diksonu Kirkpatricku (Centre Block Buch House, Aldwych) ponovo aktuelizovao pitanje upotrebe riječi "partizani" u emisijama Radio-Londona. To je odgovor Kirkpatricku na pismo Rande-la Haurdu od 3. jula (br. SO 147) u vezi sa razgovorom sa premijerom izbjegličke vlade Jovanovićem o BBC-ijevom stavu prema "partizanima" u Jugoslaviji.

"Mislim da sam rekao sve što je trebalo reći sa naše strane u pismu koje sam ti poslao 21. juna. Od tada je Kirkpatric dostavio obavještenje urednicima svih servisa da izbegavaju upotrebu reči "partizani" u izveštajima o akcijama jugoslovenskih patriota. Ovo se poštuje, koliko je meni poznato.

Jedini slučaj u posljednjih nekoliko meseci, kada je reč "partizani" upotrebljena u emisijama za Jugoslaviju, je bio u Harisonovoj emisiji u junu. Ovdje ti navodim taj uvredljivi pasus: iako je možda malo netaktično formulisan, opšti je utisak odličan:

159 Pokazalo se, međutim, da je to bio loš kompromis "koji nije ništa rešio" - kaže se u toj jubilarnoj emisiji BBC-a. "On je naljutio partizane ništa manje nego što je naljutio royaliste. Sve da knjiga 1942. godine izgleda da su royalisti na čelu sa Dražom Mihailovićem dobijali najveći publicitet u emisijama BBC-a za Jugoslaviju". U svojoj knjizi "Tito" Filis Oti (London, 1970.) kaže: "Tito je protestovao zbog govora BBC-a... U prvoj polovini 1942. godine Tito i partizani su se borili da prežive. Bila je to najkritičnija etapa rata... a britanska pomoć četnicima bila je snažan potez."

160 G. Mansell, "Broadcasting as a weapon of war" - Emisije kao ratno oružje, London, 1981.

"A sada, prijatelji, iako ne želim da vam dosadujem, moram da ponovim ono što sam već rekao prošle nedelje - ogroman istorijski značaj anglosovjetskog sporazuma za naše prijatelje u Jugoslaviji je činjenica da smo sada zajedno. Ako smo mi smogli snage da zaboravimo naše društvene i političke razlike, to sigurno i vi možete učiniti. Ne pitajte da li je neko radikal ili demokrata, četnik ili partizan, Srbin ili Hrvat, pravoslavac ili katolik, Musliman ili Jevrej - ako je protiv Nemaca, pomozite mu i ponašajte se prema njemu kao prema bratu."

Harisonov komentar emitovan 16. juna 1942. godine izazvao je žučne polemike. Obrazovan je tabor proizvođača pritisaka na Harisona. Htjelo se po svaku cijenu da sačuva već uhodani kolosijek u koji ne mogu spadati borci koje ovaj komentator naziva partizanima. Tražilo se da se partizani prikriju riječima "patrioti" ili "snage koje se bore", da se ne zna da li pripadaju borcima koje vodi đeneral Mihailović.

I pored odlučnog protivljenja od izbjegličke vlade i njenog okruženja, riječ "partizani" se sve češće čuje u emisijama Radio-Londona. Ni radio nije mogao zaobilaziti njihovo borbeno prisustvo na jugoslovenskim ratištima. Slušaoci su željeli da saznaju pravo stanje stvari. Da otklone raskorak između onoga što oni vide i znaju bez posredovanja radija i onoga što slušaju u Londonskim emisijama udaljenim od životne stvarnosti. To stanje duha slušalaca koji načuljenih ušiju iščekuju i slušaju zabranjeni radio ponajbolje je opisao M. Krleža¹⁶¹ "... Nemirna noć. Umoran od žmirkanja magičnog zelenog oka, prezasićen ingelenskom prodikom koja tiha ne žubori danima, uvijek podjednako fatamorganski lažna, a opet tako zamamna, lakoumno brbljiva i protuuslovna, i mi sve to znamo, a, ipak, bez tog eleksira udavili bismo se još noćas. Stvari mile kao puž, milimetar po milimetar kida se ukleto tkanje zla i smrti, i dok tako prisluškujem crnom glasu iz lakirane kutijice u kojoj paluca tajanstveni lumin svih naših nada, kaplju sekunde jedna za drugom, dobia ukleti sat udesa, padaju ljudske glave pod sjekirom na krvničkom panju, prodaju se krvave u novinskom papiru posebnih izdanja, čitav je etar ustiran od zlokobnih glasila.

Vereščagin je ovu BBC-reportažu, ovu "politiku koja se vodi drugim sredstvima", htio slikarski prikazati piramidom ljudskih lubanja. Historijski trijumfi spadaju u loše slikarstvo, ali kada bi se, recimo, našao jedan slikar koji bi umeo naslikavati ovo ludo babilonsko vrijeme, da nam pokaže kako pod svakim kvadratnim milimetrom naše civilizacije trunu gomile ljudskih lubanja, to ne bi, dakako, po današnjem ukusu bila "dobra slika", ali jedan Pier della Francesca ipak bi se usudio upustiti u takvu pustolovinu... U ludoj ovoj olujnoj oceanškoj noći tone 160.000 tona brt robe, tonu brodovi, dave se utopljenici."

161 M. Krleža, Dnevnik, [28. 12.]

BURA OKO HARISONOVOG KOMENTARA - KRITIKA AUTORA ZBOG "LJEVIČARENJA"

Novinarski stvaralac koji se iskazivao snagom svoga duha. Hjubert Harison je zaikrio Jarkim bljeskom na talasima Londonskog radija u Drugom svjetskom ratu. Nadrastao je i nadvladao nametnutu sputanost u službi kruto održavanja postojećeg stanja stvarnosti.

Neizostavno Harisonovo "Drugi prijatelji" sadržano je u svakom njegovom javljanju na Radio-Londonu. Mnogi koji su pomno slušali šta kaže BBC zapamtili su to njegovo toplo obraćanje slušaocima u Jugoslaviji. U toku rata se javljao redovno jednom sedmično i objavio poveliki broj svojih komentara. Sve njegove objavljene novinarske priloge Miroslub Jevtović nije mogao pronaći ni u Arhivu BBC-a. Gotovo da je više tih komentara sačuvano u "Partizanskom Radio-Biltenu" za Bosansku krajinu i šapirografisanim ratnim glasilima u još nekim područjima zemlje. U mnogim partizanskim biltenima donošene su radio-vijesti i - Harisonovi komentari. Ljudi su obradovani što su od njega mogli čuti kako se nakon rata "neće postavljati pitanje koje je ko vere, već samo da li je saradivao sa neprijateljem..."

Iz čvrsto vezanog čvora ili zamršenog klupka na jugoslovenskim ratištima to je jedan od prvih, ako ne i prvi, otvoreni probaj gvozdene zavjese iza koje se krila "zavjera štutnje" prema upotrebi riječi "partizani". Harison je baš svojim komentarima pokušavao da progovori o nečemu što je na talasima namijenjenim radio-javnosti u cijeloj drugoj ratnoj godini predstavljalo gotovo tabu-temu. Govorio je, u isto vrijeme, tolerantno i prema Dražinim ljudima. Tada je, po svemu, tako moralo biti iz dva razloga: još su bili snažni pritisci i sa britanske i sa strane izbjegličke vlade o Mihailoviću kao glavnom nosiocu borbe protiv okupatora kao neprijatelja. Iz tih pritisaka on je, kao profesionalni novinar, izlazio na kraj time što je nastojao da uravnoteži odnos svoje matične radio kuće prema jednima i drugima. Najbitnije je što je, očigledno, želio da ohrabri i usmjeri da se svi podjednako bore protiv okupacionih i kvislinskih formacija.

Harison je pri tome ustrajan. Prvi put je partizane spomenuo 16. juna 1942. godine. Na taj njegov komentar su pljuštale kritike sa svih strana. Na junska emisija obrušili su se i od četničkog vodstva u zemlji, i od izbjegličke vlade, pa i od rukovodstva te radijske kuće. Prigovori su stizali i od državnog organa koji propisuje pravila ratne propagande u Velikoj Britaniji. I pored toga, Harison je i u jednom od oktobarskih komentara iste godine, takoreći, ponovio ono zbog čega je u junu mjesecu toliko napadan. Pri tome je ispoljio u novinarstvu toliko deficitarno osjećanje profesionalizma, etike svoga poziva ali i - hrabrosti. Uvjerjen je da na taj način potpomaže napore saveznika anti-hitlerovske koalicije koja je angažovana u borbi protiv vojnih sila Osovine.

Njegov redovni sedmični komentar objavljen je u nedjelju. U njemu je najprije govorio o pravdi i slobodi za sve one koji su pomogli obnavljanje Ju-

goslavije. Istakao je "da to znači da se neće postavljati pitanje kojoj partiji neko pripada ili koje je vere, već samo da li je saradivao sa neprijateljem: svi oni koji su veoma smelo organizovali sabotaže, ili se otvoreno suprotstavljali neprijatelju i njegovim plaćenicima, svi oni koji su se odmetnuli u planine i borili se - bez obzira pod čijim vodstvom - protiv zajedničkog neprijatelja, njima će biti osigurana pravda i sloboda u novoj Jugoslaviji. Prave će biti i za ostale - za one koji su pomagali neprijatelja i borili se protiv svoje braće. Ali, za njih neće biti slobode!..."

"Čitajući izveštaje čini se da se - iako neki još ne shvataju - svi najbolji jugoslovenski borci, bilo Mihailovićevi ili pod vodstvom partizana, bore za iste ideale slobode i saradnje. Verujemo da general Mihailović iskreno želi saradnju sa svim srpskim, hrvatskim i slovenačkim borcima koji su spremni da udare na Centralne sile. On jedino neće saradivati nikada sa ustašama koji su, služeći neprijatelju, činili zlodela svome narodu."

Harison je, govoreći o ohrabrujućim vijestima iz Jugoslavije, na Radio-Londonu 18. oktobra 1942. godine rekao da "prema izveštajima koje dobijamo od prijatelja izgleda da se svi Jugosloveni koji vole svoju zemlju slažu u dvema stvarima. Kao prvo, stara Jugoslavija sa svojim mnogobrojnim manama nestala je zauvek. Ovdje u Engleskoj ovo je shvaćeno kao da mi više ne žele povratak na stari, loši prijateljski sistem, niti na ustav koji je uskraćivao slobodu političke misli i organizovanja. Bore se za novu Jugoslaviju u kojoj neće korupciji biti mesta. I druga stvar, nova Jugoslavija će biti zasnovana na pravdi i slobodi za sve one koji su pomogli njeno obnavljanje."

Harisonov komentar od 18. oktobra 1942. godine nije bio izložen samo kritikama u Londonu. Na njegove stavove je dva dana nakon emitovanja (20. oktobra) oštro reagovao i vojvoda Ilija Trifunović Birčanin. On je u pismu Mihailoviću Harisonov komentar nazvao "strahovitim". "U posljednje vreme Londonska radio-stanica, ukoliko se njom služi naša vlada, daje strahovite emisije (Harison i drugi). Ona sve više i češće zloupotrebljava namenjenu joj ulogu i zadatak.

Svakodnevno mi stižu izveštaji sa raznih strana da ta stanica, prilikom tih svojih emisija na našem jeziku, snaži komunističku misao u našoj zemlji, glorifikujući akciju "rodoljuba" ne vodeći pri tom ni najmanje računa..." "Dok Vi tražite borbu protiv komunista, vlada čiji ste Vi član dopušta pojedincima da rade suprotno onome što Vi želite tj. vlada dopušta da se preko radija kao najefikasnijeg sredstva slave podvizi komunista, sa kojima mi vodimo borbu na život i smrt. Takvom negativnom propagandom, favorizujući komuniste, vlada, svesno ili ne, svesno slabi naše redove i ubija duh i moral ne samo boraca nego i starešina."

Birčanin, prema tome, Radio-London shvata kao javno glasilo jugoslovenske vlade. On smatra da je toj stranici izbjeglička vlada "namenila ulogu i zadatak" koji ona "zloupotrebljava". Nelogično mu je da Radio-London, "favorizujući komuniste", dopušta pojedincima da rade suprotno od "namenjene joj uloge i zadatka", a time i protiv vlastitog ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva.

Na stranu mišljenje Birčanina o Harisonu i njegovom javljanju putem Radio-Londona. Harisonovo pisanje će postati predmetom žustrih rasprava na sjednicama izbjegličke vlade. S njom i britanske vlade, njenog Ministarstva inostranih poslova. Izazvaće i sporove na međudržavnim relacijama; u njihov vrtilog uvučeni su britanski ambasador pri izbjegličkoj vladi, rukovodstvo BBC-a, istaknuti funkcioneri Forin ofisa i organa nadležnih za usmjeravanje ratne propagande prema Jugoslaviji. Nisu u tim nespornostima pošteđeni ni mnogi drugi. Ponajmanje sam Harison, čija je pisanje izloženo oštroj kritici i nazvano *ljevičarenjem i incidentom*. Aktualizovalo je i pojačavanje cenzure.

Krenimo redom - hronološki, onako kako se isplela velika afera u snažnoj buri oko Harisonovog pisanja i javljanja na Londonskom radiju u emisijama za Jugoslaviju

U ČEMU JE SUŠTINA SPORENJA OKO HARISONOVIH KOMENTARA

Demarš kod britanskog ambasadora - Harison ponovo stavljen na tapet - Harisonov "incident" je bistrio atmosferu u Radio-Londonu: Harison i drugi novinarski djelatnici počinju shvatati suštinu da u Jugoslaviji osim NOP-a ne postoje druge snage, usto savezničke antihitlerovskoj koaliciji, koje se bore protiv okupatora i kvislinga

Uz kraljevsku izbjegličku vladu iz Jugoslavije u Londonu djelovala je i britanska ambasada. Vodio ju je ambasador G. W. Rendel. Povodom Harisonovih komentara u emisijama na srpskohrvatskom jeziku i govora jednog od vladinih ministara Rendel piše 20. oktobra 1942. godine Forin ofisu (*Ministarstvu inostranih poslova*) na ime P. J. Diksona (Dixona).¹⁶² Javlja mu da su ministri u jugoslovenskoj emigrantskoj vladi Slobodan Jovanović i Milan Gavrilović zahtijevali posebnu raspravu s njim kao britanskim ambasadorom. Za neposredni povod im je poslužio govor jednog od vladinih ministara iz redova Slovenaca. Bio je to ministar Miha Krek. On je u emisiji za Sloveniju na Londonskom radiju uputio apel Slovincima da podržavaju Mihailovića i "njegove patriotske snage". Britanski ambasador piše da "veruje da Mihailović već ima agente u Sloveniji koji organizuju otpor Njemcima i Italijanima, a u saradnji sa njegovim glavnim trupama na jugu, a takođe i urbuju ljude". I u jesen 1942. godine govori se o otporu Mihailovićevih snaga Nijemcima i Italijanima. Jovanović i Gavrilović, međutim, nisu došli britanskim ambasadoru da opovrgnu takvo vjerovanje kao neistinu, pošto taj otpor od Mihailovićevih snaga nije postojao. Oni su, čak, pohvalili Krekov govor, pošto je "bio

162 Pismo je obilježeno kao S.O. 336

usmeren na pridobijanje slovenačke podrške za Mihailovića i za jačanje njegovih pozicija širom Jugoslavije".

Njima je, zapravo, zametalo nešto sasvim drugo zbog čega su i uložili demarš kod britanskog ambasadora Rendela pri izbjegličkoj vladi. Naime, neposredno pošto je Krek završio taj svoj govor namijenjen Slovincima engleski spiker je pročitao poruku na srpskohrvatskom, "čija je poenta bila da svi koji pružaju otpor silama Osovine, bilo da pripadaju patriotskim snagama ili komunistima, partizanima, se bore za zajedničku stvar i da nije važno da li se Slovinci i ostali Jugoslaveni pridružuju Mihailoviću ili partizanima dokle god su i jedni i drugi na strani saveznika".

Jovanović i Gavrilović su smatrali da to nije dobro. Sračunato je da umanjili efekat Krekovog govora. Osim toga, Jugoslavenima može izgledati kao da njihovi ministri nemaju podršku britanskih vlasti kada apeluju na narod da podnosi žrtve radi podrške Mihailoviću.

Ambasador se našao u tjesnacu. Odgovorio im je da nije slušao emisije na koje ulažu prigovor. Rekao je "da mu se čini da je BBC-ev najavljujući ciljan na potrebu zajedničke borbe svih snaga koje su protiv Osovine. Mi se još uvek nadamo da može doći do uspostavljanja saradnje između Mihailovića i partizana i akcije protiv zajedničkog neprijatelja, to ne znači da je naša podrška Mihailoviću manja".

Gavrilović je odgovorio da se boji da je "vreme za pomirenje već odavno prošlo. Nema nade za savezništvo između Mihailovića i komunisti i gubljenje je vremena i snage pokušavati tu nešto. Za žaljenje je da emisije jedne idu za drugom iz Londona govore tako različitim jezikom." Tvrdio je da je Krekovu emisiju pustio BBC, i to Ralf Mjurej iz PWE. Ali, emisija koja je uslijedila iza Krekovog govora bila je u potpunoj kontradikciji sa prvom. "Ako ova druga predstavlja našu politiku, onda Krekovu nije ni trebalo da emitujemo" - piše ambasador Rendel. "Rekao sam da ja ne mogu, bez čitanja oba teksta, dati neku ocenu, ali da ću svakako odmah preneti nadležnima ovo što su mi saopštili".

Rendel je to i saopštio Forin ofisu kao nadležnom i svom nadređenom organu. Kaže da je to samo još jedan slučaj podozrivosti jugoslovenske vlade da u Londonu pod pritiskom Moskve "počinjemo više da cenimo partizane kao saveznike nego Mihailovića. Nažalost, postoji opravdanje što veruju da je sovjetska vlada neprijateljski raspoložena prema Mihailoviću i da forsira partizane, naročito kroz propagandu u svojoj zemlji i u Americi. O tome svedoči nedavni članak u *Timesu* zasnovan na izveštajima o partizanskim akcijama. Krek je, naravno, veliki antikomunist i već dugo ga brinu akcije partizana u Sloveniji, te je, verovatno, glavni razlog njegovog zalaganja za Mihailovića, u stvari, želja da narod odvrati od partizana."

Ambasador Rendel smatra da je to "važno težak problem, tako da sumnjam da ćemo ikad naci zadovoljavajuće rešenje". On misli da su ministri iz kraljevske vlade u pravu kada kažu "da se bar emisije BBC-a moraju dovesti u kakav-takav red".

Ambasador nije do kraja odgovorio dvojici ministara kraljevske vlade. To šta će im konačno reći zatražio je mišljenje od P.J. Diksona u Forin ofisu.

Na pismu je dometnuo postskriptum. Indikativan je po aktuelizovanju Harisona i njegove uloge u tim emisijama o koje su se sporila dvojica ministara izbjegličke vlade i britanski ambasador. Naime, u tom postskriptumu Rendel obavještava svoje pretpostavljene u Forin ofisu da je u trenutku dok je diktirao svoje pismo u njegov ured došao Miha Krek lično. "Rekao mi je da je druga emisija Harisonovo delo (on je dugo godina bio dopisnik iz Beograda i sada je stručnjak BBC-a za Jugoslaviju). Rekao je da je glavna tema Harisonove emisije bila da Jugoslaveni zaborave svoje partije i partijske razlike i udruže se protiv Osovine. Akcenat je stavio na brisanje partijskih razlika više nego na podršku Mihailoviću. Njegov utisak je da Harison podržava partizane mnogo snažnije nego Mihailovića, te da je emisija u celini bila negativnog karaktera, suviše levo nastrojena. To sasvim odstupa od činjenice da je njen duh potpuno suprotan od onoga što je on sam (Krek) upravo rekao."

Hjubert Harison je na taj način ponovo stavljen na tapet. Njegov pokušaj uravnoteženog tretmana četničko-partizanskih odnosa - van protežiranja bilo koje strane - odmah je protumačen kao "suviše levo nastrojen". Ta nastrojenost je pronađena samo zato što je pomenuo partizane. Pripisano mu je i odsustvo podrške Mihailoviću. Rendel vjeruje da je Harison dobar čovjek, "ali ipak levičar po ubedenju". Krek ga je opisao, a Rendel to i napisao Ministarstvu inostranih poslova, kao "profesionalnog opozicionara". Britanski ambasador upozorava da je "celokupan odnos partizana i Mihailovića izuzetno složen i sovjetska vlada ima jak politički interes da podržava partizane na račun Mihailovića. Jugoslovenska vlada se očajnički trudi da odbrani Mihailovića i smatra, ukoliko se Mihailovićev položaj vođe pokreta otpora ne učvrsti, da će partizani svakako preuzeti kontrolu i to bi, možda, značilo kraj jugoslovenske monarhije i stvaranje sovjetskih republika pod vlašću Moskve. Oni očigledno u Harisonu vide vatrenog pobornika ove ideje - koja sada izgleda ima prilično veliku podršku u toj zemlji. Uopšte ne veruju u mogućnost saradnje partizana i Mihailovića, a takođe sumnjaju da se i mi sami zalažemo za njeno ostvarenje. Stoga im ovakvi incidenti služe kao neka vrsta probe".

Optužbe upućene na adresu novinara Harisona su teške. Svrstan je u lijevičare, što će reći pristalicu partizana i komunista, usto opredijeljenog protiv Mihailovića. Nije postavljeno pitanje je li to što taj urednik piše ili govori istina ili nije. Rendel je zatražio još jednu raspravu Forin ofisa sa BBC-em. Harisonova emisija je nazvana ozbiljnim incidentom i nesporazumom koji se ubuduće moraju izbjegavati.

Ako ponešto iz tog incidenta nije bilo jasno Rendelu, a pogotovo Kreku, Jovanoviću i Gavriloviću, dobrobrano je u Radio-Londonu bistrilo stanje i odnose. Ta radijska kuća se sve jače nalazila u procijepu. Njen urednik i stručnjak za Jugoslaviju Hjubert Harison, uz njega i neki drugi novinarski djelatnici, počinjali su shvatati suštinu: da u Jugoslaviji ne postoje druge snage, usto sa-

vezničke antihitlerovskoj koaliciji, koje se bore protiv okupatora osim NOP-a i njegovih oružanih formacija. Ta istina i saznanje, posebno njihovo javno saopštavanje, nailaze na čvrste prepreke. Gotovo da postaju nemoguće. Istina jednostavno još nije zvanično priznavana. Skrivena je. Nije odgovarala ne samo emigrantskoj vladi i njenom okruženju nego ni mnogima u zvaničnoj britanskoj politici. A da se i ne govori o vodstvu ravnogorskog pokreta u zemlji. Blago rečeno, nije im bila po volji.

Kako iz Harisonove emisije, tako i iz ambasadorovog pisma Forin ofisu vidljivo je rađanje svježeg talasa olakšanja. Mnogi novinari su ga priželjkivali na Londonskom radiju. Bili su, međutim, okruženi grubom stvarnošću koja je od njih udaljavala profesionalne želje, etičke postulate i obaveze da se javnosti saopštava samo objektivna istina. Priznanje da je ukazano pojerjenje partizanima za njihove oružane akcije protiv zajedničkog neprijatelja ne znači da je umanjena podrška Mihailoviću. Ali pismo ambasadora Rendela, i pored toga, nagovještava potrebu jačeg pritiska na radio - i videti može li se šta učiniti da se ubuduće izbegnu ovakvi nesporazumi.

Nesporazumi se, dakako, mogu izbjeći. Čime i kako u mirnodopskim, a kamoli u ratnim (ne)prilikama? Smjenama urednika? Rigoroznom zabranom upotrebe termina "partizani"? Uvođenjem striktnije i strožije cenzure? Šta god se od toga učini, kod novinara se involvira, iz straha od posljedica, autocenzura. Jedino što nije moguće to je - promijeniti životnu stvarnost. Ona se počesto kreće jednim smjerom, a propaganda drugim.¹⁰³

Ali incident sa Harisonovom emisijom, pa i sa Harisonom kao novinarom i stručnjakom u BBC-u za Jugoslaviju okarakterisan je lijevičarenjem. Nije završen razgovorom i prepiskom britanskog ambasadora pri izbjegličkoj vladi Rendela i ministara Jovanovića, Gavrilovića i Kreka. Niti sa ambasadorovim izvještajem jugoslovenskoj vladi Rendela i Forin ofisu.

Tri dana nakon svog prvog pisma ambasador G. Rendel je ponovo 23. oktobra 1942. uputio još jedno pismo P.J. Diksonu u Forin ofis. Podsjetio je svog šefa na pismo br. S.O. 336 od 20. oktobra o BBC-ovoj emisiji u nedjelju 18. oktobra 1942. koja je išla poslije Krekovog govora. Slobodan Jovanović je došao do Harisonove emisije, za koju je Rendel ranije rekao da je nije slušao. Jovanović je donio kopiju Harisonovog teksta na koji se ranije zajedno sa Milanom Gavrilovićem žalio britanskom ambasadoru G. Rendelu.

Pri predaji te kopije britanskom ambasadoru Jovanović je insistirao da ubuduće sve emisije ovakve prirode, "koje zadiru u kontroverzne interne probleme, mora prvo da pročita jugoslovenska vlada". Je li to značilo zahjev za zavođenje direktne cenzure izbjegličke vlade nad emisijama BBC-a na srpskohvatskom jeziku namijenjenim Jugoslaviji? Načinjeno je seciranje sadr-

103 Iskusi radio i TV novinar Miroslav Jevtović dodaje još jednu mogućnost: najbolji metod koji odgovara slušaocu (a docnije i gledaocu) jeste da se i sam uvede u tražanja, pa da se pusti da stvari same sobom govore.

žaja komentara. Izvršena je analiza konkretnog Harisonovog spornog teksta. Predsjednik vlade Jovanović je napomenuo da bi vlada, da je prethodno prije emitovanja - pročitala taj prilog "predložila niz korekcija koje ne bi izmjenile osnovnu namenu emisije, već samo sprečile izazivanje moguće zabune i nesporazuma". Već prvi pasus Harisonovog teksta Jovanović je protumačio da je "cilj britanske politike da se ukine jugoslovenski ustav i da se posle rata uvede potpuno nov". To će se možda i desiti, ali "smatra da nije u redu na takav način objavivati ovako važno političko pitanje".

Jovanović je za drugi dio Harisonove emisije istakao tumačenje da je "došao kraj diktaturi". Dalje, "da najavljuje kraj partijskog sistema, kojeg diktatura na svaki način želi da se oslobodi. Ovu očiglednu kontradikciju bi svaki Jugosloven odmah uočio". Jovanović je, prema tome, kod Harisona nalazio i ono što ovaj nije ni napisao ni rekao u toj emisiji. Njegove primjedbe na prve dijelove Harisonovog teksta bile su uvod u glavno pitanje: odnos Mihailovića, njegovog vođstva s jedne, i partizana, s druge strane. "Pitanje odnosa Mihailovića i partizana je izuzetno teško i osetljivo i u sebi sadrži odnose između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, što se ne može prikazati sa samo nekoliko rečenica kao što je Harison pokušao da učini." Jovanović je rekao britanskom ambasadoru da je to izazvalo burne unutrašnje reakcije. Svakako je zahtijevao još pažljiviji pristup. Da su BBC, novinari ove radijske kuće i oni koji joj u zvaničnoj britanskoj politici određuju mjeru objektivnosti o tome pitali vladu, ona bi, kako je rekao Jovanović, svakako predložila srećniju formu.

Ambasador Rendel, saslušavši Jovanovića koji je donio kopiju Harisonove emisije, prihvatio je kritike upućene autoru i Londonskom radiju. On izričito priznaje u svom pismu Diksonu i Forin ofisu: "Mislim da ima nečega u Jovanovićevim rečima da bi bilo poželjno konsultovati se sa jugoslovenskom vladom u vezi sa delovima emisija koji tretiraju pitanja njihove unutrašnje politike". Uz to je, doduše, dometnuo da "ne smemo nikako Jugoslovenima dati pravo veta. Mislim da je moguće obećati im ubuduće tako uobličene emisije u kojima će biti izbegnuta svaka mogućnost nedoslednosti ove vrste".

Time je diplomatija jugoslovenske izbjegličke vlade i britanska ponovo stegnula obruč oko i nad BBC-em. Njena omča je posebno namijenjena Harisonu kao uredniku. Novinare Londonskog radija, baš one što su ponajviše govorili o slobodi javno iskazane riječi, politika svrstava i tjera u stroj. Iz takvog ustrojstva sve teže se mogu davati informacije različite od onih koje su do tada bile uobičajene prevashodno zato što odgovaraju dnevnoj politici.

Tako su Krekov nastup na radiju i dio Harisonove emisije nakon njegovog govora u nedjelju, 18. oktobra 1942. zametnuli spor sa mogućim posljedicama na međunarodnom nivou. Postali su predmetom i posebnog izjašnjenja Njusoma iz BBC-a.¹⁶⁴ "Nedavno ste mi tražili tekst sa nekim izvesnim nagove-

164 Upućeno i registrovano kao C. EUR. S.

štajima spikera jugoslovenske vlade protiv partizana, a koji smo mi izuzeli" - piše Njusom i prilaže skorašnji govor dr. Kreka. Pa napominje: "Prvi list je govor kakav je on zamislio, a dodat je plavi list na kome je verzija iz emisije izmjenjena posle Harisonove intervencije". Harison je, dakle, ne samo u vlastitim autor-skim priložima, nego i u govorima jugoslovenskih ministara činio intervencije zbog kojih je nazivan ljevičarom. Nejasno, zameteno, nevidljivo i zatravljeno se i zakorovljeno s mukom otkrivao put do istine da bi se učinio prohodnim.

Žustra i živa je prepiska na relaciji izbjeglička jugoslovenska vlada - britanski ambasador Rendel - BBC - Forin ofis i P. Dikson povodom urednika Harisona i njegovih nedjeljnih komentara na Londonskom radiju o ratnoj situaciji u Jugoslaviji, naročito o partizansko-četničkim odnosima. Ona, takoreći, nije prestajala. Naprotiv. Čak je i intenzivirana. Pokrenula je ključna pitanja uloge medija i novinarstva u određenim društvenim okolnostima, posebno ratnim. U suštini te prepiske je odnos propagande prema tretmanu NOP-a i partizanskih oružanih snaga u radio-emisijama BBC-a u toku Drugog svjetskog rata.

Na pisma ambasadora Rendela P. Diksonu u Forin ofis povodom intervencija Slobodana Jovanovića i Milana Gavrilovića odgovorio je Diksonov zamjenik u britanskom Ministarstvu inostranih poslova Dž. Blatan. Blatanovo pismo upućeno je 31. oktobra 1942. godine Odjeljenju štampe u Ministarstvu informacija. Blatan najprije zahvaljuje na objašnjavanju situacije u kojoj se nalaze Mihailović i jugoslovenski pokret otpora sa aspekta publiciteta u Velikoj Britaniji. Zahvalan mu je, takođe, na savjetima "za naš budući rad" na tome planu. "O ovom pitanju smo razmislili" - piše Dž. Blatan i šalje Ridsdeju kopije pisama otpremljenih ambasadoru Rendelu i Mjureju. I ovako završava: "Bio bih ti zahvalan, ukoliko urediš da štampa dobije instrukcije za dalje postupanje kad bude davala izveštaje na osnovu ovog pisma."

POČETAK ZAOKRETA U PROPAGANDI PREMA JUGOSLAVIJI

Kako će štampa i ukupan javni publicitet britanske države postupati u propagandi neslaganja i sukoba između ravnogorskog pokreta Mihailovića i partizana? To se može vidjeti iz pisma koje je 31. oktobra 1942. godine od D. G. Sardženta poslato britanskom ambasadoru Rendelu. Baš zato što otkriva suštinski zaokret u propagandi koja je dospijevala iz Londona u Jugoslaviju to pismo zaslužuje širu pažnju.

"Jasno je - poručuje D. G. Sardžent britanskom ambasadoru Rendelu - "da cela stvar neće biti baš po volji jugoslovenskoj vladi, koja prirodno nije prihvatila u potpunosti 'partizanski' stav prema celom problemu. Činjenice im i pored svega ne idu u prilog i svakako da od nas ne mogu očekivati da se ne obaziremo na činjenice. Propagande radi, ne smemo više zaobilaziti partizane koji, izgleda,

potpuno drže pozicije severoistočno od linije povučene od Beograda do Sarajeva. Niti želimo, kao što čini jugoslovenska vlada, da ih otvoreno osuđujemo; jer celom svetu je već jasno da oni, možda, čak i više od Mihailovića, doprinose savezničkoj stvari. Stoga više nije moguće izbegavati njihovo spominjanje, i to spominjanje u pozitivnom smislu.”

Najzad. Na horizontu se počinju razaznavati izmijenjena poimanja stanja i odnosa u ratnom paklu na tlu Jugoslavije. Do toga saznanja dolaze i mnogi profesionalni novinari u BBC-u ili oni koji najneposrednije okružuju ovu veliku medijsku kuću. Stižu ga i diplomati. S njima, posebno, oni iz redova zvaničnika i moćnika koji su određivali, da ne kažemo diktirali i usmjeravali, ratnu propagandu iz Londona. Napokon su shvatili kako se više ne može očekivati “da se ne obaziremo na činjenice”, da “ne smemo više zaobilaziti partizane”; da “više nije moguće izbegavati njihovo spominjanje, i to spominjanje u pozitivnom smislu”. Konačno je sa zvaničnog mjesta dat signal propagandnim djelatnicima - da ubuduće ne zaobilaze stvarnost. Da prihvataju i uvažavaju novo i objektivne činjenice. To nikako nije značilo da se u praksi britanske propagande ostavlja ono što je do tada bilo vladajuće - podrška Mihailoviću. To se ni ubuduće ne napušta. Da se zaokret dogodio otkriva nastavak Serđžantovog spomenutog pisma Rendelu:

“Ovo nikako ne znači da ćemo i najmanje izmeniti našu politiku podrške Mihailoviću, niti znači da smo ‘podlegli’ Rusima kako to izgleda misli jugoslovenska vlada (tvoje pismo Bobu Diksonu S.O. 315 od 8. oktobra). Svoj stav smo formirali u interesu Jugoslavije i jugoslovenske vlade. Uostalom, to je i jedino što nam preostaje ukoliko ne želimo da, s jedne strane, ispadnemo beskrajno smešni, jer ne primećujemo neslaganje o kome brujaju celokupna svetska javnost, ili s druge strane, da ohrabrujemo i pospešujemo građanski rat kod naših saveznika i javno izjavljujemo kako svi pravi Jugosloveni mrze komuniste; više nego Osovinu, svog agresora”.

Sardžentu je jasno da ovaj posao neće biti nimalo lak. “Ali povratka nema i mi računamo na tebe da ćeš uspeti da urazumiš jugoslovensku vladu” - poručuje dalje Sardžent britanskom ambasadoru pri izbjegličkoj vladi u Londonu Rendelu. “Neophodno je da jugoslovenska vlada A) prihvati ovakav način propagande za Jugoslaviju i B) prekine sa antikomunističkom kampanjom u američkoj štampi”.

Sardžent upozorava na potrebu prekida propagandne kampanje koju izbjeglička vlada organizuje u američkoj štampi. Ali problem propagande time se ne skida sa dnevnog reda. U vezi sa pismom Bobu Diksonu¹⁶⁵ Sardžent izričito saopštava Rendelu: “Već je dogovoreno da moramo početi da primećujemo partizane, ali isto tako moramo nastaviti da prećutujemo građanski rat između njih i Mihailovića i moramo dati sve od sebe kako bismo ubedili jugoslovensku

165 S.O. 341 od 22. oktobra.

vladu da prekine da iznosi svoj prljavi veš u javnost. Stoga verujemo da ćeš uspeti ovo da spomeniš jugoslovenskoj vladi kao što je bilo predloženo u pismu Boba Diksona R. 6439/G od 9. oktobra.”

Sardžent opovrgava tvrdnje koje je ambasador Rendel iznio u svom pismu Bobu Diksonu S.O. 315 od 8. oktobra. Rendel je to napisao na osnovu demarša jugoslovenske izbjegličke vlade. “Nije istina da je britanska štampa dobila specijalno naređenje da što manje piše o Mihailoviću; jedini zahtev koji je ikada postavljen poslala je sama jugoslovenska vlada. Prilažem kopiju zapisa Novinskog odeljenja o ovoj materiji. Zapisnik potvrđuje prošlost. Sto se tiče neposredne budućnosti, naša politika će biti ona izražena u pismu Mjureju, a kopiju pisma smo poslali Ridsdeju”.

SATISFAKCIJA HJUBERTU HARISONU - NOVI PRISTUP PROBLEMU MIHAILOVIĆA I PARTIZANA

Britanski ambasador pri jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu uputio je dva pisma Forin ofisu¹⁶⁶

U tim pismima Rendel je potencirao Harisonovu emisiju na koju se obrušila izbjeglička vlada. D. G. Sardžent, odgovarajući Rendelu na ta pisma 31. oktobra, odobrava Harisonov postupak. “Harison se prilično dobro uklopio u naše stavove iznete u pismu Mjureju i jugoslovenska vlada će morati da se privikne na to. Kopije tvojih pisama poslaćemo Kirkpatriku sa predlogom da se ubuduće ovakve izjave ne daju bez prethodnog konsultovanja sa jugoslovenskom vladom”.

Izmijenjena je dotad vladajuća ocjena Harisona i njegove emisije sa spominjanjem partizana. Zbog njih je svojevremeno oglašen ljevičarom i simpatizerom komunista. Sad se taj autor, po ocjeni Sardženta, “prilično dobro uklopio u naše stavove”. To znači u zvanične stavove vlade i njene politike. Nagovještavaju se ubuduće češći “incidenti” sa pominjanjem riječi *partizani*. Izbjeglička vlada se primorava da se privikne na to. Harisonu i sličnima u BBC-u stavlja se ograničenje: takve njegove emisije neće moći biti emitovane “bez prethodnog konsultovanja sa jugoslovenskom vladom”. Profesionalna upornost i hrabrost Harisona, time što se “prilično dobro uklopio”, odnijela je značajnu pobjedu. Doživjela je satisfakciju. Počelo je da se kreće.

Harisonova emisija od 18. oktobra 1942. godine ponovo je predmet prepiske. Ovaj put između Mjureja kao pretpostavljenog Harisonu u BBC-u i Kirkpatrika iz PW kao nadređenog Mjureju. Mjurej u pismu tu emisiju komentariše, otkrivajući prvi put izvore saznanja koja su u osnovi spornog priloga u Harisonovom autorstvu na Londonskom radiju. “Moram preuzeti potpunu

166 S.O. 346 i 350 od 20. i 26. oktobra 1942.

odgovornost za Harisonovu emisiju". Na čemu je ta emisija zasnovana? Prije svega, na dopisu "koji smo mu poslali, a dopis se zasniva na poruci dobijenoj od britanskog oficira za vezu sa Mihailovićem. U poruci su istaknute određene tačke za koje pošiljalac smatra da su popularne teme u Jugoslaviji" u sadašnjem trenutku. Pošiljalac je ranije naznačio da je svoje gledanje na stvari izložio generalu Mihailoviću i ovaj je to u potpunosti odobrio."

Prema tome, Mihailović je u potpunosti odobrio poruke britanskog oficira čija su saznanja poslužila i Harisonu za njegovu emisiju. Ipak su njihovim emitovanjem prekoračena ovlašćenja Direkcije PW. Mjureju izgleda "da se ovde Mihailovićevi politički pogledi i htenja prikazuju u naprednom i povoljnom svetlu". Zato smatra da emisija britanskog spikera u kojoj su "popularne teme" vezane za Mihailovićevo ime "može na neki način doprijeti jačanju Mihailovićevih pozicija unutar Jugoslavije i možda može biti i prvi korak u pronalaženju zajedničkog jezika između Mihailovićevih vojnika i partizana - ako ga već nema među njihovim vodama. Smatrali smo da je u ovakvim okolnostima opravdano malo prekoračiti ovlašćenja (Direkcije PW-a - o.a.).

Mjurej brani Harisona. Ali ovdje je riječ o nepoštivanju procedure. Jesu prekoračena ovlašćenja pomenute direkcije i njenih direktiva, priznaje on, "ali nije bilo namere kritikovanja same vlade" (jugoslovenske - o.a.). Mjurej kaže da su prijedlozi dostavljeni jugoslovenskoj vladi, iako su se plašili da će "kao i mnogo puta ranije, oni odužiti diskusiju koja vrlo lako može dospeti u čorsakak. Kao što znate već dugo insistiramo na neophodnosti jednog stava o budućnosti Jugoslavije, a koji očekujemo da da jedan od ministara; izgledalo nam je moguće da će Harisonova emisija, govoreći o predmetu najopštije, možda biti neka vrsta stimulansa."

Ni ta emisija nije poslužila kao stimulans izbjegličkoj vladi da javnosti pruži svoj stav o budućnosti Jugoslavije. Umjesto toga stava ona je izazvala njenu oštru reakciju. Ta reagovanja nisu omela Mjureja da Harisonov govor u spornoj emisiji označi da se u "u celini dosta podudara sa našim stavovima". Ipak, moram priznati da je u pitanju ustava Harison prišao možda malo netaktno, sa aspekta jugoslovenske vlade. S druge strane, mislim da sami članovi jugoslovenske vlade imaju slična uverenja onima iz teksta, no zbog političkih razloga, to sebi ne mogu otvoreno priznati".

Harisonov prilog je seciran gotovo od riječi do riječi. Mjurej zato smatra "da je pasus u kojem se govori o partizanima opravdan (iako malo preuranjeno, mimo ranijih jugoslovenskih uputstava), jer je zasnovan na poruci britanskog oficira za vezu koji je izjavio da je sve odobrio sam general Mihailović. On, međutim, priznaje da se "kod Harisonove emisije radilo o nepoštovanju procedure i da je mogla biti uobličena sa više takta. Jugoslovenski problem je veoma zamršen i teško se postiže napredak, tako da mislim da su sve 'greške' opravdane. Nudam se da će krajnji ishod emisije pokazati da je od nje ipak bilo više koristi nego štete".

Mjurej je, štaviše, razgovarao o tome i sa Forin ofisom. Shvatio je, valjda nakon tih razgovora, "da sa političkog aspekta ovo možda baš i nije najidealnije,

ali kao sentimentalni apel ima vrednost koja ne sme biti zanemarena, naročito ako se posmatra u svetlu Mihailovićevog zahteva". Mjurej, nadalje, potvrđuje osnovni princip BBC-a: bliski kontakt sa jugoslovenskom vladom u vezi sa propagandom, a takode i sa svim pitanjima unutrašnje politike. U tim kontaktima došao je do saznanja da takav postupak nije baš najpogodniji. Utoliko prije što se susreo sa teškim saznanjem: jugoslovenski ministri su rijetko jedinstveni u odgovorima na postavljena pitanja. Nije se, međutim, konsultovao s njima kada se radilo o Harisonovoj spornoj emisiji. Zato izražava spremnost da u budućem radu poštuje načelo konsultovanja dok je ono na snazi. Ograda se od ovog načela smatrajući da ga treba izbjegavati kada govore britanski spikeri. "Kad bi izbjegličku vladu konsultovao još i o tome, kaže da bi to ovoj radijskoj kući vezalo ruke, a moglo bi se pokazati i štetnim pod određenim okolnostima. Tu štetnost on vidi u tome što bi ta konsultovanja "usporila napredovanje u rešavanju izuzetno složenog jugoslovenskog pitanja".

HARISONOVA EMISIJA "NA NEKI NAČIN REVOLUCIONARNA"

Ograničenja i dalje na snazi

Iz Forin ofisa je P. Dikson 2. novembra 1942. godine otpremio pismo Kirkpatricku u BBC-u. Povod je, opet, nedjeljni komentar H. D. Harisona 18. oktobra u 16 sati. Time je on unio nemir u emigrantsku vladu. Ta bura i previranja u redovima ministara emigranata u Londonu spominje se i u dva pisma britanskog ambasadora Džordža Rendela pri kraljevskoj vladi. "Što se nas tiče, nemamo primedbi na ono što je Harison rekao, jer se prilično uklapa u novi pristup problemu Mihailovića i partizana. Harisonova emisija je išla inače pre ove naše odluke, pa je ona tako na neki način i revolucionarna".

Od proizvođača incidenata i otpužbi za ljevičarenje, komunističku nastrojenosti sada je njegova emisija nazvana "na neki način" revolucionarnom. Harison je iskoracio smjelo u budućnost ispred mnogih drugih profesionalnih novinara. Preduhitrio je i političare te zvaničnike koji za Harisonovu emisiju kažu da je ona "tako na neki način i revolucionarna". Zvaničnici, ipak, sugerišu "ponavljanje ovakvih stvari". Prihvatili su prijedlog ambasadora Rendela da bi bilo dobro ubuduće, prije bilo kakvog komentarisanja unutrašnje situacije u Jugoslaviji, "konsultovati predstavništva jugoslovenske vlade". To nije učinjeno pri emitovanju sporne Harisonove emisije.

Ali, konsultovanje dotične vlade sužavalo je kanal za prodor objektivne istine u javnost. Na uputstva od vlade iz Londona po kojima se vodi propaganda Londonskog radija, ali i Dražina politika, osvrće se "Glas Slobodne Jugoslavije" 3. novembra 1942. godine. Taj glas poziva sve "zemljake... da pridru partizanskoj dobrovoljačkoj vojsci". Moramo biti oprezniji nego ikada do sada, jer smo sa

svih strana okruženi neprijateljem koji nastoji da uništi delić slobode za koju smo se izborili. Draža Mihailović sa svojim četnicima porobljava naš narod i time pomaže da se izbrisu i poslednji tragovi slobode, čime dokazuje da se ni po čemu ne razlikuje od italijanskih i nemačkih okupatora. Svoju ugnjetavačku politiku Draža Mihailović sprovodi na osnovu uputstava iz Londona".

Za kratko vrijeme Forin ofis po drugi put utvrđuje potrebu konsultovanja izbjegličke vlade prije emitovanja nekih priloga za Jugoslaviju. U tom smislu iz Forin ofisa Bod Dikson 19. novembra 1942. godine ponovo piše Kirkpatricku¹⁶⁷ u BBC-u. Opet, dakako, povodom Harisonove emisije. U odgovoru na Kirkpatrickovo pismo od 7. novembra Dikson još jednom hoće da potvrdi uspostavljenе relacije BBC-a i kraljevske vlade. *"Borim se da iz mog prethodnog pisma nije bilo dovoljno jasno da želimo da podržimo predlog da se konsultuje predstavnik jugoslovenske vlade pre nego BBC bilo šta izjavi o unutrašnjoj situaciji u Jugoslaviji, a o čemu nije dogovoreno u nedeljnom PWD uputstvu. Naglasak je na reči izjave u smislu izdvajanja od glavne politike date u uputstvu. Bilo bi, naravno, vrlo nepraktično konsultovati jugoslovensku vladu u vezi sa svakom izjavom o stanju u Jugoslaviji. Izjave su generalno u skladu sa uputstvom, a slučajevi o kojima govorimo, kao što je Harisonova emisija, znače jednu novu liniju i podržavaju jednu politiku drugačiju od one iz uputstva. Naravno, nemoguće je jasno razdvojiti ove dve vrste izjava, ali ne bi trebalo da bude teškoća u prepoznavanju te razdvojne linije i ne vidimo razlog da se jugoslovenska vlada ne konsultuje u slučajevima gde je očigledno odstupanje od opšte politike."*

Dikson u ime Forin ofisa poručuje Kirkpatricku da se *"držimo principa po kojem BBC neće, u svojim emisijama za Jugoslaviju, prihvatiti ništa što ih može dovesti u teškoće sa jugoslovenskom vladom"*.

OBLICI PROPAGANDE JUGOSLOVENSKOG OTPORA NA BBC-U Geografska ili ideološka podijeljenost zemlje?

Onog dana kada je D. G. Sardžent (31. oktobra 1942) iz Forin ofisa poslao pismo ambasadoru Rendelu, javio se i Džord Blatan u svojstvu zamjenika P. J. Diksona u Forin ofisu. Blatan se obraća Mjureju u vezi sa Mihailovićem i partizanima. To se smatralo glavnim problemom britanske politike prema Mihailoviću. Mjurej je ostao bez odgovora na svoja pitanja koje je Forin ofisu uputio 1. i 14. oktobra. Blatan nije mogao u potpunosti da odgovori na otvorena pitanja o tretmanu četničko-partizanskih odnosa. Već se na sve strane go-

vorilo o sukobu Mihailovića i partizana. Ni BBC zbog toga ne može ostati po strani ili neaktivan. Blatan mu olakšava poziciju time što je u ime Forin ofisa predložio takve oblike propagande jugoslovenskog otpora koji pokušavaju da izmire dotadašnji pristup i ono što brui na sve strane. Sta da govori i kako da se ponaša Londonski radio pred kraj ratne 1942. godine?

"I dalje ne smemo pominjati građanski rat koji besni između Mihailovića i tili četnika i partizana. Takođe ćemo se ponašati kao da se nisu desile nikakve promene u odnosima između vlade Njegovog Veličanstva i sovjetske vlade. No, prošlo je vreme kada smo mogli da ne obračamo pažnju na partizane."

Tim stavom je zapečaćena i ostavljena prošlosti ona propagandna praksa u kojoj su se mogli zaobilaziti partizani kao da ne postoje. Nova je nastala tako što se partizani sada mogu spominjati, ali se ne mogu hvaliti. I dalje se smatralo da četnici imaju svoj, a partizani svoj dio zemlje. *"Trebalo bi nastaviti sa izbegavanjem nekog posebnog hvaljenja partizanima. Možemo se ograničiti na izveštaje o borbama koje vode u svom delu zemlje, u istom obimu u kome ćemo izveštavati o Mihailovićevom oslobodilačkom ratu u krajevima koje on zauzima. Razlike između Mihailovića i partizana bi trebalo objašnjavati geografskom, a ne ideološkom podeljenošću, koja ih sprečava da ujedine snage. Takođe bi i dalje trebalo da izražavamo nadu u mogućnost ujedinjenja obeju grupa u jedan snažan front koji bi se mogao suprotstaviti neprijatelju"*.

Do tada je već odavno shvaćeno da ta četničko-partizanska saradnja nije moguća. Ne iz geografskih nego iz ideoloških razloga. Bile su to dvije ideologije, dva velika pokreta sa različitim programima, strategijama i političkim ciljevima. I - dva ljuta protivnika. BBC se poziva da i dalje proizvodi iluzije u *"nadu i mogućnost ujedinjenja obeju grupa u jedan snažan front"*. Što toga ujedinjenja nema i ne može biti u praksi kriva je geografska a ne ideološka podijeljenost među njima.

Onda je u pismu Džordža Blatana dostavljenom Mjureju izraženo i ono *"pravi se lud"* bez obzira šta ti prigovarali. Ustro i izmišljena karakteristika *"Slobodne Jugoslavije"*. Čija je to stanica? Blatan doslovno kaže: *"Problem radiostanice 'Slobodna Jugoslavija' može biti rešen. Pravi se lud na saznanje čija je to radiostanica i od koga je ona kontrolisana"*. Znali su dobro odakle ona govori i emituje svoj program. Propagandna kombinatorika je jača od realnosti. Može biti i paradoksalna, ali je takva kakva jeste i kako se odredi da jeste. Blatan u tom pismu Mjureju kaže još i ovo: *"Problem radiostanice 'Nova Jugoslavija' može biti rešen ukoliko se ova stanica predstavi kao kontrolisana od strane Osovine, a njen cilj kao širenje nesloge među Jugoslovenima. Sovjetska vlada neće moći da se žali na ovo, tim pre što im nikada nismo rekli da u stvari sumnjamo da oni kontrolišu ovu stanicu. Tako da, ako se ipak budu žalili, mi ćemo biti u poziciji da se pravimo ludi"*.

Mjurej se u Blatanovom pismu uvjerava da je ambasador Rendel zadužen da ubijedi jugoslovensku vladu da se prikloni ovakvoj politici. Posebno je zanimljiv stav prema kome je *"... prošlo vreme kada smo mogli da ne obračamo*

167 Forin ofis, R 7490/21/92

svih strana okruženi neprijateljem koji nastoji da uništi delić slobode za koju smo se izborili. Draža Mihailović sa svojim četnicima porobljava naš narod i time pomaže da se izbrisu i poslednji tragovi slobode, čime dokazuje da se ni po čemu ne razlikuje od italijanskih i nemačkih okupatora. Svoju ugnjetavačku politiku Draža Mihailović sprovodi na osnovu uputstava iz Londona".

Za kratko vrijeme Forin ofis po drugi put utvrđuje potrebu konsultovanja izbjegličke vlade prije emitovanja nekih priloga za Jugoslaviju. U tom smislu iz Forin ofisa Bod Dikson 19. novembra 1942. godine ponovo piše Kirkpatricku¹⁶⁷ u BBC-u. Opet, dakako, povodom Harisonove emisije. U odgovoru na Kirkpatrickovo pismo od 7. novembra Dikson još jednom hoće da potvrdi uspostavljene relacije BBC-a i kraljevske vlade. "Bojim se da iz mog prethodnog pisma nije bilo dovoljno jasno da želimo da podržimo predlog da se konsultuje predstavnik jugoslovenske vlade pre nego BBC bilo šta izjavi o unutrašnjoj situaciji u Jugoslaviji, a o čemu nije dogovoreno u nedeljnom PWD uputstvu. Naglasak je na reči izjave u smislu izdvajanja od glavne politike date u uputstvu. Bilo bi, naravno, vrlo nepraktično konsultovati jugoslovensku vladu u vezi sa svakom izjavom o stanju u Jugoslaviji. Izjave su generalno u skladu sa uputstvom, a slučajevi o kojima govorimo, kao što je Harisonova emisija, znače jednu novu liniju i podržavaju jednu politiku drugačiju od one iz uputstva. Naravno, nemoguće je jasno razdvojiti ove dve vrste izjava, ali ne bi trebalo da bude teškoća u prepoznavanju te razdvojne linije i ne vidimo razlog da se jugoslovenska vlada ne konsultuje u slučajevima gde je očigledno odstupanje od opšte politike."

Dikson u ime Forin ofisa poručuje Kirkpatricku da se "držimo principa po kojem BBC neće, u svojim emisijama za Jugoslaviju, prihvatiti ništa što ih može dovesti u teškoće sa jugoslovenskom vladom".

OBLICI PROPAGANDE

JUGOSLOVENSKOG OTPORA NA BBC-U

Geografska ili ideološka podijeljenost zemlje?

Onog dana kada je D. G. Sardžent (31. oktobra 1942) iz Forin ofisa poslao pismo ambasadoru Rendelu, javio se i Džordž Blatan u svojstvu zamjenika P. J. Diksona u Forin ofisu. Blatan se obraća Mjureju u vezi sa Mihailovićem i partizanima. To se smatralo glavnim problemom britanske politike prema Mihailoviću. Mjurej je ostao bez odgovora na svoja pitanja koje je Forin ofisu uputio 1. i 14. oktobra. Blatan nije mogao u potpunosti da odgovori na otvorena pitanja o tretmanu četničko-partizanskih odnosa. Već se na sve strane go-

vorilo o sukobu Mihailovića i partizana. Ni BBC zbog toga ne može ostati po strani ili neaktivan. Blatan mu olakšava poziciju time što je u ime Forin ofisa predložio takve oblike propagande jugoslovenskog otpora koji pokušavaju da izmire dotadašnji pristup i ono što bruji na sve strane. Šta da govori i kako da se ponaša Londonski radio pred kraj ratne 1942. godine?

"I dalje ne smemo pominjati građanski rat koji besni između Mihailovića i/ili četnika i partizana. Takođe ćemo se ponašati kao da se nisu desile nikakve promene u odnosima između vlade Njegovog Veličanstva i sovjetske vlade. No, prošlo je vreme kada smo mogli da ne obraćamo pažnju na partizane."

Tim stavom je zapečaćena i ostavljena prošlosti ona propagandna praksa u kojoj su se mogli zaobilaziti partizani kao da ne postoje. Novo je nastalo tako što se partizani sada mogu spominjati, ali se ne mogu hvaliti. I dalje se smatralo da četnici imaju svoj, a partizani svoj dio zemlje. "Trebalo bi nastaviti sa izbegavanjem nekog posebnog hvaljenja partizanima. Možemo se ograničiti na izveštaje o borbama koje vode u svom delu zemlje, u istom obimu u kome ćemo izveštavati o Mihailovićevom oslobodilačkom ratu u krajevima koje on zauzima. Razlike između Mihailovića i partizana bi trebalo objašnjavati geografskom, a ne ideološkom podeljenošću, koja ih sprečava da ujedine snage. Takođe bi i dalje trebalo da izražavamo nadu u mogućnost ujedinjenja obeju grupa u jedan snažan front koji bi se mogao suprotstaviti neprijatelju".

Do tada je već odavno shvaćeno da ta četničko-partizanska saradnja nije moguća. Ne iz geografskih nego iz ideoloških razloga. Bile su to dvije ideologije, dva velika pokreta sa različitim programima, strategijama i političkim ciljevima. I - dva ljuta protivnika. BBC se poziva da i dalje proizvodi iluzije u "nadu i mogućnost ujedinjenja obeju grupa u jedan snažan front". Što toga ujedinjenja nema i ne može biti u praksi kriva je geografska a ne ideološka podijeljenost među njima.

Onda je u pismu Džordža Blatana dostavljenom Mjureju izraženo i ono "pravi se lud" bez obzira šta ti prigovarali. Usto i izmišljena karakteristika "Slobodne Jugoslavije". Čija je to stanica? Blatan doslovno kaže: "Problem radiostanice 'Slobodna Jugoslavija' može biti rešen. Pravi se lud na saznanje čija je to radiostanica i od koga je ona kontrolisana". Znali su dobro odakle ona govori i emituje svoj program. Propagandna kombinatorika je jača od realnosti. Može biti i paradoksalna, ali je takva kakva jeste i kako se odredi da jeste. Blatan u tom pismu Mjureju kaže još i ovo: "Problem radiostanice 'Nova Jugoslavija' može biti rešen ukoliko se ova stanica predstavi kao kontrolisana od strane Osovine, a njen cilj kao širenje nesloge među Jugoslovenima. Sovjetska vlada neće moći da se žali na ovo, tim pre što im nikada nismo rekli da u stvari sumnjamo da oni kontrolišu ovu stanicu. Tako da, ako se ipak budu žalili, mi ćemo biti u poziciji da se pravimo ludi".

Mjurej se u Blatanovom pismu uvjerava da je ambasador Rendel zadužen da ubijedi jugoslovensku vladu da se prikloni ovakvoj politici. Posebno je zanimljiv stav prema kome je "... prošlo vreme kada smo mogli da ne obraćamo

167 Forin ofis, R 7490/21192

pažnju na partizane". Zar to ne upućuje da su nalogodavci ratne propagande Londonskog radija namijenjene Jugoslaviji ranije znali za postojanje partizan-ke borbe, ali da su je ignorisali i prešutkivali? Osim toga, oni postoje samo u jednom dijelu zemlje. Kojem? Jugoslaviju su u propagandi podijelili na zapadnu - partizansku i istočnu - nepartizansku ili četničku. Takav tretman i ta- kva podjela će dominirati u emisijama Londonskog radija. Ali, nije u pitanju samo taj radio nego i politika koja je stajala iza takvih opredjeljenja i naloga kojim je usmjeravana propaganda. Na toj osnovi su proradili propagandni kanali. Na slušaocima koji su vjerovali onome što govori radio i nije se mislilo niti na ugled radija. Propagandna kuhinja je prodavala rog za svijeću. Sačuvati ugled, pred slušaocima je manje važno od moći sila koje traže da ovaj medij služi katkad i spolja nevidljivim interesima.

Sve to liči na svojedobno stanovište lorda Glenkonera, jednog od rukovodilaca Britanske uprave za specijalne operacije ili, kako se drukčije zvala, SOE. On je nepuna četiri mjeseca prije oktobarske prepiske između Blatana i Mjureja, odnosno Forin ofisa i BBC-a - 3. jula 1942. godine - svoju zabilješku uputio Južnom odjelu Forin ofisa. Evo šta je on, poput već spomenutog *Pravi se lud*, napisao državnom ministarstvu nadležnom za spoljne poslove: "Kao što znamo (...) svaku aktivnost u Jugoslaviji trebalo bi, zapravo, pripisati partizanima, ali ja ipak smatram da nećemo napraviti štete, ako u vijestima, koje su namijenjene javnoj potrošnji, dio te aktivnosti pripisemo u zaslugu Mihailoviću."¹⁶⁸

I neki drugi funkcioneri oficijelnih britanskih institucija zahtijevali su da se na Londonskom radiju ne objavljuju vijesti o borbama partizana. Pojedinci su, štaviše, tražili "da se jednostavno izmislljaju vijesti o tobožnjoj aktivnosti Mihailovićevih snaga". Tu Glenkonerovu zabilješku objavljuje E. Barker u spomenutoj knjizi. Ona otkriva pristrasno i neosnovano veličanje četničkog pokreta. Kaže da su tom pokretu pripisivane i borbe koje nisu vodili njegovi pripadnici, a prešutkivano ono što je činio na liniji saradnje sa okupatorima i ustašama. Trajalo je to skoro do kraja 1943. Tek tada na Teheranskoj konferenciji Velike trojice konačno su prihvaćene istine o tome ko se stvarno bori u Jugoslaviji protiv okupatora, a ko su saradnici i kvislinci okupacionim trupama i režimima. Tada je Ruzveltu uručen opširan izvještaj američkog pukovnika Jinna Faricha koji se neposredno prije toga vratio iz partizanskog Vrhovnog štaba. Farich je u tom izvještaju predočio pravu istinu o zbivanjima u Jugoslaviji.

Ko se u Jugoslaviji uistinu borio protiv okupatora? Da li je odgovor na to ključno pitanje bio poznat Englezima dok je Londonski radio veličao Mihailovića i ravnogorski pokret? Kada su otkrili istinu? Mnogi dokumenti otkrivaju da su Englezi veoma rano saznali šta se zbiva na tom području, te o ulozi partizana i ponašanju četnika. Sporo i mukotrпно se probijala istina mnogo prije nego što je Tito, kako to kvalifikuju branioci i zastupnici četničkog po-

kreća, savremeni prekrajači istorije, "predriblao Čerčila". Nepobitno je da su znali mnogo prije nego što su obznanili posredstvom Čerčila u Donjem domu 22. februara 1944. godine. Čerčil je tada izjavio: "Partizani maršala Tita su jedini koji se zaista bore u ovom trenutku protiv Nijemaca".¹⁶⁹

Od početka aprilskog rata 1941. godine, ustanka i postanka NOR-a i četničkog pokreta do te Čerčilove izjave u Donjem Domu britanskog parlamenta u februaru 1944. godine, deјstvovala je u zemljama zapadnih saveznika ratna propaganda isključivo a zatim pretežno četničke provenijencije. Naročito u prve dvije i po godine, u kojem periodu je veličan ravnogorski pokret i njegovo vodstvo sa Mihailovićem na čelu, a NOP i njegove oružane formacije jednostavno prešutkivani.

ZAHVALNOST HOLANĐANA BBC-U

U foajeu BBC-a, Bush House u Londonu, Holandani su podigli spomen-ploču u znak zahvalnost za sve što je Londonski radio učinio obavještavajući ih u toku Drugog svjetskog rata.

"Radio-vijesti" su imale veliku ulogu u partizanskim jedinicama. Bez njih se nisu održavale tzv. konferencije partizana ili njih i okupljenog naroda. Uvijek je na dnevnom redu svakog skupa bila tačka "politička situacija" - u užoj i široj sredini Jugoslavije, ali i u svijetu. Za to su radio-vijesti nezamjenjiv informator. One su prepričavane, komentarisane među učesnicima skupova. Pravljene su iz više izvora i više radiostanica.

I. R. Čolaković u svojim memoarima¹⁷⁰ piše da su komande često štampale na šapirografu radio-vijesti i dijelile ih narodu ne samo toga nego i okolnih sela, kuda su ih nosili određeni kuriri.

Ali su te radio-vijesti rasprostranjene i u četničkim formacijama. I tamo su ih umnožavali i dijelili četnicima i narodu na područjima pod njihovom kontrolom.

Za njih je vladalo ogromno interesovanje. Iznad toga, međutim, stajao je interes Forin ofisa i njegove politike prema pokretima otpora naročito prema događajima u Jugoslaviji. U propisu zvanične ratne i spoljne politike Velike Britanije sabijan je život i njegova stvarnost. Teror okupatora i kvislina, različita reagovanja naroda, posebno stanica; te pojavu nove vojske pobunjenika Radio-London u početku ustaničkih mjeseci nije nijansirano prikazivao u svojim emisijama. Zbog toga su one izazivale različita reagovanja, pa i prote-

168 E. Barker, cit. dj., str. 290.

169 Tito-Churchill, Isto, op. cit. str. 94-96.

170 "Zapisi iz Oslobođilačkog rata" str. 253.

ste. Takve su i emisije drugih radiostanica. Sve zajedno u cjelovitijem radio-mozaiku tadašnje radio-kokafonije do te mjere da mnogi slušaoci često nisu ni znali koja mu se radiostanica javlja. Bilo ih je podosta, ali su samo neke bile redovnije slušane. Svaka od tih stanica zastupala je određeno gledište. Nastojala je da svoje slušaoce ubijedi u vjerodostojnost svojih kazivanja, bez obzira što je u njima bilo više poluistine, odgovornosti radija i određenih ličnosti za obmanjivanje slušalaca i posljedice koje je time izazivao. U isto vrijeme, nije poznato da je nekim radiostanicama ili određenim ličnostima u njima odati posebno pa i izuzetno priznanje. *Holandani su podigli spomen-ploču u foajeu BBC, Bush House u Londonu, u znak zahvalnost BBC-u za sve što je učinio obavještavajući ih u toku rata. Ostao je to usamljen slučaj zahvalnosti.*

Petnaesti dio:

**PRITISCI BRITANACA NA MIHAILOVIĆA I ČETNIKE
ZBOG NJIHOVE BORBENE PASIVNOSTI
PREMA OKUPACIONIM FORMACIJAMA I
KVISLINŠKIM REŽIMIMA**

ZAHTJEVI DRAŽI DA SE BORI PROTIV OKUPATORA I KVISLINGA

Britanske vojne i političke vlasti su dobijale sve pouzdanije informacije sa jugoslovenskih ratišta. Njihovi emisari u štabu generala Mihailovića i u komandama nekih četničkih vojnih formacija istrajno su javljali da četničke jedinice ne vode borbu protiv okupacionih snaga. Za početak te borbe čekaju iskrcavanje savezničkih formacija na Balkan ili na jadransku obalu. One, štaviše, saraduju sa Italijanima, sa kvislinškim režimima u Srbiji i u NDH, a posredno i sa Nijemcima. U isto vrijeme su NOP i partizanske odrede, koji se bore protiv okupatora i kvislinga, proglasile svojim glavnim neprijateljem i svim sredstvima nastoje da ih unište.

Britanska vlada je stoga vršila pritisak na jugoslovensku kraljevsku vladu u izbjeglištvu da doprinese angažovanju četničkih jedinica u borbi protiv sila Osovine. Te zahtjeve Britanaca izbjeglička vlada je 11. maja 1943. godine prenijela Mihailoviću. Predsjedništvo vlade je, sa potpisom tadašnjeg predsjednika Slobodana Jovanovića, sačinilo i uputilo posebno saopštenje Vrhovnoj komandi ravnogorskog pokreta i lično Mihailoviću.¹⁷¹ Jovanović je to učinio tako što prenosi "sledeću komunikaciju" na molbu britanske vlade i "s njene strane". Šta je rečeno u toj "komunikaciji"?

Prvo, Vlada Njegovog Veličanstva se nada da će uskoro biti u stanju da pošalje đeneralu Mihailoviću materijalnu pomoć u mnogo većem obimu nego što je to činila do sada... Vlada, međutim, "mora biti uverena da između nje i đenerala Mihailovića postoji potpun sporazum u sledećim tačkama: (a) Primarni objekt pokreta đenerala Mihailovića mora biti otpor Osovini; (b) Mora postojati najtešnja saradnja između đenerala Mihailovića i Vrhovne komande Britanskih trupa na Srednjem istoku preko pukovnika Belia kao tumača njenih pogleda i njenih namera; (c) Svaka saradnja mora sada prestati s Italijanima niti može biti kontakta ili kolaboracije sa đeneralom Nedićem; (d) Naročiti napori moraju se učiniti da bi se došlo do kooperacije sa gerilskim grupama u Hrvatskoj i Slovenačkoj protiv Osovine; (e) Preduzeti svaki napor da se dođe do mirnih odnosa s partizanima; (f) Mihailović treba što brže može da počne sa diskusijom o načinu i sredstvima izvođenja gornjeg plana sa pukovnikom Beliem koji je dobio uputstva u ovom smislu od Britanske Vrhovne komande.¹⁷²

Sve ove zahtjeve slijedili su i informativni programi Radio-Londona. Njegove emisije su poprimala obilježja do tada nepoznata u sadržajima i strukturi objavljenih informacija na njegovim talasima. Promjena je odmah uočena i među slušateljstvom tih emisija u zemlji na južnoslovenskim jezicima. Za neobaviještene u tom auditoriju ta promjena u sadržajnoj orijenta-

171 VII, k. 281, reg. br. 20/1-4.

172 VII, k. 281, reg. br. 19/1.

ciji britanskog radija djelovala je kao grom iz vedra neba. Koliko je to imalo odjeka u praksi ravnogorskog pokreta, njegovog vodstva i njemu podređenih četničkih formacija?

UMJESTO ORUŽANOG DJELOVANJA "ČEKAJU VELIKI DAN OSLOBOĐENJA"

"Svakodnevno stižu vesti o borbi srpskih četnika koji kvare železničke pruge, otežavaju transport, kao i otporu jugoslovenske vojske prema neprijatelju".

Tako Radio-London 27. oktobra 1941. godine obavještava slušaoce o sabotazama u Jugoslaviji. Još ne spominje odijeljene grupacije ustanika na dva smjera. Ističe riječ "četnici". Borbene aktivnosti protiv sila Osovine na jugoslovenskim ratištima pripisuju se njima, a ne onima koji su te sabotaze i diverzije činili. Ni ime onih koji su to vršili se ne spominje.

Da nije onako kako je javljao Londonski radio Britanci su dobro mogli saznati iz poruka Hadsona, šefa svoje vojne misije kod Mihailovića. Evo šta je on javljao Londonskom SOE, a njegovim posredstvom i Forin ofisu.

Kao prvi šef britanske vojne misije u komandi ravnogorskog pokreta Hadson je slao poruke koje su dospijevale i do Forin ofisa. Kao odgovor na pitanje Londonskog SOE o izvještajima da Mihailović saraduje sa Italijanima, Hadson je odgovorio: *"Mihailović je pristao... da odobri politiku saradnje s Talijanima koju provode crnogorski četnici... Mihailović je i dalje protiv poduzimanja sabotažnih akcija protiv Talijana. On tvrdi da će Talijani ionako pasti, pa će se on tada domoći njihova oružja i opreme i tako naoružan braniti Crnu Goru od Nijemaca... Na teritoriji Srbije Mihailovićeve četnici imaju veliku slobodu kretanja. Međutim, oni jedva da su nešto više od simbola otpora... Kad god od njih zatražim sabotažne akcije velikih razmjera, general (Mihailović) i ljudi oko njega odgovaraju mi da je već do sada izginulo pola miliona Srba..."*¹⁷³

Mnogo puta zahtijevane su od vodstva četničkog pokreta korekcije u njegovom odnosu prema otvaranju fronta borbe protiv okupacionih trupa i kvilinskih režima u Jugoslaviji. Tako upravljeno stalno insistiranje Britanaca nije urodilo plodom. Draža i četničko vodstvo su i dalje odgađali tu borbu, čekajući "pogodan momenat" za to. Nisu prihvatili ni sugestije za onim oblicima borbe kao što su sabotaze i diverzije.

Međutim, britanska politika prema pokretima otpora, napose u Jugoslaviji, od početka je patila od ozbiljnih nedostataka. Ako se kod snaga otpora to-leriše da ne djeluju oružanim napadima već da čekaju veliki dan oslobođenja

kako se u tim formacijama može održavati borbeni duh, izbjeći mrtvilo pa i demoralizacija? Ako Britanci ne mogu snabdijevati potrebnim oružjem kako je moguće osigurati britanski uticaj na te snage otpora? Još ako one borbom ne otimaju oružje i drugu opremu od okupacionih sila mogu li izbjeći stanovite ozbiljne deformacije, opadanje ugleda u narodu, unutrašnja rastakanja pa i rasulo zbog totalne neaktivnosti prema okupatorima na bojniom polju.

E. Barker piše da je to SOE uočavao i obznanjivao prije vojnih planera u britanskim formacijama. Ta služba je davala i odgovor na prvo pitanje. Smatrala je da treba te snage angažovati oko sabotaža i diverzija usmjerenih na privredna bogatstva i na saobraćajnice. U okviru vodstva SOE, a naročito od Gladwina Jebba, iskazano je dosta oštro negodovanje krajem 1941. godine. Tada je, naime, izbjeglička vlada javno putem BBC-a osudila sabotaze partizana u Srbiji na željezničkoj pruzi Beograd-Niš i u industrijskom području u trouglu Kragujevac-Kraljevo-Kruševac. Taj vladin stav je išao protiv nastojanja pripadnika SOE da Mihailovića navedu na sabotaze i diverzije u Jugoslaviji. Pošto mu u početku nisu mogli slati oružje, a kasnije to što su transportovali nije bilo u potrebnim količinama, nisu mogli ni uticati na njega u tom pravcu. Docije, kada je ta pomoć bila znatno izdašnija u oružju, odnosi s njim su već bili teško poremećeni.

HADSON:

"Podršku BBC-a četnicima staviti u zavisnost od njihove spremnosti za diverzantske akcije"

Šef britanske misije pri ravnogorskom pokretu Hadson je upozoravao radio-depešama koje je slao u Kairo da se podrška BBC-a četnicima stavi u zavisnost od njihove spremnosti da se bore protiv okupatora. Tako 15. novembra 1942. godine piše: *"... Lično sam ubeden da bi ove četničke grupe u Srbiji mogle organizovati i sabotaze na železničkim prugama... Nikakav ozbiljniji pokušaj međutim nisu učinili... Slabi rezultati diverzantskih akcija do sada posledica su nedostatka volje na Mihailovićevoj strani.*

... Na moje zahteve da se preduzimaju diverzantske akcije velikih razmera, general Mihailović i njegova okolina odgovaraju da se oni ne mogu izlagati opasnosti represalija. Naglašavaju da neće odstupiti od ovog svog stava za ljubav spoljnih interesa.

... Ne možemo očekivati mnogo u pogledu rezultata ove malodušne akcije, ali verujemo da bi Mihailović, ako bi mu se stavilo do znanja da će dalja podrška BBC-a zavisiti od njegove spremnosti za diverzantske akcije, shvatio značaj takvih operacija čak i po cenu njegovog glavnog cilja: obezbeđenje podrške masa... Kud se general bude uverio da je pobjeda sigurna, krv se neće štedeti, do tada

173 Depeša koju je Hadson poslao 15. XI 1942. Arhiv Forin Ofisa 371/33473.

smatram da je sklon svakom tajnom sporazumevanju bilo sa Italijanima bilo sa Nemcima, za koje veruje da bi mogli poslužiti njegovim ciljevima a da ga ne kompromituje. Svako takvo sporazumevanje zasnovano bi se na savezničkoj pobjedi i imalo bi za cilj potpuno odstranjivanje uticaja komunista na narod... Osetiće sve patnje i grozote rata nego ikada do danas".¹⁷⁴

Na Hadsonovim izvještajima o saradnji četnika s Talijanima Sargent u Južnom odjelu Fortin ofisa je zapisao: "Treba izvršiti pritisak na Mihailovića kako bi se popravio". Još je dodao: "Ne mislim da je došlo vreme da raskinemo s Mihailovićem, a još manje smatram da je došlo vreme da počnemo izravno pomagati partizanima". Antoni Idu je 17. decembra 1942. godine poslao Čerčilu zabilješku povodom izvještaja i citirao Hadsonovu ocjenu. "U svakom slučaju mi moramo Mihailoviću - jasno dati na znanje kako od njega očekujemo da će vršiti akcije sabotaže protiv osovinskih snaga..."

KO ČUVA, A KO RUŠI ŽELJEZNIČKE PRUGE?

"Draža je kvisling isto kao i Nedić"

"Izveštaj Londonskog radija, kao i mnogi drugi koji se odnose na oslobodilački rat našeg naroda, plod je zablude, jer Draža Mihailović ne rukovodi nikakvim borbama protiv okupatora. Pomenutim borbama rukovodi Štab narodnooslobodilačke i partizanske vojske Jugoslavije. Naprotiv, četnici Draže Mihailovića čuvaju željezničke pruge, kako je to slučaj sa prugom Sarajevo-Brod, boreći se protiv partizana".

Na Londonskom radiju je 29. jula 1942. godine pročitana i odlomak iz pjesme "Četnici". Draži i četnicima je taj radio pripisivao borbene aktivnosti NOP-a i njegovih jedinica. Istog dana, 29. jula, u vijestima na engleskom jeziku javljeno je da se rušenje željezničkih pruga i borbe protiv okupatora vode pod rukovodstvom Mihailovića. Prethodni citat je iz reagovanja Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke i dobrovoljačke vojske i pokušaja da on, ko zna koji put, to opovrgne.

Voditelj specijalne emisije za Jugoslovane na BBC-u i šef vladinog vojnog kabineta u izbjeglištvu Živan L. Knežević je sačinio referat o svom razgovoru sa engleskim majorom Piterom Bojem. Referat je napisan 29. decembra 1942. godine. Britanci su počeli da zatežu omču oko vrata Mihailovića i ravnogorskog pokreta. Njihovi višekratni zahtjevi da četnici krenu u borbu protiv okupatora ostali su bez ikakva rezultata. Draža i njegovi četnici su se borili protiv partizana, a okupatore su ostavili na miru. Iako je engleski major Boj to nagovijestio, Knežević ga citira gotovo doslovno.

"... Izjavio je da se deneralu Mihailoviću ne može slati oružje za borbu protiv partizana, koji se sada jedini tuku protiv Osovine... Mihailović otvoreno saraduje s Italijanima i njegovi odredi potpuno naoružani prebacuju se italijanskim kamionima u zapadnu Bosnu za borbu protiv partizana... Kaže da se baš danas vodi bitka severno od Mostara između Dražinog odreda... protiv partizana..."

Šta je još major Boj rekao Živanu Kneževiću? "... Da je Draža kvisling, isto kao i Nedić, jer Nedić saraduje s Nemcima, a Draža s Italijanima... a nama Englezima potrebno je da baš sada stupe u borbu a ne kroz dva ili četiri meseca... kad se savezničke trupe budu iskrcale na Balkanu... da sada razori željezničke pruge... Sve njegove depeše... nisu istinite... Denerala Mihailovića bi, možda, trebalo smeniti..." Na Kneževićovo pitanje koja bi druga ličnost mogla zamijeniti Mihailovića, major Boj je odgovorio: "Možda major Đurišić..."

Istina se, sporo ali uporno, probijala. Za nju su znali i major Knežević i major Boj odranije, ali su je sada saopštili jedan drugom u razgovoru skoro uoči Nove 1943. godine u Londonu.

Draža i ravnogorci su i pored svih tih zahtjeva i upozorenja nastavili stazama uhodanim otkako su formirali ravnogorski pokret.

"Treba pogledati na britanske zahteve za sabotažu kada svaki čovek zna da razaranje jedne jedine pruge stoji života stotina srpskih talaca".¹⁷⁵

Svoje mišljenje o sabotažama i diverzijama Mihailović je predočio u svom govoru kojim je začudio Vinstona Čerčila. Održao ga je 28. februara 1943. godine u Lipovu kod Kolašina.

Taj govor, koji je izazvao opšte iznenađenje u krugovima bliskim britanskoj vladi, Draža je održao na proslavi krštenja najmlađeg djeteta seoskog starješine Gornjeg Lipova, mjesta u kojem se nalazio Dražin štab. Taj govor je zabilježio S. W. Bailey kao šef britanske misije kod Mihailovića. Draža je izrazio razočarenje zbog nedovoljne pomoći koja mu se šalje. Pod dejstvom rakije, koju su svi osim novorođenčeta podobro konzumirali, Mihailović je rekao da BBC i dalje spominje partizane, da se njegovi komandanti bratime sa Italijanima itd. Ko zna koji put on je opet predočio svoje spočetka citirano gledanje na diverzije i sabotaže u eventualnoj četničkoj izvedbi. Rekao je da je jedini cilj zapadnih demokratija da dobiju ovaj rat na tuđi račun.

174 Hadsonova depeša od 15. XI 1942. - Arhiv Fortin Ofisa 371/33473.

175 Arhiv VII, C 4, k. 20, wg. br. 4/3 - VK V. 6001.

“MIHAILOVIĆEV POKRET U VELIKOJ KRIZI”

London je prijetio da će revidirati svoje odnose sa Mihailovićem ukoliko nastavi da se bori protiv Hrvata i komunista, umjesto protiv Osovine. Ne samo na strani njegovih naredbodavaca Saveznika, već i na strani velikog dijela njegovih sljedbenika nema više nikakvog razumijevanja za politički bra-toubilački rat. U tome su i razlozi vojnog neuspjeha u Hercegovini i Crnoj Gori. Pod postojećim uvjetima, Mihailoviću su preostale dvije alternative - da popusti dvostrukom pritisku ili da odstupi sa političke scene Balkana.

Tako u izvještaju o situaciji za prvu polovinu aprila 1943. godine piše glav-ni komandant Srbije i kaže da je zbog nastavljanja s politikom represalija na licu mjesta strijeljano 170 komunista i 156 Mihailovićevih pristalica kao taoci. *Kad su komunističke jedinice prisiljene da se bore, bore se žestoko i ne bez vještine, ali Mihailovićev pokret je u velikoj krizi.*

Šesnaesti dio

**VELIKI ZAOKRET U PROPAGANDI IZ
VELIKE BRITANIJE PREMA JUGOSLAVIJI**

VJERODOSTOJNA PROPAGANDA I ŽIVOTNE ČINJENICE

Kao što znamo... svaku aktivnost u Jugoslaviji trebalo bi zapravo pripisati partizanima, ali ja ipak smatram da nećemo napraviti štetu ako u vijestima koje su namijenjene javnoj potrošnji dio te aktivnosti pripisujemo u zaslugu Mihailoviću”.¹⁷⁶

Između PWE i BBC-a, s jedne, i Forin ofisa, i u još većoj mjeri SOE, s druge strane, dolazilo je do krupnih trzavica i sukoba. Barkerova to objašnjava činjenicom što su se Forin ofis i SOE, barem do maja 1943. godine, ponašali kao da misle da sa stajališta propagande i radija nije uopće važno što se u Jugoslaviji doista događa ili što se o tim zbivanjima govori u ostaloj Evropi i u samoj Jugoslaviji. Barkerova je to slikovito predstavila. Forin ofis i SOE u svom ponašanju i postupcima polaze od pretpostavke da negdje u BBC-u postoje nekakve dvije slavine. Na jednoj piše “Mihailović”, a na drugoj “Partizani”, ili “Rodoljubi”. “Zato je dovoljno da se preko PWE pošalje takva i takva direktiva da bi već u sljedećem trenutku ljudi u BBC-u otvorili jednu ili drugu od tih dviju slavina ili istovremeno možda čak i obje i tako dobili mlaz u kojemu bi se na dlaku tačno miješala voda iz obiju” - piše Elizabeth Barker. Kadrovi za PWE regrutovani su iz redova novinara i ljudi zaposlenih na radiju. Zato PWE i BBC nisu na taj problem gledali istovjetno. Grubo rečeno, oni su polazili od postavke da propaganda, želimo li da bude uspješna, mora biti u prisnoj vezi sa stvarnim činjenicama. Od postavke da se stvarne činjenice, to jest prava istina, ne mogu dugo sakrivati. Prema tome, postojali su slabi izgledi da će se ljudi iz BBC-a slagati s onim zapravo prilično bezbrižnim i nehajnim stavom što su ga ponekad zauzimali ljudi iz SOE i ljudi iz Forin ofisa. Tako je, na primjer, u julu 1942. godine lord Glenkoner dopustio sebi da napiše Forin ofisu ono što je sprijeda citirano i što bi BBC, nezavisno od činjeničnog stanja na terenu, trebalo da provodi u svojim emisijama.

KAKO JE ODRŽAVANA “ZAVJERA ŠUTNJE” O PARTIZANIMA I NOP-u

Razmimoilaženje u SOE London - Kairo o partizanima na BBC-u

U odnosima rivalstva između centra SOE u Londonu i njegove podružnice u Kairu razlike su se ispoljavale i prema partizanima. Pogotovo prema propagandi o NOP-u na Londonskom radiju.¹⁷⁷

176 Pismo lorda Glenkonera funkcioneru Južnog odjela Foreign Officea Piersonu Dixonu 3. VII 1942. godine.

177 SOE - Special Operations Executive (Uprava za specijalne operacije). To je zapravo obavještanje-

Kairo i London su se upustili u dugu i smušenu prepirku o tome treba li partizane hvaliti u emisijama BBC-a. U decembru 1942. godine znalo se općenito o partizanima prilično mnogo. Tada je sam Kairo preporučio Londonu da preduzme napor "kako bismo se povezali s partizanima". Otišavši korak dalje, London je tada prihvatio sugestiju Forin ofisa od kojega je to tražila sovjetska ambasada da se partizani hvale u emisijama BBC-a ili da se o njima barem povoljno govori. Kairo je odgovorio da to nije ono što je on zapravo htio reći. Javio je da je veoma sklon ideji povezivanja s partizanima, ali da bi u međuvremenu dok ne dođe do toga kontakta hvaljenje partizana u emisijama BBC-a dovelo samo do toga da bi se Mihailović razbijesnio, postao još tvrdo-glaviji te bi se s njim još teže izlazilo na kraj.

I on je u međuvremenu iznio svoj stav. Mislio je da su mnogi ljudi bili pod uticajem (a bilo je teško ne biti pod tim uticajem) lokalnih reperkusija propagande za jednu ili drugu stranu. Ponekad je propaganda izazivala bijes lokalnog stanovništva, a katkad je donosila posve obratnu reakciju. Osim toga, to je djelovalo i na svakog iz vojnih misija koji su tamo provodili po više mjeseci bez veza, ili samo sa sporadičnom vezom sa vanjskim svijetom. Hadson je govorio da jednostavno postajemo nesposobni da sačuvamo profesionalnu objektivnost.

Kairo je prvi pokrenuo potrebu davanja propagandne podrške partizanima. Ali je na kraju čak bio protiv toga da se partizani spominju u emisijama BBC-a. Po tome je moglo izgledati da on zastupa antipartizansku liniju. London je zbog svojih veza s izbjegličkom vladom u početku bio protiv toga da se s partizanima uspostavi kontakt, ali je na kraju energično zahtijevao da ih BBC spominje u svojim emisijama.

I Hadson je bio apsolutno za to da se partizani spominju u emisijama BBC-a. Smatrao je da će to poslužiti kao oruđe pritiska na Mihailovića.

Kairski ogranak SOE u jesen 1942. godine je samostalno došao do zaključka da na Mihailovića i njegove četnike treba izvršiti pritisak da bi krenuli u bilo kakve operacije protiv okupacionih jedinica. O takvoj nakani je obaviješten i London. Na osnovu toga se Londonski SOE zajedno s Forin ofisom saglasio da BBC u svojim govornim emisijama za Jugoslaviju počne da spominje i borbene uspjehe partizana. NOP je do tada bio potpuno potisnut kao da nije postojao. U tim emisijama on je bio izložen "zavjери šutnje" spominjanja partizana. To bi bio oblik pritiska na Mihailovića da izmijeni svoj odnos prema okupatorima. Smatralo se da će pomoć Londonskog radija biti od nesum-

diverzantska organizacija. Radila je u okupiranim državama, povezivala sa pokretima otpora koje je Velika Britanija pomagala novcem, propagandom, oružjem i drugim materijalom. Slala agente radi sabotaže i diverzija.
Pod okriljem SOE propagandnu djelatnost je obavljala PWE - Political Warfare Executive. SOE je morala imati obavještajce, organizatore diverzija, sabotere i propagandiste.

njive koristi. Činilo se da takav potez priželjkuje i odobrava i Hadson, koji se u britanskoj vojnoj misiji nalazio u štabu ravnogorskog pokreta.

Međutim, opet je došlo do naglog obrta. Kairski SOE je pokušao da objasni Londonu kako je mislio na tajni pritisak na Mihailovića, a ne na javni putem BBC-a. Rekao je da nema nikakva smisla spominjati i isticati partizane, s kojima SOE do tada nije imao nikakva kontakta. Upozoravao je i na moguću štetu koja bi iz toga proizašla - razbijesnio bi se Mihailović baš u vrijeme kada se spremao jedan viši oficir - Bailey - da pojača vojnu misiju kod Draže u četničkoj komandi i pokuša zadobiti efikasniji uticaj nad njim. Ako se tome doda da pošiljke britanskog oružja još ne odlaze prema Jugoslaviji nije uputna prijetnja oduzimanja propagandne podrške kao jedinog oružja koje su Britanci imali u eventualnoj kontroli nad Mihailovićem. Oživjela je prepiska na relaciji Kairo-London između dva ogranka SOE. U prepisci su padale i teške riječi. Primjerice, Kairo je optuživao London da je sluga Forin ofisa, da ne može da shvati kako vodstvo u operativnim poslovima, u koje je spadao i BBC, pripada kairskom ogranku SOE.

Ta strogo interna natezanja na relaciji Kairo-London obogaćena su i demaršom ili "notom" Georga Taylora od 14. decembra 1942. godine. Tom notom je potaknut London da prihvati kairsko gledište. Usvajajući ga, Londonski SOE je naglo spriječio svako spominjanje partizana u emisijama BBC-a za jugoslovenske slušaoce. Zabrana je potrajala sve do aprila 1943. godine. U međuvremenu, dok je važio embargo na partizane u BBC-u, Forin ofis je insistirao kod SOE da najzad uspostavi kontakt sa partizanima i njihovim vodstvom. Iz toga su proistekli i drugi sukobi: recimo, između SOE i PWE. Ta razmimoilaženja su stavila do znanja Forin ofisu da se SOE, u stvari, zalaže za politiku potpune, jedine i isključive podrške Mihailoviću, a posebno da je protiv ideje da se uhvati veza sa partizanima bilo gdje na tlu Jugoslavije. Takav stav je zauzimala i čelna ličnost SOE - Selborne. To je onemogućavalo sinhronizovano djelovanje kairskog i Londonskog SOE od decembra 1942.

Politika propagande postala je na taj način jednim od bitnih uzroka sukoba mišljenja ne samo unutar SOE nego i između SOE i Forin ofisa. Na pojačano izbijanje tih razmimoilaženja uticali su i izvještaji što su prispijevali o saradnji Mihailovića i njegovih jedinica sa Italijanima. Saznanja o tome množila su se od sredine 1942. godine. Ti izvještaji i saznanja koja su oni donosili nisu podstakli podjednake moralne stavove u grupama i strujama koje su te grupe proizvodile u najvitalnijim organima države. Kažu da je Idn, među funkcionerima Forin ofisa, ponajviše bio osjetljiv na sovjetske napade na Mihailovića. Pribojavao se opasnosti da će u štampi i parlamentu biti izložen kritici zbog svoje politike prema Jugoslaviji. Idnove prve neprijatnosti s tim u vezi počele su sa laburističkim narodnim poslanikom Tomom Dribergom. On je u februaru 1943. godine u Donjem domu postavio pitanje vladi o sovjetskim tvrdnjama da Mihailović saraduje s Osovinom. Idn se poslužio lukavstvom: izvukao se time što je "loptu predao" u ruke jugoslovenskoj izbje-

gličkoj vladi.¹⁷⁸ Barkerova piše da nema dokaza da je Forin ofis sa Idnom na čelu - kako je to smatrao SOE - popustio pred sovjetskim pritiskom kada je u jesen 1942. godine pristao na to da BBC uradi ono što je tražio PWE - da pozitivno spominje partizane. U vezi sa Mihailovićem Rusi su prigovarali i Idnu i izbjegličkoj vladi. Još su, međutim, izbjegavali da se angažuju u mjeri u kojoj bi stekli hrabrosti da zatraže propagandu Britanaca za Tita i partizane. Još je, i po njima, bilo prerano za to.

VJEŠTAČKA RAVNOTEŽA "IZMEĐU DVIJU STRANA"

Elizabeth Barker: "Na dužu stazu su to gledanja veoma štetna za britansku propagandu i njenu vjerodostojnost"

Početkom marta 1943. godine Douglas Howard, načelnik Južnog odjela, poslao je PWE pismo sa jasnim uputama. Predložio je da se ubuduće nastoji održavati ravnomjernija ravnoteža između dviju strana. To treba raditi tako da se ili ne objavljuju neke vijesti o partizanima ili da se jednostavno izmišljaju vijesti o tobožnjoj aktivnosti Mihailovićevih snaga. "Nama je zapravo svejedno koji ćete od ta dva postupka izabrati", zaključio je Howard.¹⁷⁹

Ta stajališta Barkerova smatra nerealističnim. Ona kaže da su u očima ljudi iz BBC-a, ako su za to uopće saznali, ta gledanja na dužu stazu veoma štetna za britansku propagandu i njenu vjerodostojnost.

PWE je bio hendikepiran i okolnošću da je primao ograničenu količinu tajnih informacija. Dobijao je samo ad hoc izabrane pošiljke od SOE, a nije dobijao intercepte. Zato je PWE taj manjak pokušavao da nadoknadi pomnim izučavanjem svih ostalih izvora informacija. Izučavao je i one koje su bile dostupne svima i na koje niko nije obraćao pažnju. Barkerova podsjeća¹⁸⁰) na snažan i težak pritisak koji je vršio SOE. Ona je tada napisala pismo Douglasu Howardu i izrazila zabrinutost zbog zabrane spominjanja partizana. Napisala je da bi to moglo dovesti britansku propagandu da bude optužena zbog mračnjaštva i hotimičnog prikrivanja vijesti o ratnim operacijama protiv sila Osovine. Mislila je i na skrivanje onih informacija koje redovno objavljuju ruska i druga komunistička glasila, ali i švajcarski, švedski, njemački, mađarski i zagrebački tisak i radio. Upozorila je da takva politika može dovesti do građanskog rata u Jugoslaviji.¹⁸¹⁾

178 Idnov odgovor u Donjem domu 24. II 1943.

179 Pismo Douglasa Howarda, načelnika Južnog odjela Forin ofisa, Elisabethi Barker u Balkanskoj sekciji PWE, 2. III 1943.

180 Isto, 290.

181 Pismo Elisabethe Barker upućeno Howardu 4. III 1943.

Za BBC i PWE je prihvatanje takvog stajališta neizbježno u profesionalnom pogledu. Ali je, kako piše E. Barker, okrutan prema primjerice, pukovniku Bayleyu koji se morao nateati s Mihailovićem.

ZAHTEJEVI BRITANACA ZA ČETNIČKU BORBUTIV OKUPATORA BEZ IKAKVA ODJEKA U PRAKSI

"Moram da Vam skrenem pažnju na činjenicu da propaganda iz Londona, naročito kako je podešena u posljednje vreme, ima vrlo negativno dejstvo na našu situaciju i ide direktno u prilog komunističke propagande, a naročito posljednji govor novinara Harisona, koji je bio šef radio-službe i propagande u Londonskoj radio-stanici".¹⁸²

Britanci su vršili pritisak na jugoslovensku izbjegličku vladu u Londonu da se četnici angažuju u borbi protiv Osovine. Zbog toga vlada 11. maja 1943. godine prenosi Mihailoviću te zahtjeve Britanaca. U tom smislu je Predsjedništvo vlade, sa potpisom predsjednika Slobodana Jovanovića, načinilo i uputilo posebno saopštenje *Draži Mihailoviću*.¹⁸³ On to čini tako što prenosi "sledeću komunikaciju" na molbu Britanske vlade i "s njene strane" o tome je već bilo riječi.¹⁸⁴

Ali to nije imalo odjeka u praksi. Verbalno jeste.

Saopštenje komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine od 15. januara 1943. Mihailoviću o vojno-političkoj situaciji i stanju četnika u Dinarškoj četničkoj oblasti. Pokušali smo da dejstvujemo da se ime našeg Kralja i Vaše, kao nosioca nacionalnih stremiljenja, što više spominje pred narodom, jer smo stekli utisak da pojedinci nastoje da sebe što više popularišu smatrajući da su oni i izvor i utok srpstva".

182 Dok. br. 11.

183 VII, reg. br. 20/1-4, k. 281.

184 VII, k. 281, reg. br. 19/1). Prvo, da se Vlada Njegovog Veličanstva nada da će uskoro biti u stanju da pošalje deneralu Mihailoviću materijalnu pomoć u mnogo većem obimu nego što je to činila dosada... Vlada, međutim, "mora biti uverena da između nje i denerala Mihailovića postoji potpun sponozum u sledećim tačkama: (a) Primarni objekti pokreta denerala Mihailovića mora biti otpor Osovini; (b) Mora postojati najtečnja i najstabilnija saradnja između denerala Mihailovića i Vrhovne komande Britanskih trupa na srednjem istoku preko pukovnika Belia kod izumaca njenih pogleda i njenih namera; (c) Svaka saradnja mora sada prestati i Italijanima niti može biti kontakta ili kolaboracije sa deneralom Nedićem; (d) Naročiti napori moraju se učiniti da bi se došlo do kooperacije sa gerilskim trupama u Hrvatskoj i Slovenačkoj protiv Osovine; (e) Preduzeti i waki napor da se dode do mirnih odnosa s partizanima; (f) Mihailović treba što brže može da počne sa diskusijom o načinu i sredstvima izvođenja gornjeg plana sa pukovnikom Beliom koji je dobio uputstva u ovom mislu od Britanske Vrhovne komande.

KAD SE POSTOJEĆA PREINAČI U "ŽELJENU STVARNOST"

Grupice odmetnika ili regularna vojska?

Jugoslovensko kraljevsko poslanstvo u Londonu je 15. decembra 1941. godine uputilo demars Forin ofisu. "Velika borba jugoslovenskog naroda protiv zajedničkog neprijatelja se ponekad predstavlja kao pobuna grupice odmetnika, isto ne samo da nije istina, već i woma šteti našem ugledu, a neprijatelj to koristi da naše vojnike ne tretira po pravilima međunarodnog prava, već primenjuje brutalne metode odmazde. Nasuprot tome, istina je jedino da se u Jugoslaviji bore regularne trupe jugoslovenske vojske, pod vodstvom jugoslovenskih oficira i u skladu sa pravilima savremenog ratovanja".

Na Radio-London su vršeni pritisci. Jugoslovenska kraljevska vlada je tražila "da se ubuduće u svim zvaničnim izveštajima borbe u Jugoslaviji tretiraju kao rat u kome se jugoslovenska vojska maksimalno angažuje nastavljajući tako borbu protiv neprijatelja". Pritisci su vršeni iz više centara. Dezavuišući NOP i njegove oružane formacije, izbjeglička vlada je četnike predstavljala kao regularnu vojsku koja se jedina bori protiv okupatora.

Antiustaška grupa hrvatskih prognanika iz Beograda 15. XII 1941. godine obraća se članovima hrvatske emigracije u Londonu. "Kao prognanici iz vlastite uže domovine... znamo raspoloženje onog bijednog naroda, na koji danas pada sjen ustaških zločinista... I zato i vama želimo mnogo uspjeha u radu za njezino uskrsnuće uz poklik: Živjela Jugoslavija". Oni mole da potvrdu "ovog pisma dokažete time da Londonska radio-stanica tri dana uzastopce emituje rečenicu: 'Neka svi Jugosloveni upamte broj 777'¹⁸⁵

I to je jedan od izvora skrivenih poruka koje su često tekle iz Radio-Londona.

Na te poruke su uticali diplomatski potezi preko radija i na slušaoce. Zvanično britansko tumačenje borbi protiv okupatora u Jugoslaviji može se sagledati iz pisma upućenog u Political Intelligence Department. Kopija je poslata u BBC Kirkpatricku i drugima. Otpremljeno je iz Forin offisa s potpisom podsekretara spoljnih poslova (Cordell Price), adresirano na ime David Stephens - Political Intelligence Department i datirano 1. januara 1942. godine. "Dragi Dejvide, Jugoslovensko poslanstvo u svom cirkularu broj 8220 od 15. decembra naglašava da borbe u Jugoslaviji vodi regularna vojska pod komandom jugoslovenskih oficira i u skladu sa pravilima savremenog ratovanja, te stoga zahteva da se ta borba tako i tretira u svim zvaničnim izveštajima. Smatraju da je neistinito, i čak štetno po njihov ugled, da se otpor njihove vojske opisuje kao 'pobuna' ili 'gerilska borba'.

Forin ofis smatra da bi bilo poželjno ovo prihvatiti sa stanovišta propagande. Jugoslovenske tvrdnje bi trebalo podržati i sa stanovišta međunarodnog prava i naša propaganda bi trebalo da naglašava da u Jugoslaviji ni jednog trenutka nije osvojena cela teritorija i da rat u toj zemlji nikada nije prestajao.

Kopije ovog pisma šaljem Reksu Liperu... Kirkpatricku i Lordu Kejgu i Ministarstvu odbrane, a tebi je zadatak da sa ovim upoznaš oblasne rukovodioce."

Tako je oficijelnim tumačenjem postojeća stvarnost u Jugoslaviji preinačena u željenu stvarnost. A ta željena nije postojala. Mirosljub Jevtović smatra da to nije urađeno iz neznanja. Nije pomoglo ni da okupatori poštuju Ženevsku konvenciju. Najviše je taj diplomatski potez uticao na sadržaje radio-emisija. Bilo je to jasno dirigovanje radijem, koji se u svojoj ukupnoj orijentaciji morao priklanjati stavovima zvanične politike. Među njegovim slušaocima je nastala dioba u Jugoslaviji: kod jednih je raslo nezadovoljstvo i revolt, a kod drugih da je Radio-London uz njih i da navija vodu na njihovu vodenicu. Svi se, i pored toga, trude da čuju šta kaže Radio-London.¹⁸⁶

PREPOZNAO SE U RADIO-EMISIJI PO KOLABORACIJI SA OKUPATOROM

Ilija Trifunović - Birčanin: "Ne znam s kakvim ciljem i po čijem naređenju se daju ovakva saopštenja preko Londonske radiostanice, ali nalazim da hude ugledu četničke organizacije"

Kako su i u Forin ofisu, i u BBC-u otpočela varničenja oko problema tretmana odnosa Mihailović-partizani, tako su se i u četničkom pokretu unutar zemlje zametnuli i prvi prigovori Radio-Londonu. Jedan od prvih, ako ne i prvi pucanj u BBC, ispali je vojvoda Ilija Trifunović - Birčanin 20. septembra 1942. godine u pismu Mihailoviću. Ni Birčaninu, ni Mihailoviću, ni ukupnom vodstvu ravnogorskog pokreta nikako nije išlo u prilog da se radio-slušaočima u Jugoslaviji obznani istina i stvarnost na jugo-ratištima.

Birčanina je iritirala jedna od emisija Radio-Londona. U pismu Mihailoviću on piše: "Londonska radio-stanica je objavila dva saopštenja koja se, izgleda, odnose na četničke jedinice i teritoriju koju ste meni poverili. Rečeno je 'da ima izvesnih grupacija koje saraduju sa okupatorom i zovu se četnici, mada to u stvari nisu, već sluge okupatora i izdajnici'. Zatim se skreće pažnja četnicima Like, severne Dalmacije i Bosne da ne saraduju sa ustašama, već da rade pod Vašom komandom... Ne znam sa kakvim ciljem i po čijem naređenju se daju ovakva saopštenja preko Londonske radio-stanice, ali nalazim da hude ugledu četničke

185 Arhiv VII, k. 12, br. 7, četn.

186 Mirosljub Jevtović, Isto, 223.

organizacije i ubijaju ugled njenih vođa u narodu pa čak i među samim borbicima, zbog čega je neophodno da se izvrši potrebna korekcija... Tu skoro je bivši ministar Grga Anđelinović preko Radio-Londona napao poznatog nacionalnog borca i primernog pravoslavnog svećenika, mog bliskog saradnika, protu Sergija Urukala, označujući ga kao italijanskog plaćenika... Ovakvo drzak napad na protu Urukala očigledno samo koristi komunistima i nikom više, zbog čega bi, baš povodom ovog slučaja, trebalo sprečiti destruktivnu akciju (koja se vodi, ne bez izvesnih podlih namera) jednom za uvek..."

"Pozadina je u hrvatskom delu Londonske vlade, koji je obzirom na stalno glorifikovanje komunističkih uspeha i na napade na istaknute Srbe preko raznih Grga, Harisona i drugih, očigledno uspeo da srpskom delu vlade naturi komunističko-hrvatsku ideologiju".

U svojoj žalbi na Radio-London Birčanin spominje Grgu. Grga Zlatoper je bio spiker i komentator u emisijama Radio-Londona na srpskohrvatskom jeziku. Još skraja septembra 1942. godine u emisiji Radio-Londona Birčanin se prepoznao po saradnji sa okupatorom.

Birčaninu nije jasno, on ne zna ko u njegovoj zoni odgovornosti saraduje s okupatorom. I on i njegov štab su bili pod zaštitom Italijana. Karabinijeri su njemu lično osiguravali zaštitu na njegovom putu kroz Dalmaciju i za vrijeme boravka u Splitu u kojem je živjela njegova porodica. Nezgoda je u tome, ako je bila to, što je radio kad bi doznao o toj kolaboraciji objavljivao u svojim emisijama i u ono vrijeme kada je hvalio četnike, a Dražu kovao u zvijezde kao heroja. Još su to izvesne grupacije, no sigurno je da se zovu četnici za koje BBC kaže "da to u stvari nisu, već sluge okupatora i izdajnici". A mnogi četnici i čitave jedinice Birčaninove dinarske divizije, kojom je komandovao, tada su pored oružja i druge opreme primali hranu i plate od italijanske okupacione vlasti.

"VESTI KOJE DOVODE NAROD U STRAHOVITU ZABUNU"

"I letcima i rečima vodim otvorenu propagandu protiv Engleza i njihovog navijanja za saradnju sa partizanima" - Đeneral Blažo M. Đukanović: "Vijesti koje daje engleska radiostanica veličaju uspehe komunista i pozivaju narod da ih slijedi kao jedine pomagače saveznika dovela je narod u strahovitu zabunu".

"Protiv Engleza i njihovog navijanja za saradnju sa partizanima vodim otvorenu propagandu I LETCIMA I RECIMA"¹⁸⁷ To Mihailoviću saopštava komandant Kosmajskog korpusa u izvještaju o radu i akcijama od 27. juna do 5. septembra 1943. godine.

"Vesti radio-Londona o tobožnjem uspehu nekih 'partizanskih oslobodilačkih' odreda Jugoslavije ne smeju se ni odobravati, a nekome u narod rasturati"¹⁸⁸ To je naredenje komandanta Valjevskog korpusa od 17. oktobra 1943. godine komandantu Kolubarske brigade.

Đeneral Blažo M. Đukanović, komandant Glavne komande za Crnu Goru, piše Draži u aprilu 1943. godine: "Moral ljudi pokoleban dosadašnjim neuspjesima, ali jedan malo jači uspeh u stanju je da sve popravi, zato i nastojim svim silama da se po svaku cijenu uspeh ogarantuje".

Najveći protivnik tih njegovih nastojanja je propaganda. "Postoje nažalost razne propagande a kao najglavnija je komunistička, pa zatim zelenaška i anglofilska, koju provodi Đoko Mirašević i poziva narod da se ne odaziva pozivu. Vijesti koje daje engleska radio-stanica veličaju uspehe komunista i pozivaju i narod da ih slijedi kao jedine pomagače saveznika dovela je narod u strahovitu zabunu",¹⁸⁹ On pismo počinje vapajem Mihailoviću: "Situacija je ovamo vrlo teška. Propaganda neujerovatna. Pleme Kući, koje je bilo gotovo da krene u borbu i potpuno formirano - preko noći je razbijena njegova organizacija iz hiljadu razloga".

Draža je 27. marta 1943. godine otpremio predsjedniku vlade u Londonu još jednu od bezbrojnih depeša u vezi sa Radio-Londonom. "U govoru od 26. marta g. Grol (Milan, u to vrijeme ministar inostranih poslova u kraljevskoj jugoslovenskoj vladi - o.a.), ponavljam g. Grol, pored jugoslovenske vojske (odnosi se na četničke jedinice JVUO - o.a.) pominje i krvave borbe jugoslovenskih partizana. Zar do sada nismo dali dovoljno materijala, da se komunisti u našoj zemlji bore samo za vlast protivu nas i onih demokratskih težnji? Zar bihjade ubijenih nacionalista nisu dovoljan dokaz šta oni hoće? Zar nam se ne veruje da se oni bore samo protiv nas a ne protiv okupatora? Zar obijac koji se vodi u kartoteci zagrebačke policije pod br. 10434 i imenom Josip Broz, inače vođa komunista, pod lažnim imenom Tito, može da se poredi s nama kao narodni borac? U buduću kad hoćete Josipa Broza isticati kao narodnog borca, odvojte ga od nas, jer sa bandom robijaša i narodnih zlotvora nemamo nikakve veze. Josip Broz kroz sve letke i govore kao i radio 'Slobodna Jugoslavija' iz Moskve napadaju najpogrdnijim rečima Kralja i, kako oni kažu, izdajničku vladu u Londonu. Ovakvim radom stvara se zabuna u narodu i pojačava ideološka borba u zemlji. Umesto ovoga pozivajte narod da stupa u redove jugoslovenske vojske i da se okupe pod vojničke zastave. Komunisti predstavljaju partijsku vojsku".¹⁹⁰

188 VII, Ča, k. 63, reg. br. 39/4, s-V-830212

189 Đoko Mirašević je bio zamjenik komandanta Glavnog štaba NOV-a i POJ-a za Crnu Goru i Boku. Otišao je u penziju kao generalmajor. Blažovo pismo: VII, Ča, k. 134, reg. br. 24/4.

190 VII, Ča, k. 293, reg. br. 4/1.

187 VII, Ča, k. 27, reg. br. 34/2, S-V-1243/1

"MAJKA HRVATIMA A MAĆEHA SRBIMA"
Tako major V. Perić u izvještaju iz Carigrada izbjegličkoj vladi govori o emisijama BBC-a za Jugoslaviju, prosipajući mržnju prema Hrvatima

I informativnim emisijama na srpskohrvatskom jeziku Londonski radio je, po inerciji njihovih tvoraca i voditelja, skoro stalno, naročito početka rata, bio na strani odgađanja borbe protiv okupatora i čekanja na opšti poziv na ustanak. Vrlo rijetko je, ili gotovo nikako, spominjao oružani otpor rodoljubiva. Pa i to spominjanje major K. Perić u izvještaju izbjegličkoj vladi iz Carigrada zamjera jugoslovenskim emisijama što "uvijeno pozivaju narod na bunt i otpor okupatoru, koje je naš narod skupo platio". Kritikuje i učestalo javljanje Hrvata Wildera i Jukića, te stručnjaka što podvlače neko bratstvo između Srba i Hrvata, stalno naglašavaju unitarističku Jugoslaviju. Sve to utiče nepovoljno na onaj naš namučeni svijet. Zbog toga i propaganda koju Radio-London čini ne postiže dobar efekat, a London se ipak sluša, jer svet veruje njegovim vestima o stanju na frontu i želi da čuje nešto što ne ide u prilog Nemcima. Vlada mišljenje da su Hrvati I TU BOLJE PLASIRANI OD Srba, da oni na sve načine, naročito uvijeno, brane svoj narod i čuvaju Pavelićeve pozicije, da oni misle i žele ono što i Pavelić misli i želi; dok nasuprot ovome rade svom silom da se Srbi i dalje međusobno svadaju, krvave i istrebljuju. Zato narod i kaže da je Radio-London dobrim delom filijala Radio-Zagreba. Čim spiker saopšti da će na mikrofону govoriti Vilder ili Jukić odmah se to propraća psuvkom i radio zatvara, pa su tako propuštene vesti koje su posle njihovih govora davane."

Šta još prenosi ili smišlja major V. Perić kao vlastite zamjerke Radio-Londonu? Srbi su držali sve konce u svojim rukama kad je riječ o Londonskim emisijama namijenjenim Jugoslovenima. I pored toga, taj major u svom povjerljivom izvještaju Londonskoj izbjegličkoj vladi iz Carigrada kaže da se Radio-Londonu zamjera što se Srbi vrlo retko čuju. "Kada oni govore narod očekuje da čuje mušku odlučnu reč, a ne prazna fraziranja i opisivanja onog što je bilo i što je po saržini malo važno za Srbe. Svaka emisija trebala bi potpuno da bude ispunjena važnijom sadržinom i što konciznija. Sve ono što utiče na razjedinjavanje i zavadu Srba, pa makar kome oni pravcu pripadali, od krajnje levice do krajnje desnice, mora se izbaciti iz emisija."

Saglasno mišljenju koje prenosi taj major, "ne smeju se Hrvati nazivati braćom, jer oni to nisu. Ne smeju se davati obećanja oficirima i drugim saradnicima Pavelićevim, koji su sve izneverili i dobrim delom učestvovali u pokolju Srba, da će im gresi biti oprosteni ako priđu deneralu Mihailoviću, a istovremeno prosipati mržnju i žuč i sve moguće pretnje na one Srbe, čiji grehovi ni približno nisu toliko veliki kao hrvatski. Najcrnja srpska prodana duša još uvek je manje grešna nego skoro svaka bez razlike hrvatska."

Major V. Perić, iznoseći zamjerke Radio-Londonu, prosipa i vlastitu mržnju prema Hrvatima. "Kad već Radio-London vrši napade, onda neka malo više napada na Hrvate i neka iznosi njihove grehove, jer oni stvarno i postoje a

sem ovoga i vrlo su veliki. Radio-London ne bi smeo da bude majka Hrvatima a maćeha Srbima".

"LONDON ŽELI DA UNIŠTI NAŠ POKRET"

U depeši komande Limsko-sandžačkih četničkih odreda Mihailoviću 22. XII 1943. piše: "Nova situacija dosta kritična. London želi da uništi naš pokret. Svakodnevno engleski avijoni lete ka Bosni. Komuniste pomažu i novcem i Naš narod je naivan i ne vidi kako se sve ovo zbiva, te prilazi komunistima. Dao sam više proglaša o svemu ovome i u početku je odlično delovalo, naročito otkrivanje ko je Tito. Postavljanje Mošino (Pijade na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu izabran za jednog od potpredsjednika AVNOJ-a) kao predstavnika Srpskog naroda za nas je to bilo vrlo povoljno, jer je narod video da je izigran. Nažalost radio-London nas potpuno upropaštava a i držanje Engleske prema nama nije prijatno."

"Stupite u hitnu vezu sa našim Kraljem i Vladom. ako ne možete putem radija onda hitno pošaljite delegate preko Turske. Ovo je bitno za naš opstanak. Ikoristite sastav komunističke vlade, koja je sastavljena od Mađarona, jevreja, lopova i razbojnika. Apelujte na saveznike da promene držanje, ako imate mogućnosti."¹¹

"GOVORI SE SAMO O HRVATIMA"

"Niko ne poziva Hrvate da odu u šumu" - javlja Fadil Alikadić nalazeći da "niko ne poziva Hrvate i hrvatski narod da se odupre i prestane teror nad Srbima"

Fadil Alikadić je rođen u Jugoslaviji iz koje je odselio u Tursku 1926. godine. Do odlaska je stekao mnoge prijatelje i poznanike. Zaposlio se u električnoj centrali u Carigradu. Tamošnji obavještajni centar Jugoslovenske kraljevske vlade uputio ga je, sa određenim zadatkom, u okupiranu Jugoslaviju. O svemu što je zapazio, pa i o Radio-Londonu, podnio je iscrpan izvještaj 10. februara 1942. godine. "Londonske emisije se mnogo kritikuju. Čuo sam ovo od mnogih ljudi... Na njemu se daju stvari bez ukusa, nenarodnim jezikom i beznačajne stvari. Preko radija se još uvek pokreće hrvatsko pitanje, govori se skoro samo o Hrvatima. Niko ne poziva hrvatski narod da se odupre i prestane teror nad Srbima. Niko ne poziva Hrvate da odu u šumu. Kad hrvatski ministri

¹¹ 191- VII, Ca, k. 179, teg. br. 3/1 (CG 6)

govore nikada ne spominju Jugoslaviju, ni kralja, već samo Hrvatsku; a kada Srbi govore, nikad ne spominju Srbiju već samo Jugoslaviju.

Narod ovo revoltira... sve to može imati kobnih posljedica.
Narod vrlo rado sluša jerusalimsku radio-stanicu dok se Kairska slabo čuje, i spiker je nerazumljiv.

Često sam imao prilike da slušam ove radio-stanice. Stanovnici jedne, zgrade posle 20 časova, kada niko ne sme nigde da iziđe, obično se skupljaju kod jednog od stanara i slušaju sve moguće emisije. U Beogradu sam bio u Poenkarovoj 21, Džordža Vašingtona 26, Dobračinoj 12, gde sam sve ove kritike čuo...

PRIMJEDBE HRVATSKIM MINISTRIMA "Oni ne spominju Kralja, đenerala Mihailovića i Jugoslaviju"

Slobodanu Jovanoviću kao predsjedniku Ministarskog savjeta i zastupniku ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva dostavljen je izvještaj¹⁹² jednog lica koje je intiman saradnik ministra iz Kabineta bivšeg đenerala Nedića. Opsežan izvještaj je, to se naglašava, lično najstrožije povjerljive prirode i dostavljen je samo srpskim ministrima u emigrantskoj vladi. U njemu se podrobno iznosi stanje industrije u Srbiji, rudarstva, poljoprivrede, snabdijevanje hranom, crne berze, spoljne trgovine, bankarstva, držanja istaknutih ličnosti u Beogradu. Pod tačkom 12. se objašnjavaju akcije potpukovnika Jezdimira Dangića. Zamašan dio teksta je posvećen emisijama Radio-stanice London. "Intimni saradnik Ministra iz Kabineta bivšeg đenerala Nedića" piše u izvještaju da se u Jugoslaviji dobro čuju radio-emisije. Najviše se sluša London a zatim Šumadija, Slobodna Jugoslavija i Zrinski. Za posljednju se vjeruje da je negdje u Hrvatskoj, dok se za drugu misli da je u Kairu. Predočene su i zamjerke radiju kao snažnom sredstvu propagande. Kakve zamjerke?

Zamjera se što su svi spikeri Hrvati, a narod ne voli da čuje reči: val, "štrmo-glavci", zrakoplov, točka, itd. itd... Masa njih zatvara aparat čim mu se počne hrvatskim naglaskom govoriti. Trebalo bi emisije za Hrvate zasebno izdvojiti."

"Intimni saradnik Ministra iz Kabineta bivšeg đenerala Nedića" u svom izvještaju zamjera Radio-Londonu što narod stalno poziva na borbu. On tu primjedbę dostavlja čak i na pozive Londonskog radija narodu u zemlji da ne preurani sa ustankom i da svoju borbu odgađa dok ne stigne signal za opšti ustanak protiv fašizma.

"Što se narod stalno poziva na borbu od strane srpskih ministara i političara, narod zna i oseća kad će se dići na ustanak i boriti, pa nije potrebno stalno ga

opominjati. Međutim, kada preko radija govore slovenački ministri - političari, oni uvek savetuju da se Slovenci čuvaju i ne ginu, govoreći da je šteta za svaku narod na istu. Znači treba u borbu slati Srbe, neka oni ginu i slava će da padne na Jugoslaviju, a ne na Srbiju".

Kroz pero izvještača iz Beograda očigledno govori dio izbjegličke vlade i emigranata ministara Srba u toj vladi. To pokazuju i naredne zamjerke Londonskom radiju koje su izražene i u razmiricama među ministrima Srbima i Hrvatima. I u narednom dijelu izvještaja se kaže da narod "ne voli da čuje Vildera, koji je uvek bio neprijatelj Srba i Beograda".

U izvještaju se "zamera što se hrvatski političari nikad nisu direktno obratili hrvatskom narodu i izneli im pravo stanje stvari. Oni nikada ne pominju Kralja, đenerala Mihailovića i Jugoslaviju."

"Nije se dovoljno zapretilo ustašama da prestanu sa zverstvima tako isto se nisu dovoljno podvušla mađarska zverstva. Sve se govori ljigavo i neenergično. Traže odlučnu reč vlade po svemu tome"

ZAŠTO SE PREĆUTKUJE "OTPOR HRVATA I NJIHOVE OGROMNE ŽRTVE"

Specijalno za Hrvatsku Radio-Jerusalim se 27. marta 1942. obratio "braćo Hrvatima". "... dokle ćete trpeti, da vas Pavelić sa svojom bandom robijaša i hohštaplera 'ušrećava' i da vam sisa krv na pamuku?!

Osvijestite se, protarite oči, dižite se i kidajte ropske verige koje vam je izdajica Pavelić stavio i na ruke i na noge. Na oružje. Hrvati, tjerajte od sebe sve ove lažne neprijatelje, sve ove "protektore", za koje ste vi samo roblje i ništa više i priključujte se borbi za oslobođenje i za ostvarenje jedne nove, ljepše, slobodne i veće Jugoslavije, u kojoj ćemo svi biti zaista jednaki i ravnopravni u kojoj će vladati sloboda riječi, sloboda pravedne kritike, karakter i čisti prsti. U toj Jugoslaviji biti će mjesta za sve poštene ljude, jer ćemo je očistiti i od korupcionista i od izdajica. Zato ponavljamo poziv: na noge, na oružje Hrvati i priključujte se borbi našeg vođe neustraišivog junaka đenerala Draže Mihailovića".

Pozivom mladim oficirima Hrvatima jugoslovenske vojske, onim što su svršili Vojnu akademiju, obratio se 28. marta 1942. godine major Knežević. "Zar još trpíte razbojnika Pavelića i ustaše... Još nije dockan. Stupite u vezu sa đeneralom Mihailovićem".

I Londonski radio se upregnuo u kola pridobijanja Hrvata za četnički pokret. U trećoj nedjelji maja 1942. godine Radio-London objavljuje govor ministra jugoslovenske vlade dr. J. Krnjevića, u kojem ističe da domobrani u Hrvatskoj prelaze u četničke jedinice Draže Mihailovića. Ovu informaciju su

192 Str. Pov. V. K. Br 756

prenijeli i neki švajcarski listovi. Ministrova namjera da zabludjele Hrvate što prije odvaja od službenja ustašama nije se dopadala dražinovcima.

Koliko je bila ofanzivna četnička propaganda u zemlji, toliko je i Radio-London sve češće otpremao poruke oficirima Hrvatima u redovnoj Paveličevoj vojsci. Danima su pozivali "te naše zavedene drugove, bivše aktivne oficire Hrvate, da se vrate zajedničkom idealu... Poslednji je čas za bivše aktivne oficire jugoslovenske vojske. Neka hrvatske majke, sestre srpskih ojađenih majki, kažu svojim sinovima tri magijske reči koje su nama 26. marta prošle godine rekly naše srpske majke, a to su: "Vršite svoju dužnost".¹⁹³

Londoni radio je često pozivao oficire Hrvate da se priključe Dražinim četničkim jedinicama. Tako i 24. septembra 1942. godine major Knežević u svojstvu spikera podsjeća "na naš apel u prošlu subotu upućen mladim oficirima Hrvatima... Dvanesti je čas, jer sutra će biti dockan. To je interes i Hrvatskog naroda i naše Otadžbine."

Skoro istovremeno sa povjerljivim izvješćima majora V. Perića iz Carigrada, i Živko Antić je iz Jugoslavije, početkom decembra 1942. godine, po dr. Augustinu Juretiću poslao izvještaj Kraljevskom poslanstvu pri Vatikanu. Pismo je upućeno članovima emigrantske vlade J. Banjaninu, S. Budisavljeviću i B. Markoviću u London.

Antić ne razumije "zašto se prećutkuje odpor Hrvata i žrtve ogromne, koje narod podnosi... Vidni krvavi otpor baš sa strane Hrvata... Dajte istaknite to. Radi se o biti ili ne biti i Hrvata i Srba... Apelirajte na slogu i ljubav, kao što i mi činimo ovdje".

Ta Antićeva poruka je prispjela u London 12. decembra 1942. godine. Zavedena je pod Pov. br. 6920. Poruka je prihvaćena i primijenjena u radijskim sadržajima još istog dana, kada je stigla u London posredstvom Kraljevskog poslanstva pri Vatikanu.

"ŠTA NAROD TRAŽI OD RADIJA?"

Tako su glasile primjedbe na jugoslovenske emisije Londonskog radija. Potom je taksativno naveden spisak želja upravljenih prema tom radiju. Zato se kaže:

"Narod želi:

Da mu se najviše daju vesti o stanju na bojištima.

Da mu se kaže o našoj vojsci, kao i šta je sa našim oficirima.

¹⁹³ Radio-London, 25. V 1942.

Govoriti im kao Srbima, da vole svoju zemlju, o hrabrosti i isticati Srpski narod.

Da se uputi neka reč o srpskim majkama i ženama, čiji su najdraži poginuli na polju časti, pa da se ostale žene pozovu da svojim ponašanjem poštuju bol tih žena, pa da se tim drugima, kao što je Augusta Stojadinović, skrene pažnja u jednoj blagoj formi, da ne bi bilo kao generalno optuživanje.

Uopšte se govori da je naša propaganda vrlo rdava i bez ikakvog rezultata, da su tome razlog Vilder i kao polupismeni šef presbira, Pera Ivanković, za koga se ceo svet čudi što je mogao doći na taj položaj u ovo teško doba, kome on apsolutno nije dorastao i koga drži samo g. Milanović, pomoćnik g. Ministra spoljnih poslova".

Poruke iz zemlje vladi u Londonu i zahtjevi autorima emisija Londonskog radija imaju pod tačkom 15 - "Razno": kako Nemci tvrde da su imali jesenas u Srbiji preko 2000 ubijenih vojnika od strane četnika; sve do početka jula. Dunavom i Savom plovili su leševi strahovito unakaženi i po neki dan je vadenno iz vode po 70 leševa; u Gornjem Milanovcu je ubijen Nedićev komandant mesta - neki žandarmerijski kapetan - koji se vrlo rdavo držao. Kod njega je ostavljena cedulja: "Tako će svaki da prođe ko svoj narod izdaje". Izvještaj oba- vještava da je "nedavno jedan avion ustaša sa oznakama engleskim bacio letke na Zapadnoj Srbiji i pozvao narod na pobunu, želeći da se na taj način otresi četnika sa svoje teritorije. Trebalo bi obavestiti denerala Mihailovića da suzbije takve letke, govoreći da će on biti nadležan da da znak za ustanak".

Ubrzo je, valjda radi ispunjenja onoga što narod želi da čuje na London- skom radiju, u jednoj od redovnih vojnih emisija progovoreno o ženama i majkama. "... Obrćamo se majkama Dragačeva i cele naše napaćene zemlje. Vi koje ste zadobile mlekom ove junake, vi koje ste ljubljale u svojim naručjima ovakve vitezove, vi koje ste svojim moralom i požrtvovanjem pokazale puno ovim hrabrim sinovima naše otadžbine, podignite svoje glave. Vi koje ste stegle svoja krvava srca i koje ste žrtvovalle svoje najdraže za uskrs otadžbine, utešite se, čas slobode približuje se..."

MOSKVA KONTRA LONDONU

"Laži Londonske vlade: 26. septembra Londonski radio objavio je kako se Mihailović vrlo uspešno bori u Zapadnoj Bosni i kako su njegovi ljudi oslobodili čitavu pokrajinu!" - ("Slobodna Jugoslavija" 30. IX 1942.)

Ny Dag u Stokholmu 5. oktobra 1942. godine citira bugarski list *Zora* i članak objavljen u tom glasilu o Dražinim četnicima i partizanima. *Bugarske novine 'Zora' objavile su 1. septembra isečak o odnosu generala Mihailovića s*

ustašama... Oficir priča kako Draža Mihailović s njima saraduje i pomaže da likvidiraju partizane...

Prema emisijama Radio-Londona, Dražine borbene jedinice su čistile zemlju od neprijatelja. I 26. septembra 1942. godine taj radio opet govori kako su "čete generala Draže Mihailovića u svojim borbjenim akcijama očistile sjeverozapadnu Bosnu od svih okupacionih trupa. Četama je komandovao komandant zone Drenović... Sukobišu se sa ustaškim jedinicama, nagnao ih je u bekstvo..."

Na tu vijest je 30. septembra 1942. godine odreagovala Slobodna Jugoslavija (u emisiji od 21,35 do 21,55 sati). Reakcija je nedvosmislena i jasna: "Dana 26. septembra Radio-London je javio da su čete Draže Mihailovića očistile severozapadnu Bosnu od okupacionih trupa. Ovakvim vestima se želi samo da zavara naš svet u porobljenoj Otadžbini. Stvarni događaj u ovom delu Bosne vrlo se razlikuje od onoga što javlja Londonski radio..."

Ono što nije dorekao 30. septembra isti radio je upotpunio 1. oktobra 1942. godine iz Moskve. I to sa oštrinom do tada rijetko primijenjenom. "... 26. septembra Londonski radio objavio je kako se Draža Mihailović vrlo uspešno bori u Zapadnoj Bosni i kako su njegovi ljudi oslobodili skoro čitavu pokrajinu. Ovakvim izjavama mogu da se dovedu u zabludu samo pristalice naše borbe u inostranstvu, dok u našoj zemlji one ne znače ništa. Stvarno stanje u Zapadnoj Bosni izgleda ovakvo. Jedinice partizanske i dobrovoljačke vojske uspele su da očiste... Pomoćnik Draže Mihailovića u Zapadnoj Bosni Uroš Drenović borio se čitavo leto zajedno sa okupatorima i ustašama, protiv naših jedinica... Nemci, četnici i ustaše skakali su u reku pokušavajući da spasu živu glavu... Posle tog kupanja... Drenović se razboleo i leži u Banjalučkoj bolnici. Nemački lekari čine sve da spasu taj za njih dragoceni život... Eto kako izgleda borba Draže Mihailovića..."

I sutradan, 2. oktobra 1942. godine, večernja emisija Slobodna Jugoslavija na srpsko-hrvatskom jeziku iz Moskve posvećena je četničko-partizanskim odnosima i odgovara na emisiju Londonskog radija. "Ipak, i pored svih očiglednih činjenica o izdajničkom radu Draže Mihailovića, sinoć je Londonski radio još jednom ponovio poziv da treba svi da slušaju komandu Draže Mihailovića. Ovom prilikom želimo da skrenemo pažnju slušaocima na članak koji je 10. septembra 1942. godine objavio bugarski list Zora o odnosu Draže Mihailovića prema partizanima. Dopsnik ovog lista, neki Fejzov piše: "Pitao sam jednog rukovodioca srpske vlade oružanih odreda, tj. Nedićeve vlade, zbog čega vi, vladin funkcioner, govorite i pišete jedino protiv partizana, a nikad ne pominjete Dražu Mihailovića i njegove ljude? Na postavljeno pitanje on je odgovorio: 'Početkom septembra meseca prošle godine mi smo sa Dražom vodili pregovore i sklopili sporazum o zajedničkoj borbi protiv partizana. On je dobio od nas novac. Izradili smo i zajednički plan protiv partizana. Ali se Mihailović, pod uticajem svojih saveznika, odrekao saradnje s nama i sklopio ugovor s partizanima koji su bili jači od njega... Saradnja... bila kratkog veka... Draža Mihailović... radi isto što i mi. Zbog toga ga mi ne diramo..."

"Mi se ipak pitamo da li je moguće da jedan član vlade, koja ima savez sa Rusijom, Engleskom i Amerikom, u isto vreme vodi borbu zajedno sa Nedićem i Pavelićem na strani okupatora i to kao njen ministar vojni?!"

KO JE IZVEO "VIŠEGRADSKU OPERACIJU"

Sa promjenom britanske politike prema Mihailoviću i četničkim vojnim formacijama promijenio se i odnos emisija BBC-a koje su emitovane za Jugoslaviju. Četnici su se žalili na sve veću naklonost ove radiostanice prema partizanima. Ta se naklonost već dobro osjetila u ljetu 1943. godine. Čak je četnička tzv. višegradaska akcija u emisijama BBC-a pripisana partizanima. I Hadson je, pri odlasku iz Jugoslavije, u svom zadnjem izvještaju upućenom iz Berana sredinom marta 1944. zabilježio da je Mihailović vrlo ogorčen emisijom o Višegradskoj operaciji; smatrao je važnim da 20. oktobra obavijesti izbjegličku vladu "da je narod vrlo razočaran BBC-em i da ga malo ljudi sluša". Mihailović u ovom obavještenju kaže "da narod smatra da je Radio-London komunističko-ustaški"¹⁹⁴ Hadson u tom izvještaju iz zemlje još kaže da je bilo teško slušati četničke pritužbe na BBC zato što je njihova akcija adresirana partizanima. Baš kao što je svojevremeno bilo teško slušati Tita kada je BBC gotovo sve partizanske akcije u Srbiji pripisivao četnicima.

IZMIŠLJENA MARTOVSKA BITKA

Poput Londona i Moskva na istom kolosijeku

"Jugoslovenska vojska, koju vodi ministar vojni general Draža Mihailović, uništila italijansku diviziju u blizini grada Nikšića" Radio - Moskva 29. III 1942.

U emisiji 28. marta 1942. godine spiker govori: "Vi u Srbiji, čujte poruku aktivnog oficira Srbina". Taj aktivni oficir Srbin je major Knežević, koji pita: "Zar ne vidite da vas je Nemač podelio: na Nedićevu vojsku, na komuniste, na četnike Koste Pećanca, na Ljotičeve organizacije, na Dražine četničke odrede redovne vojske, a ko zna na koliko će vas delova još podeliti... Zar ne vidite da su sve ove delove Nemci gurnuli u međusobna razračunavanja i uništavanja... Složite se i organizujte".

194. Iovan Đonović, *Telegrami Draže Mihailovića o engleskim misijama*, Glasnik SRKĐ Njegoš, juni 1960, str. AA-35

U proljeće te 1942. vojne emisije Radio-Londona su vrcale porukama. Miroljub Jevtović kaže da su emitovane odsječno, kao kad se vojnik obraća vojnicima. Možda je ponajlakše bilo onima u partizanskim jedinicama. Oni su, danima nakon tih emisija, čitali i proradivali *Radio-vijesti* umnožene i podijeljene po jedinicama. Neko im je pri tome pomagao da protumače ono što se govori na Londonskom radiju. Ni njima, međutim, nije bilo lako. I njih su zbunjivale radio-vijesti čak i, primjerice, ova sa Radio-Moskve 29. marta 1942. *Moskovska radiostanica javlja da je jugoslovenska vojska, koju vodi jugoslovenski Ministar vojni general Draža Mihailović, uništila jednu italijansku diviziju u blizini grada Nikšića (Crna Gora). Italijanska divizija brojala je između 12.000 i 15.000 ljudi. Borba je otpočela početkom meseca marta a završila se 6. marta potpunim uništenjem italijanske divizije. Kako javljaju izveštaji iz Carigrada, četnici su zarobili veliki broj italijanskih vojnika i oduzeli veliki deo vojnog materijala, među kojim 18 tenkova, 46 lakih topova, 112 mitraljeza i velike količine municije.*

Još je, vele, predstavnik izbjegličke vlade sjedio u Moskvi, čiji je radio na vijest o tom izmišljenom događaju dodao *"da je celokupno pučanstvo u okolini Nikšića uzimalo učesća u borbama četnika i jugoslovenske vojske protiv italijanske vojske."*

Poruke nisu uvijek pružale prihvatljive odgovore. Ti odgovori su bivali bolji iz neposredne okoline. Nedoumice su pojačavane: okovani *državnom* mobilizacijom, obmanama i oklijevanjima, oni što su pozivani izloženi su uticajima i sa drugih strana - iz *Radio-Moskve* i *Slobodne Jugoslavije*, pa i drugih.

"PRVI VITEZOVI SLOBODNOG ČETNIČKOG NEBA"

Slobodna Jugoslavija: *"Rudi Čajavec i Franjo Kluz sa avionima iz zrakoplovstva NDH prešli u partizanske oružane formacije"* (6. VIII 1942.)
Radio London: *"Rudi Čajavec i Franjo Kluz sa hrvatskim zrakoplovima prešli u četnike. Četnici sad imaju i svoje avione"* (24. VIII 1942.)

Radio *Slobodna Jugoslavija* je, 6. avgusta 1942. obavijestio najširu javnost o podvigu dvojice pilota pripadnika ratnog zrakoplovstva Nezavisne države Hrvatske. Javio je da su oni sa avionima preletjeli partizanima. I istorija je nedvosmislena u tom događaju poznatom u cijeloj zemlji i međunarodnoj javnosti: da su Rudi Čajavec i Franjo Kluz sa avionima iz zrakoplovstva NDH prešli u partizanske formacije. Bili su to prvi partizanski avioni i prvi partizanski piloti. Četnička propaganda je to predstavila posve drukčije. Radio-London je 24. avgusta iste godine objavio vijest o prelasku tih avijatičara četnicima.¹⁹⁵

¹⁹⁵ *Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979.*, tom II, 1941-1945., jed. 1286, str. 120.

Rudi Čajavec i Franjo Kluz su sa dva endehazijska aviona prešli na partizansku oslobođenu teritoriju. Radio-London je javio da su se oni pridružili *"oružanim snagama raunogorskog pokreta"*. Ova dva pilota partizana po Londonskom radiju permutirani su u četnike. Njihovi podvizi koje su činili s tom prvom partizanskom avijacijom i njih kao hrabre partizanske borce taj radio je nazivao *"prvim vitezovima slobodnog četničkog neba"*.

Sedamnaesti dio:

**BRITANSKA POLITIKA I LONDONSKI RADIO
PREMA "PARTIZANSKOM PITANJU" U JUGOSLAVIJI**

RADIO LONDON I PARTIZANI U JUGOSLAVIJI

Prvi pomen partizanskih oružanih akcija uznemirio krugove jugoslovenske kraljevske vlade u Londonu

“Sada Nemci i Italijani s Pavelićevim ustašama usredotočili su svu vojničku akciju protiv odreda generala Draže Mihailovića. Na tom sektoru u Bosni došao je glas da se udruženo bore Dražini odredi i partizanska gerila”.

Time su prvi put na Londonskom radiju spomenuti partizani. Učinio je to dr. Većeslav Wilder. Istupao je u formi “*Usmenih novina*” br. 16 od 13. maja 1942. godine. On je jasno i otvoreno pomenuo postojanje i aktivnosti partizanske gerile, kako je nazvana, makar u kontekstu nepostojeće njihove udružene borbe sa Dražinim odredima. Tako je, ipak, Radio-London tokom proljeća 1942. godine pomenuo partizane.

U krugovima jugoslovenske kraljevske vlade unijelo je nemir pominjanje na Radio-Londonu oružanih akcija partizana. Vlada zbog toga upućuje žalbu i otvoreno protestuje. Iz Evropskog servisa BBC-a otpremljena je povodom te žalbe bilješka petnaestorici ličnosti 23. juna 1942. godine. “*Jugoslovenska vlada je nedavno uložila žalbu na neadekvatan publicitet dat akcijama partizana, za razliku od operacija koje vode snage generala Mihailovića.*

Nama je teško da saznamo kome da pripišemo gerilsku borbu. Stoga je najsigurnije, a da bi se izbegla reč ‘partizan’, kad je u pitanju Jugoslavija, zadržari reč ‘patrioti’, ili možda neki opštiji termin kao ‘snage koje se bore’.

Slušajući, po zadatku svoje funkcije, šta se sve govori na Radio-Londonu za Jugoslaviju, kontrolor u studiju BBC-a je 2. jula 1942. godine iskazao potrebu da upomoć pozove kakvo stručno lice s autoritetom. “*Ja nisam ‘stručnjak’ za Jugoslaviju, ali možda će kompetentni stručnjaci uspeti na vreme da otkriju pravo sredstvo koje će nam omogućiti da razlučimo šta je dobro a šta loše za Jugoslaviju. To ne bi bilo teško osobi koja poznaje Jugoslovene, a isto ima i odgovarajući autoritet”.* Kontrolor je vapijao za stručnjakom, ali ga nije pronašao. Možda je i sam osluškivao eho tih emisija, pa i reagovanje slušalaca u Jugoslaviji. Njegov kratak zapis je morao biti proizvod kakvog saznanja o tome kako je reagovao auditorijum u zemlji i na emisije Londonskog radija.

Barkerova u svojoj knjizi¹⁹⁶ objašnjava zvaničnu britansku politiku prema Jugoslaviji. “*... Foreign Office... nije želio da komunisti zavladaju; SOE... je u Mihailovića uložio mnoge napore i... Složili su se i u tome da na Mihailovića smjesta otpočnu vršiti pritisak, i to tako što će BBC-u dopustiti da započne povoljno izvještavati o djelatnosti komunističkih partizana - no da se ipak posluže izrazom “rodoljubi” radije nego izrazom partizani. Bio je to kompromis koji*

196 Elizabeth Barker *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1978., str. 161).

nikoga nije zadovoljio. Mihailovića je to potaklo da žestoko prosijeduje – ali ga nije navelo da se pokrene protiv snaga Osovine... U Kairu, prisluškujući neprijateljske veze, zaključili su potkraj 1942. da su partizani glavna snaga otpora."

POKUŠAJ MIRENJA ČETNIKA SA PARTIZANIMA KAO "NAŠ I ENGLESKI MARIFETLUK" I LUKAVSTVO

Sa britanske strane je od vlade u izbjeglištvu traženo da sugeriše Mihailoviću saradnju sa drugim grupama koje pružaju oružani otpor okupacionim jedinicama. Taj zahtjev je izražavan i na talasima britanskog radija u informativnim emisijama za Jugoslaviju. "Protiv Engleza i njihovog navijanja za saradnju sa partizanima vodim otvorenu propagandu I LETCIMA I REČIMA" - obavještava komandant Kosmajskog korpusa generala Mihailovića 5. IX 1943. godine.¹⁹⁷ Na britanskoj procjeni odnosa partizanskih snaga i četnika Mihailović je 3. marta 1943. godine napravio ovakvu zabilješku: "Da li je istina da se iz zemlje tražilo da se ne sluša radio London."¹⁹⁸

Na prve vijesti Radio-Londona o pojedinim borbenim uspjesima partizanskih jedinica oštro reaguju četnički komandanti. Tako komandant Valjevskog korpusa u naredjenju od 17. XI 1943. godine komandantu kolubarske brigade izričito traži: "Da se vesti Radio-Londona o tobožnjem uspehu nekih 'partizanskih oslobodilačkih' odreda u Jugoslaviji ne smeju ni odobravati, a nekmoli u narod rasturati."¹⁹⁹

Na takve vijesti engleske radiostanice slično reaguje i general Blažo M. Đukanović, komandant Glavne komande za Crnu Goru. On piše Mihailoviću, u aprilu 1943. godine, kako je "Moral ljudi pokoleban dosadašnjim neuspjesima, ali jedan malo jači uspjeh u stanju je da sve popravi, zato i nastojim svim silama da se po svaku cijenu uspjeh ogarantuje".

Kolebljivo držanje masa obezvrijedilo je četničke napore da u svoje redove pridobiju Hrvate i Muslimane i od njih formiraju posebne vojske naravno pod četničkom kokardom i zastavom. Pokolebali su i srpski živalj, pa i četničke jedinice.²⁰⁰ "Propaganda radio Londona veoma nepovoljno utiče na Srpski živalj i naše borce, a Hrvate, koji se nisu ogrešili o srpski narod, potpuno je pokolebala u simpatijama za nas."²⁰¹

Držanje masa kolebljivo. Uzrok radio London. Čak se i komandanti pitaju

da li će sutra odgovarati za ovu borbu kada London objavljuje oslobodjenje Kolatžina i ostalih mesta u kojima je bila samo Jugoslovenska vojska. Teško je narodu objasniti prljavu igru Londona. Talijani su takode pod utiskom radio Londona. Prosto su impresionirani vestima Londona. I boje se da sutra ne odgovaraju što su se borili protiv savezničkih snaga. Stvorene situacije su za nas, ali to nemu nikakve praktične koristi."²⁰²

Množile su se depeše otpremljene u raznim pravcima: od nižih ka višim komandama i generalu Mihailoviću, ali i od Draže prema predsjedniku izbjegličke vlade u Londonu. I na izjavu ministra inostranih poslova Engleske o potrebi uspostavljanja saradnje na četničko-partizanskim relacijama Mihailović 31. januara 1943. u "raspisu svima" piše: "Izjava Idnova o mirenju ne važi. Čistiti komuniste do poslednjeg. Mi našu kuću uređujemo i niko drugi. Oni neka pregovaraju to se nas ne tiče."²⁰³

Na Radio-London i njegove poruke žali se Mihailović i Dobroslav Jevđević. U izvještaju o vojno-političkoj situaciji u Dinarskoj diviziji i saradnji s Italijanima on 31. januara 1943. godine piše uz ostalo "da nam mnogo škodi raznoliko komentarisanje događaja sa našom vladom u Londonu. Harisonove gluposti i komunistička radio stanica. Verujem uprkos svemu u konačan uspeh."²⁰⁴ Upozorenje na novinarske komentare novinara Harisona stizala su Mihailoviću i sa drugih starna. "Moram da Vam skrenem pažnju na činjenicu da propaganda iz Londona, naročito kako je podešena u poslednje vreme, ima vrlo negativno dejstvo na našu situaciju i ide direktno u prilog komunističke propagande a naročito poslednji govor novinara Harisona".

H. D. Harison, koga pominje u depešama Mihailovića, je šef radio-službe i propagande Radio-Londona. Stručnjak za Jugoslaviju. I Harisonovi prilozi u informativnim emisijama iz Londona, ali i u drugim porukama, sugerišu ujedinjavanje snaga otpora u borbi protiv okupatora. Višekratno ukazivanje na takvu potrebu uslovljava učestalo uzvratanje iz štaba ravnogorskog pokreta. Mihailović 12. januara 1943. godine u telegramu kao "raspisu svima" pokušava da usmjeri četničku usmenu propagandu na ovaj način: "Navijanje Londonskog radija za pomirenje sa komunistima objasnite u usmenoj propagandi da je to naše lukavstvo da komuniste malo umirimo i da ih uništimo. Objasnite javno narodu da nas Englezi u tome potpomažu da bi smo se jednom otarasili komunistima koji se ne bore da oslobode već da zarobe narod. Saopštite i susediama."

Oglušiti se na jasne poruke iz Londona nazivano je političkim lukavstvom, kojim bi se jednom za svagda otarasili komunistima. Na to lukavstvo, koje to nije bilo, nadovezana je obmana i laž. I 16. januara 1943. godine u depeši²⁰⁵

197 VII, Ča, k. 27, reg. br. 34/2 - S-V-1243/1

198 VII, Ča, k. 20, reg. br. 6/3 - VK-Y-701/1

199 VII, Ča, k. 63, reg. br. 39/4 - S-V-830212.

200 VII Ča, k. 134, reg. br. 24/4

201 Dok. br. 42, 295, knj. 2.

202 VII, Ča, k. 297, reg. br. 4/1 (ČG: 3) depeša Mihailoviću komande lično-sandžačkih četničkih odreda.

203 VII, Ča, k. 293, reg. br. 4/1

204 Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 2, dok. br. 14

205 139, 6-452.

svima Mihailović javlja: "Uložio sam najostriji protest Londonu. Uverite sve re-
dom da i predsjednik vlade KJ u Londonu vodi istu borbu. Ironično smo saopštili
radio Londonu da im je Francetić živ i zdrav i da radi na sporazumu Pavelić-
Tito. Za pokušaj Londona za mirenje nas sa komunistima razvijte propagandu da
je to naš i engleski marifetluk da komuniste malo uspavamo dok ih ne potučemo.
Vi znate da nam novac treba inače bih prekidao veze sa lupežima."²⁰⁶

Nije lukavstvo ni marifetluk Londonskog radija da se uspostavi pomirenje
i zajednička borba partizana i četnika protiv okupatora. U tom trenutku je to
bila britanska opcija bez obzira što su do tada iscrpljeni svi pokušaji za uspo-
stavljanje takve oružane saradnje. Neistinito je i saopštenje Radio-Londona o
Francetiću. Riječ je o Juraju Francetiću, ustaškom pukovniku i komandantu
"Crne legije". On je uhaćen 23. XII 1942. godine kod sela Močila prilikom
pada aviona u kome je letio. Predat je partizanskoj komandi u Slunju. Tamo
je podlegao ranama zadobijenim prilikom pada aviona. To znači da nije ni živ
ni zdrav, niti radi na sporazumu Pavelić-Tito, kako se to kaže u rečenoj depeši
upucanoj za propagandu "našeg i engleskog marifetluka". Ti "marifetluci" nisu
mogli da nadomjeste očajanje koje je zaokret u emisijama Radio-Londona
uzrokovao među četnicima. Vapaji pa i očajanje je signalizirano takoreći sa
svih strana. Mihailović je, za uzvrat, nudio utjehu: on zajedno sa vladom ulaže
proteste, nastoji da spriječi propagandu iz Londona. Jedini način da se ona
spriječi, ipak, vidi u "uništenju komunista posle čega Englezi neće imati koga da
hvale". Tako kaže i u prvoj narednoj depeši kao "raspisu svima": "Naša vlada u
Londonu preduzima sve da spreči englesku propagandu za partizane. Slobodan
Jovanović vodi tešku borbu u tom pogledu. Ja ulažem proteste i sprečavam koliko
najviše mogu ali najbolji način sprečavanja ovog je u uništenju komunista posle
čega Englezi neće imati koga da hvale. Na tome radimo i uskoro će te čuti da smo
ih u ime Boga likvidirali. Kod vas na vašem terenu uništavajte ih bez milosti. To
su zlotvori i dželati našeg naroda."

Ali, uništenje komunista "kao zlotvora i dželata" nije teklo po želji vodstva
ravnogorskog pokreta. Kao posljednju zalogu četničkoj propagandi Mihai-
lović nudi svoje ime koje će dobiti političku podršku u narodu. Objasnjenje
da nije onako kako jeste preobraćeno je u "englesku igru da se zavarava Rusija".
"Sopstvenom našom propagandom vezujući se za nas i za moje ime Vi možete do-
biti punu političku podršku u narodu. Treba objasniti narodu da je ovo engleska
igra da zavaraju Rusiju pomoću naših partizana, a mislite isto što i mi. Oni će
nas pomoći, ne brinite za to. Samo propagandu sprovedite."

U saopštenju komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine
od 15. I 1943. godine podržavaju taj stav o vezanju propagande za ličnosti i
njihova imena kako bi pridobili narod uza se. "Pokušali smo da djelujemo da
se ime našeg Kralja i Vaše, kao nosioca nacionalnih stremljenja, što više spominju

pred narodom, jer smo stekli utisak da pojedinci nastoje da sebe što više popularišu
smatrajući da su oni izvor i utoka srpstva."

Propaganda nije svemoćna ali u beznađu otvara stanovite moguće izlaze
za nevolje u koje je zapao čitav pokret. Može to činiti i obmanama. I njeno
praktično dejstvo je ograničeno. Može donekle, ali ne dokle hoće i želi. Ona
je, po toj instrukciji, trebalo da ubijedi narod da "Englezi misle isto što i mi".
Sa talasa Radio-Londona svakodnevno je stizalo saznanje da Englezi ne misle
isto što i vodstvo ravnogorskog pokreta i njegove komande u zemlji. Zajedno
s tim elektronskim sve češće su stizali i talasi motora britanskih aviona kojim
je dopremana oprema i materijalna podrška NOP-u i njegovim oružanim for-
macijama. To tvrdi i četnička komanda Limsko-sandžačkih četničkih odreda
u depeši Mihailoviću 22. XII 1943. godine. "Nova situacija dosta kritična.
London želi da uništi naš pokret. Svakodnevno engleski avioni lete ka Bosni. Kom-
uniste pomažu i novcem i naš Narod je naivan i ne vidi kako se sve ovo zbiva, te
prilazi komunistima. Dao sam više proglašenja o svemu ovome i u početku je odlično
delovalo, naročito otkrivanje ko je "Tito: Postavljanje Mošino (Pijade na Drugom
zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu izabran za jednog od potpredsjednika AVNOJ-a -
op.a.) kao predstavnika Srpskog naroda za nas je to bilo vrlo povoljno, jer je narod
video da je izigran. Nažaoost radio London nas potpuno upropaštava a i držanje
Engleske prema nama nije prijatno."

U komandi Limsko-sandžačkih četničkih odreda uvjereni su da Radio-
London čini jedno, a Engleska i njena vlada drugo. Kao da djeluju na dva
različita kolosijeka. Prvi "nas potpuno upropaštava" a drugi "nisu prijatni prema
nama". Vjeruju da to kralj i vlada mogu ispraviti, te englesku vladu i njenu
radiostanicu navesti "u korist naše stvari", jer je to bitno za naš opstanak. Zato
poručuju Mihailoviću: "Stupite u bitnu vezu sa našim Kraljem i Vladom. Ako
ne možete putem radija onda bitno pošaljite delegate preko Turske. Ovo je bitno
za naš opstanak. Iskoristite sastav komunističke vlade, koja je sastavljena od Ma-
darona, jevreja, lopova i razbojnika. Apelujte na saveznike da promene držanje,
ako imate mogućnosti."²⁰⁷

TROCKISTI ILI PARTIZANI?

Pritisci na SSSR da se partizani potčine Dražinoj komandi

Često su emitovane poruke izbjegličke vlade i savjeti da se svi ujedine,
pod komandom ovlašćenog pukovnika Mihailovića. Ne čine to samo putem
radija. Na teren u štabove stižu i tajne poruke. Mihailović je sebe smatrao

²⁰⁶ Arhiv VII, Ča, k. 302, reg. br. 1/3-53.

²⁰⁷ VII, Ča, k. 279, reg. br. 3/1 - CV-6

jedini legalni predstavnik jugoslovenske vojske u zemlji. Kad je to isticano u četničkoj propagandi se uvijek naglašavalo da je tako obavijestio i Radio-London.

Po odobrenju predsjednika Slobodana Jovanovića šef Vojnog kabineta je 1. IV 1942. godine predao sovjetskom vojnom izaslaniku pukovniku Šarovu poluslužbenu zabilješku o potrebi potčinjavanja partizana pod Dražinu komandu. "Partizani su podeljeni na trockiste i staljinovce. Mržnja među njima razvijena je do te mere da, prema jednom nedavno dobijenom izveštaju iz Dalmacije, kad ne mogu da se međusobno bore te partizanske čete, izvesni trockistički elementi posebnim putevima obavestavaju Nemce i Paveličeve ustaše o kretanju staljinovskih četa... Nekoliko odreda Staljinovih partizana bilo je uništeno usled roga izdajničkog potkazivanja. Gledajte je jugoslovenskih vojnih krugova da akciju svih odreda, koji operišu na teritoriji Jugoslavije, treba objediniti pod stručnom komandom, a to znači pod komandom generala Mihailovića. Stručnost komande njegovog štaba daje najbolje rezultate i za udarac koji treba nanositi osovini i u potrebi očuvanja snaga jugoslovenskog naroda".

I 29. IV 1942. godine predsjednik kraljevske vlade uputio je jugoslovenskom poslaniku u Kujbišev teleks strogo pov. br. 381 koji glasi: "... Trockisti sa teritorije Hrvatske, Slovenije i Dalmacije napadaju i Dražu Mihailovića i staljinske partizane. Pomažu im Nemci, Italijani i ustaše... Izdejtstvuje od sovjetske vlade da se pozovu partizani da prestanu sa bratoubilačkim ratom i da idu pod komandu Draže Mihailovića protiv zajedničkog neprijatelja".

Predsjednik vlade Jovanović je o "štetnom radu" partizana razgovarao i sa sovjetskim poslanikom Bogomilovim. Tražio je ruski uticaj na komuniste u Jugoslaviji da se partizani stave pod Dražinu komandu. Bogomilov je odgovorio da su "odnosi između Mihailovića i pojedinih partizanskih odreda unutrašnja stvar Jugoslavije u koju Sovjeti ne žele da se mešaju".

VOJNA SNAGA - "NA ČEKANJU"

Četnički leci: "Propaganda Londona za naše crvene je politička igra zbog Rusije"

U emisijama Radio-Londona počinju da se spominju partizani. Sve češća upotreba termina "partizani" na Londonskom radiju od sredine 1943. godine nagovještavala je postepenu promjenu britanskog odnosa prema četnicima. To je posljedica saznanja Britanaca o kolaboraciji njihovih komandanata sa Italijanima, te da se oni ne bore protiv Nijemaca. Englezi nisu mogli da ubijede ni izbjegličku vladu, ni njenog vojnog ministra da se konačno četnici okrenu protiv okupatora i svrstaju u front borbe zemalja članica antihitle-rovске koalicije. Sve to u vodstvu Dražinog pokreta nisu tumačili na pravi

način. Za njega je i dalje preuranjena oružana konfrontacija s Nijemcima, Italijanima i kvislinškim režimima. Takvu konfrontaciju je sa vojne tačke gledišta smatralo jalovom.

Sada je već i u engleskoj štampi splasnulo slavljenje Mihailovića kao heroja i antifašističkog borca. On je svoju vojnu snagu i dalje držao "na čekanju". I propagandu je usmjeravao drugim pravcima. "Tito je engleski zarobljenik. Propaganda Londona za naše crvene je politička igra zbog Rusije". To komandant Istaknutog dijela Štaba Vrhovne komande Zaharije Ostojić piše komandantu Drinskog korpusa 28. septembra 1944. godine.

DELIKATAN PROBLEM OBRADJE "PARTIZANSKOG PITANJA"

Nije moguće osuditi, ali ni potpuno ignorisati partizanske borbene aktivnosti - Propaganda se rukovodi politikom iznošenja autentičnih vijesti o njihovom otporu silama Osovine poslije najpažljivijih provjeravanja

Sa početkom publikovanja istine o Mihailoviću i odsustvom borbe ravno-gorskog pokreta protiv okupacionih trupa šef Vojnog kabineta u izbjegličkoj vladi Živan Knežević pripremio je memoar i od predsjednika vlade tražio da se on preda sovjetskom poslaniku Bogomilovu. On obraća pažnju kako je ot-prije insistirao na hitnosti predaje toga memoara.²⁰⁸ "Naveo sam depešu našem poslaniku u Kujbiševu da se sprema borba protiv Mihailovića i da ovaj memoar možda bi ublažio kampanju i sprečio publikovanje novog materijala... Odugo-vlačenje predaje memoara predstavlja svesnu sabotazu prema Mihailoviću i nacionalnoj borbi naših naroda u okupiranoj domovini. Ovo još teže pogađa naše narodne interese što je vojna emisija pripremljena za četvrtak 28. avgusta 1942. zabranjena na BBC-u. Tako je Mihailović izložen napadima bez mogućnosti da javno govori preko radija."

Slobodan Jovanović je 29. XI 1942. godine dostavio komandantu jugo-slovenskih trupa na Bliskom istoku prepis pisma Kirku Patriku od 5. no-vembra 1942. godine i sljedeći odgovor na isto pismo: "Ako se ne može preko Londonskog radija prenositi prava istina o radu partizana protiv našeg naroda u Jugoslaviji izgleda da bi se moglo izbaciti veličanje partizanske borbe preko radija u interesu opšte stvari. Jer naš narod tačno zna protiv koga se bore partizani i šta su do sada uradili protiv naroda i sa kakvim ciljevima".

Kirk Patrik je odgovorio na to pismo 10. XI 1942. "Zahvaljujem vašoj ekselenciji, međutim, uveren sam da ćete se složiti u tome da je problem obrade

partizanskog pitanja delikatan. Nemoguće je naravno iz nekoliko razloga koje ćete razumeti da se odmah osudi njihova aktivnost. Nije moguće njihovu aktivnost potpuno ignorisati. U našim emisijama u vezi sa ovom stvari mi se rukovodimo politikom iznošenja autentičnih vesti posle najpažljivijih proveravanja i mi obradujemo pitanja partizanskog otpora prema osovini o čemu imamo dosta dokaza u duhu ove politike. Ako je izraženo vaše mišljenje tako onda jedino mogu da izrazim žaljenje da je učinjena greška. Mogu dodati da izjave 'Slobodne Jugoslavije' veoma pažljivo razgledam. Mislim da vas mogu uveriti da nas ova stanica neće navesti na pogrešno razumevanje situacije u Jugoslaviji. Sa iskrenim pozdravom Kirk Patrik"²⁰⁹

LONDONSKI RADIO SLIJEDI BRITANSKU POLITIKU PREMA "PARTIZANSKOM PITANJU"

Predstavljanje partizanskog problema u emisijama Londonskog radija postalo je mnogo složenije od Harisonovih objavljenih priloga. Stalno je predmet žustrih rasprava. Ispunjava i prepisku britanskih zvaničnika i vodećih radio-poslenika sa izbjegličkom vladom i njenim predsjednikom Slobodanom Jovanovićem. Tako i direktor BBC-a Kirk Patrik, 10. novembra 1942. godine, u odgovoru na protestno pismo Slobodana Jovanovića priznaje da je problem stava prema partizanima veoma težak. "Nemoguće je - iz brojnih i razumljivih razloga - osuditi njihovu aktivnost. Nemoguće je takođe ponašati se kao da oni ne postoje. Politika koju mi sprovodimo u emisijama je da pre objavljivanja sve činjenice najpažljivije proverimo. Govorimo samo o otporu koji partizani pružaju silama Osovine, a za to postoji dosta dokaza. Naše emisije se, naravno, prave u skladu sa osnovnom politikom vlade njegovog Veličanstva, politikom pune podrške borbi generala Mihailovića".

Predsjednik izbjegličke vlade je prigovarao što se u emisijama BBC-a suviše govori o partizanima a malo o generalu Mihailoviću i njegovoj borbi. Na to Kirk Patrik izražava žaljenje "zbog učinjene greške - ukoliko je to tačno". Da li je to tačno? "Pažljiva analiza naših emisija pokazuje da se o partizanskom otporu silama Osovine govorilo samo kada je to bilo neophodno, dok je mnogo više prostora posvećeno generalu Mihailoviću i njegovoj borbi".

Jovanović je još rekao da izjave "Slobodne Jugoslavije" navode BBC na pogrešno mišljenje o situaciji u Jugoslaviji. Kirk Patrik to odbija. On kaže da "nas ova radiostanica ne može navesti" na tako pogrešno mišljenje.

Predsjednik izbjegličke vlade je prigovarao i na ono što, obraćajući se Hrvatima, govori Klisold. Kirk Patrik ne prihvata ni taj prigovor. "Klisold je

uglavnom živio u Zagrebu, a o Srbiji veoma malo zna i partizane uopšte nije spominjao. Mislim da se radi o nesporazumu - verovatno zbog smetnji i lošeg prijema jedne od njegovih emisija" - piše Kirk Patrik Slobodanu Jovanoviću 10. XI 1942. godine.

ŠTOKHOLMSKE NOVINE OTKRIVAJU PARTIZANE

"NY DAG" u Stokholmu, list komunista u Švedskoj, 3. juna 1942. donosi da je "Slobodna Jugoslavija" dala opširno saopštenje o velikim italijanskim gubicima u borbama sa jugoslovenskim partizanima. "Od polovine maja do kraja meseca precizno se navode podaci za svaki dan gde su i kako pobijeni ili zarobljeni mnogobrojni vojnici fašističke Italije". List, takođe, navodi da je ovaj izveštaj primljen i u Londonu. U emisijama nije prenesen u originalu, već su ga cenzori, kako ističe NY DAG, prilagodili svojim shvatanjima i potrebama dnevne politike.

Taj isti list 9. jula 1942. ponovo čini novi prodor sa NOP-om u svijetu. "Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije poslao je čestitku maršalu Staljinu povodom dana napada nemačke soldateske na Sovjetski Savez. Čestitka se završava geslom jugoslovenskih partizana: "SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!"

DUEL DVA GLASILA - "DEJLI VORKERA" I "NJUJORK TAJMSA"

S dosta pouzdanja može se ustanoviti trenutak kada je Radio-London počeo ponešto novo da govori o ratnom stanju u Jugoslaviji. Zna se da je to bilo 16. juna 1942. Novo što se u tom smislu pojavilo na talasima Londonskog radija pripada radio-emisiji Hjuberta D. Harisona.

Samo posredno, međutim, može se naići na trag informacija o tome. Do tog saznanja se dolazi iz polemickog duela dva lista - "Dejli Vorkera" i "Njujork Tajmsa". Sukob ova dva glasila izbio je 6. oktobra 1942. Toga dana je "Dejli Vorker" u jednom svom prilogu opovrgavao pisanje "Njujork tajmsa". Prvi list je pobijao istinitost i osnovanost informacija kojima se hvale navodne uspješne borbe Draže Mihailovića protiv sila Osovine. Tvrdio je da su svi uspjesi, koji se pripisuju Dražinim četnicima u Bosni, Hrvatskoj i Crnoj Gori, ustvari uspjesi narodnooslobodilačke vojske. Ta se vojska, bijući žestoke bitke s okupatorima, morala u isto vrijeme boriti i protiv četnika, koji su ih napadali združeni s okupatorima..."

"PATRIOTI" I "RODOLJUBI", A NE "PARTIZANI"

Ralph Murray, šef balkanske sekcije PWE, poslao je 19. avgusta Forin ofisu svoju studiju o problemu odnosa između Mihailovića i partizana. To je zapravo njegova analiza neprijateljskog i neutralnog tiska i radija, te izvještaja koje je primio posredstvom slovenskih i hrvatskih političara u emigraciji. Sve je ukazivalo na veoma mali ili nikakav otpor četnika okupatoru u Srbiji ali da ima velikog otpora u drugim dijelovima zemlje i to otpora koji Mihailović ne pripisuje svojim snagama. To što je Murray predočio u svojoj studiji bilo je otprije poznato Forin ofisu. Time je dato upozorenje da je sve to poznato i ostalom svijetu. Zato ne bi više bilo cjelishodno ponašati se kao da partizani ne postoje. U septembru te 1942. godine Forin ofis se složio sa Ralphovim prijedlogom da se u britanskoj propagandi hvali "svaka aktivnost koja je uperena protiv osovinskih sila". Zatraženo je da se to kaže tako da se ne iznosi poimenice ko to zapravo pruža aktivan otpor. Usvojena je formula "patrioti" a ne "partizani". Ta formula nije bila po volji ni četnicima ni partizanima. Murray je potom upozorio Forin ofis na neslaganje novog propagandnog kursa i jugoslovenskog ratnog kabineta, te njegovog biltena koji je BBC morao emitovati jednom sedmično.²¹⁰

MIHAILOVIĆ:

"RODOLJUB JE ENGESKA KAMUFLAŽA ZA KOMUNISTE"

"Rodoljubi", "patrioti" ili "snage koje se bore"

"Londonska radio stanica za Jugoslaviju sve češće zloupotrebljava namenjenu joj ulogu i zadatak (...) snaži komunističku misao u našoj zemlji, glorifikujući akciju 'rodoljuba'. Ilija Trifunović-Birčanin, odgovarajući na jedno pismo Mihailoviću, tako iskazuje nezadovoljstvo emisijama u kojima se spominju "patrioti", "rodoljubi" i "snage koje se bore". U vezi s tim je sugerisao da se interveniše kod emigrantske vlade.

Mihailović je 13. novembra 1942. godine uputio telegram br. 7 Rakiću u Kairo. "... Danas sam ponovo javio predsjedniku (izbjegličke vlade - o.a.) depešom broj 963 da interveniše kod Engleza zbog propagande koju vrše preko Radio-Londona za komuniste. Ne mogu Englezi da stave jugoslovensku vojsku i komuniste

210 Murrayev memorandum od 14. X 1942. kaže da je Jugoslovenski vojni bilten BBC emitovan jedanput sedmično. Pripremala ga je grupa mladih oficira među kojima je glavnu riječ vodio major Živan Knežević. Bilten se temeljio i na porukama primanim od Mihailovića. Ta emisija je bila potpuno promihailovićevska. U njemu su napadani razni neprijatelji četnika, pa i partizani, što BBC u to vrijeme nije znao. Ali, Forin ofis nije preduzeo ništa da bi se obustavilo emitovanje toga biltena. Obustavila ju je jugoslovenska vlada u maju 1943. godine nakon što su te emisije nanijele veliku štetu i BBC-u i ugledu Velike Britanije.

na ravnu nogu. Znam i uveren sam da to sve ide bez znanja i odobrenja predsjednika vlade. Treba da znaju Englezi da i to ide i na njihovu štetu kod našeg naroda, a posebno kod Srba. Brišite reč rodoljub, jer je to engleska kamuflaža za komuniste koju dobro razume ceo narod".

Do tada nije smetalo što Londonski radio nije ni spominjao partizane. Sada je, pod pritiskom stvarnosti, njihovo ime zamijenio riječima "rodoljubi" i "patrioti". Ta zamjena je smetala i izazivala proteste i iz vodstva četničkog pokreta u zemlji i od emigrantske vlade u Londonu

"PROMAŠAJ SA PATRIOTIMA"

Upotrebu izraza "rodoljubi" i "patrioti" u emisijama Londonskog radija napao je i Radio-Beograd pod režimom Milana Nedića. Ta stanica je 16. novembra 1942. propagandu Londonskog radija nazvala potpuno promašenom. "Srbi danas znaju da su i ispadi Londonske stanice na srpskom jeziku diktirani od engleskih i američkih gospodara. Pa ipak ima među njima ljudi koji propovedaju otpor i uspostavljanje novog fronta... Mi naročito žigosemo one koji sebe nazivaju "rodoljubima". Pravi su srpski rodoljubi oni koji ispravno vrše svoju dužnost..."

Izbjeglička vlada je protestovala protiv upotrebe riječi "rodoljubi" i "patrioti", smatrajući da se pod tim pojmovima nalaze partizani koje je zvala komunistima. Radio-Beograd pohvalno govori o pravim srpskim rodoljubima, "koji ispravno vrše svoju dužnost", očigledno ih smatra drukčijim od onih u optici izbjegličke vlade. Ni jedni, ni drugi, ni protivnici ni pristalice "rodoljuba" ne kažu šta je, zapravo, ispravno a šta nije kod onih koji ne vrše svoju dužnost kako je oni shvataju. Razlika je i u poimanju onoga što je ispravno kod tih osporavanih i hvaljenih rodoljuba.

Koga je uistinu Radio-Beograd smatrao "rodoljubima" i šta je tumačio njihovim "ispravnim vršenjem dužnosti" otkriva i prilog Nikole Vlatkovića 20. novembra 1942. godine. "Kad bi srpski seljaci znali šta je komunizam učinio ruskim seljacima, oni bi uništili partizane i komuniste..."²¹¹

211 U Arhivu BBC-a, na dokumentu s nepreciznim podacima o autoru zabilješke, piše: "Emisije Harrisona i drugih slave 'Patriote' koji ne prestaju da ubijaju... Vatra guta tuce i tuce srpskih sela... Radio-London slavi ove kao da to nisu anti-Srbi i anti-Jugoslaveni... A slaveći komuniste Radio-London je slabio naše jedinice (moli na četnike - o.a.). To je ubijalo čak ne samo boraca već i starijih oficira... Grga Andelinović stalno napada ove Srbe preko Radio-Londona, a Harrison slavi komuniste... A sve to bez znanja našeg majora Kneževića..." (Dokument: File No. 178 i 953... 33474 of Nov 7th 1942.)

ŠTA JE KRALJ REKAO ČERČILU O PARTIZANIMA?

Kralj Petar: "Moj narod ne razume naziv patrioti i rodoljubi. On želi da se pravi razlika između snaga Mihailovića i komunista (partizana)"

Sve više je prevladavalo stanovište prema kojem na Londonskom radiju treba ustupati prostora i partizanima, te njihovim oružanim akcijama. Kraljevska vlada je svim silama nastojala da to spriječi. Činila je to i kod britanskih zvaničnika, i u državnom organu nadležnom za propagandu, i kod radio-poslenika i funkcionera u BBC-u. Ona je, da bi to preduprijedila, našla krajnji izlaz: upotrijebila je svoj najjači adut - kralja Petra II. On je 9. decembra 1942. godine tim povodom uputio poseban Memorandum predsjedniku britanske vlade Vinstonu Čerčilu. Evo samo tri njegova stava iz toga dokumenta.

"...2. Preko radija i u štampi bilo bi bolje govoriti o oružanim snagama Draže Mihailovića, a ne nazivati ih rodoljubima (patriots), jer moj narod kod kuće želi da se pravi razlika između oružanih snaga Draže Mihailovića i komunista (partizana), koji su počinili mnoga zla i izvršili mnoge grozne zločine boreći se protiv četnika i protiv zajedničkog neprijatelja..."

"...7. Trenutno je veoma važno da se u štampi i preko Londonskog radija pomijnu oružane snage Draže Mihailovića umesto da se nazivaju rodoljubima iz prostog razloga što se taj naziv u Jugoslaviji ne razume. Znam da je ovo pitanje valjalo pokrenuti ranije, ali je, na nesreću, naš ministar propagande to propustio da učini..."

8. Većina mojih ministara su bandoglavi političari, koji su se celog svog života borili za svoje sitne političke ciljeve, a danas su prestari da izmene svoje rdave navike..."

Neuobičajeno je da bilo koji vladar bilo koje zemlje u zvaničnom obraćanju stranim državicima karakteriše svoje ministre da su bandoglavi, da su prestari i sa rdavim navikama. Svi oni su ministri u vladi koja se naziva i kraljevskom. Formalno ih je kralj birao i proglašavao ministrima. Ozbiljan prigovor kralj je u tom pismu Čerčilu uputio i na adresu Većeslava Wildera kao ministra propagande. Taj ministar se, inače, žalio kako je potisnut u stranu, udaljen od uticaja na kreiranje propagande o kojoj drugi odlučuju mimo njega.

"U zadnje vreme je u nekim listovima u ovoj zemlji objavljen znatan broj članaka koji prikazuju celokupnu aktivnost generala Mihailovića u vrlo nepovoljnom svetlu. U tim se člancima delovanje jugoslovenskog ministra rata umanjuje a ponekad se čak i optužuje za saradnju sa zajedničkim neprijateljima. Izgleda da postoji namera da se potvrdi da jedini aktivni otpor agresoru u Jugoslaviji pružaju pro-komunistički partizani. Jugoslovenski ministar predsednik, vršilac dužnosti ministra za spoljne poslove, moli da se obrati pažnja na takvo netačno prikazivanje borbe Jugoslovenske vojske i otpora jugoslovenskog naroda pod vodstvom generala Mihailovića. Gospodin Jovanović potpuno shvata da britanska štampa

može slobodno zauzeti svaki stav koji smatra odgovarajućim u vezi bilo koje javne stvari. Međutim, uzevši u obzir štetu koja bi mogla proizaći iz gore spomenutog stava štampe u ovoj zemlji za zajedničke interese Saveznika, on bi bio vrlo zahvalan kad bi Ministarstvo informacija moglo delovati pomoću neke vrste 'bilježaka s uputama' koje bi rodoljubna britanska štampa sigurno uzela u razmatranje - da bi se sprečilo krivo prikazivanje borbe generala Mihailovića.²¹²

IDNOV KOMENTAR KRALJEVOG MEMORANDUMA

Uz svoj Memorandum kralj je Čerčilu predao i usmeno objasnio i citiranu zabilješku. Kralj i oni što su stajali iza njega htjeli su da golim riječima ubijede starog iskusnog političara u iskrivljenu ili nepostojeću stvarnost u zemlji. Ni kralj ni njegova vlada nisu imali, ili nisu htjeli da imaju, sluha za realnost. To pokazuje i zabilješka Antoni Idna, britanskog ministra inostranih poslova, načinjena povodom kraljevog Memoranduma Čerčilu.²¹³ Kako Idn komentariše taj memorandum koji je kralj Petar lično uručio Vinstonu Čerčilu?

"Memorandum daje preterano povoljnu sliku o Mihailovićevoj snazi i opštem položaju Jugoslavije. Mihailovićevo politika da se uzdržava od svakog ozbiljnijeg napada na okupacione snage, bilo nemačke, bilo italijanske... (jer)... u izvesnoj meri računa na italijanske snage u svojoj borbi protiv partizana... Jasno reći Mihailoviću da mu ne pružamo podršku i ne šaljemo snabdevanje da bi vodio borbu protiv partizana; i da u zamenu za našu pomoć očekujemo od njega da vrši sabotaže prema Osovini..."

KO JE "GLAVNI NEPRIJATELJ" - OSOVINA ILI KOMUNISTI? KO DA ODREDI KO JE KVISLING?

Prvi nagovještaj promjena u intonaciji najprije britanskog radija, a potom i pojedinih listova u vezi sa događanjima u Jugoslaviji unijeli su nespokojstvo među najveći broj ministara u izbjegličkoj vladi u Londonu. To izražava Ed memoar koji je 11. januara 1943. predsjednik jugoslovenske vlade u emigraciji Slobodan Jovanović lično uručio Antoni Idnu, ministru inostranih poslova Velike Britanije.²¹⁴ Vlada i njen predsjednik Jovanović shvataju samostalnost i

212 Arhiv J., k. 103, reg. br. 25-105

213 FO 371/33474/2804/98, Public Recording Office, Richmond

214 Arhiv Jugoslavije, fond emigrantske vlade, k. 103, reg. br. 25-105

slobodu britanske štampe. Oni ipak preporučuju britanskoj vladi jednu vrstu instrukcija ili, kako kažu, "bilježaka s uputama" kojih bi se pridržavali makar rodoljubni engleski listovi i časopisi. Ponadali su se da bi se, bar na takav način, "sprečilo krivo prikazivanje borbe generala Mihailovića" u Jugoslaviji.

Po svemu su pošiljaoci Ed memoara britanskoj vladi ispuštali iz vida bitnu stvar: da ni ta vlada, ni radio i štampa u Engleskoj ne pišu napamet. I jedni i drugi su već imali nepobitne dokaze koji su upućivali na zaokret u britanskoj propagandi prema stvarnom stanju u Jugoslaviji. Sa razmahom NOP-a i njegove oružane borbe Britanci su vršili sve sustavniji pritisak i na izbjegličku vladu i na vodstvo ravnogorskog pokreta da svoje oružje okrenu prema silama Osovine kao zajedničkom neprijatelju, a da izbjegavaju oružane sukobe sa partizanima u interesu uspostavljanja zajedničke akcije protiv okupatora.

Nepun mjesec dana od zvaničnog demarša Britancima jugoslovenska izbjeglička vlada je doživjela novi udarac. Časopis "Tajm" u SAD-u objavio je članak o saradnji Mihailovića sa okupacionim vlastima. Tim povodom je vladin ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić poslao 4. februara 1943. godine poseban telegram jugoslovenskoj kraljevskoj vladi. On pomalo uspaničeno skreće pažnju svojoj vladi na napis "u poslednjem TAJMS-časopisu".²¹⁵ On traži hitan demanti od strane vlade dviju osnovnih tvrdnji u članku objavljenom na stranicama američkog Tajma.

(1) da prema jugoslovenskoj vladi u izgnanstvu Mihailović dobija oružje od Talijana da bi se borio protiv partizana; (2) da prisiljeni od novinara zvanični organi u emigraciji (izjavljuju) da nemaju pojma gde je Mihailović, da je on neaktivan dok partizani vode skoro celu borbu".

Ambasador Fotić takođe skreće pažnju i na pisanje njemačkog lista "o našem informativnom centru u Vašingtonu". Usto kaže da je izvanredno dobro djelovalo što se iz poslednjeg članka Sulzbergera, saradnika "Njujork Tajmsa" u Drugom svjetskom ratu vidi da ga je kraljevska vlada upoznala iscrpno o stanju borbe u zemlji". Vlada je Sulzbergeru, naravno, predočila svoje viđenje "stanja borbe u zemlji".²¹⁶

Zvanične poruke o kolaboraciji četnika sa okupatorima i kvislinzima, sračunate na odgovarajući pritisak i na vladu i na vođe ravnogoraca, ponavljane su višekratno. Mihailovića su one stale da nerviraju. To se može vidjeti i iz depeše koju on 1. juna 1943. godine šalje predsjedniku izbjegličke vlade. "Ni najmanje nije potrebno da mi se stalno naglašava da mi je jedini neprijatelj Osovina a sukobe sa komunistima u zemlji izbegavam sve dok od njih nisam napadnut. Gotov sam da uspostavim najtešnju i najstabilniju saradnju sa Vrhovnom

215 Arhiv J., k. 103, reg. br. 25-165.

216 Sajrus Sulzberger (S. L. Sulzberger) je neposredno pred početak rata bio dopisnik toga lista iz Beograda.

komandom Britanskih Trupa na Srednjem Istoku i što dosada nije do te saradnje došlo do potpunosti nije moja krivica".²¹⁷

On štaviše ne prihvata da mu iko drugi, osim izbjegličke vlade, određuje ko je kvisling u Jugoslaviji. Ako to čine stranci, pa makar to bili i Britanci, onda je to miješanje u unutrašnje stvari savezničke zemlje Jugoslavije. U depeši²¹⁸ "napominje i misli da je Kraljevska Jugoslovenska vlada jedino pozvana da odredi ko je kvisling i koga treba napadati putem radio emisija i za svaki poseban slučaj Kraljevska vlada bi tražila podatke od odgovornih faktora u zemlji." Još piše "da ne treba prenebregavati ni CNK (Centralni nacionalni komitet) dok strani u takvim slučajevima treba da se uzdržavaju od mešanja u unutrašnje stvari Savezničke zemlje Jugoslavije koja je dosada podnela na žrtvenik svoje slobode milion ponavljam milion žrtava u ovom ratu."

MIJENE U ODNOSIMA, NA RATIŠTIMA I NA RADIJU MIMOILAZILE DRAŽIN ČETNIČKI POKRET

Dr. Jovan Marjanović: "Čudno je da Mihailović nije shvatao da emisije Radio-Londona na izvestan način izražavaju britansku politiku i da, ako želi sa njima ostati u dobrim odnosima, mora o tome voditi računa. Ko je to njega i kakvim kanalima držao u lažnom uverenju da može činiti šta hoće?"

U zemlji su se munjevito mijenjali politički odnosi. Promjene su, takoreći, bile svakočasovne. Kao da ih nije bilo u opciji Mihailovića i njegovog pokreta, ali i na talasima Radio-Londona. Draža je 15. novembra 1942. godine poslao telegram br. 10 predsjedniku izbjegličke vlade u Londonu, a o tome je govorio i Londonski radio. "... Englezi od nas žele da činimo avanture. Niskreni su u saradnji. Priznaju nas samo zato što smo potukli komuniste i držimo narod uz sebe... Njima je glavno da puca puška, a represalije i istrebljenje našeg naroda, ništa ih se ne tiče. Činim sve što mogu i angažujem naše snage gde treba. Naročito zapadno od Drine... Za glavnu aktivju ostajem čvrst i odlučan, a to ne sme biti avantura".²¹⁹

Koliko je Draža nastojao da sačuva Radio-London na liniji podrške jedino ravnogorskom pokretu možda bi se moglo reći da je i taj radio, porukama i nalogima izbjegličke vlade u Londonu, uključivši i zvaničnu britansku politiku, uticao i na samog Mihailovića. O tome svjedoče reagovanja na njegove emisije. Podjednako je uticao i na četničke komandante, ali i na mnoge druge. Čak i kad je otvoren proces mijena u sadržajima i orijentaciji toga radija ni

217 VII, Ča, k. 302, reg. br. 3/3.

218 Br. 1598 - VII, Ča, k. 302, reg. br. 3/3.

219 Vojno-istorijski institut, Beograd, Ča., 1/1-1303

Draža, ni četnički komandanti, kao ni mnogi drugi koji su se oduševljavali njegovim emisijama u prve dvije godine Drugog svjetskog rata, nisu htjeli, ili nisu umjeli, ili više nisu mogli da se mijenjaju u skladu sa promjenama koje su nastajale i na svjetskim i na domaćim ratištima. Držali su čvrsto i dalje nepromijenjenu poziciju. Ostajući u lažnim uvjerenjima koštalo ih je to, s druge strane, mnogih životnih sudbina ljudi.

*"Čudno je da Mihailović nije shvatao da emisije Radio-Londona na izvestan način izražavaju britansku politiku i da, ako želi sa njima ostati u dobrim odnosima, mora o tome voditi računa. Ko je to njega i kakvim kanalima držao u lažnom uverenju da može činiti šta god hoće? Mogućno je da je bilo kanala i za koje i danas ne znamo. Možda će njihovo otkrivanje jednog dana rasvetliti stvari? Ovakvo Mihailovićevo držanje izgleda gotovo samoubilačko..."*²²⁰

PRITISAK ZA POTČINJAVANJE PARTIZANA DRAŽINOJ KOMANDI

U depeši izbjegličke vlade od 13. maja 1942. godine upućenoj Idnu kao britanskom ministru spoljnih poslova kaže se: *"Da se izvesti naš poslanik u Moskvi da se opomenu partizani u Jugoslaviji i da saraduju sa njime protiv Nemaca"*. U isto vrijeme, od Majskog je zatraženo da upotrebi sav uticaj kod ruske vlade da bi se postiglo ono što je traženo u depeši od 13. XI 1941: *"Molio sam za dejstvo kod ruske vlade da se hitno komunistima u našoj zemlji dade uputstvo da saraduju sa pukovnikom Mihailovićem i da mu se potčine u zajedničkoj borbi protiv zavojevača... Prema poslednjem izveštaju komunisti napadaju Mihailovića i ometaju uspeh u njegovoj borbi protiv Nemaca. O rezultatu hitno izvestite..."* Predsjednik vlade Dušan Simović dobio je od jugoslovenskog otpravnika poslova Bogića u Moskvi odgovor na depešu od 13. XI 1941: *"Danas sam posetio Višinskog i zamolio da preporučí saradnju partizana sa Mihailovićem, da to bude vrlo ozbiljno i da njihova intervencija bude hitna i ubedljiva. I rekao sam da se sve ustaničke snage ujedine, ako se želi da se širi pokret. Rekao sam da vlada želi da ceo pokret bude potčinjen Mihailoviću kao vojnom licu koje najbolje ume da organizuje borbu protiv okupatora. Kao generalštabni oficir najbolje ume da iskoristi zemljište; ako se pokretu želi dati karakter zamašne operacije nju može vršiti samo stručno lice"*.

Simović je smatrao da je Draža elemenat kontinuiteta legalnosti vlade u zemlji. Ovdje nije trebala da se vodi bora za vlast nego borba protiv okupatora.

U vrijeme kada je Dražin pokret saradivao sa Italijanima u Sandžaku i Crnoj Gori *"Dejli Dispeč"* iz Mančestera objavio je članak *"Zdravo Mihailoviću"*. Citira predsjednika Vlade Simovića i njegovu izjavu da *"general Mihailović i njegovi herojski vojnici moraju da računaju uglavnom na materijal i oružje koje otmu od neprijatelja i na oružje koje je ostalo posle poraza jugoslovenske vojske. Mi se još nadamo da će se pronaći način da se generalu Mihailoviću pošalje potrebni ratni materijal. Uvereni smo da će mu pomoć stići na vreme"*.²²¹

Do Londona su brzo stigle vijesti o oružanim borbama između četnika i partizana. S njihovim početkom u Jugoslaviji da se stave pod Dražinu komandu. Pritisak je inicirala jugoslovenska izbjeglička vlada kod britanskih zvaničnih organa. Zahtjev istovjetan u tom smjeru najprije je podnio T. Bogić usvojsstvu jugoslovenskog otpravnika poslova u SSSR-u. Učinio je to 17. novembra 1941. godine.²²² Dan kasnije slično je postupio i britanski ambasador u SSSR-u S. Krips.²²³ Potčinjavanje partizana Mihailoviću zatraženo je iz dva smjera. Potkrijepljeno je istovjetnim razlozima: da su četnički odredi najbrojnija snaga otpora u zemlji, da je ujedinjavanje svih snaga otpora u interesu Antifašističke koalicije; na Dražinoj strani kao najpogodnijoj ličnosti za nacionalnog vođu je vojna stručnost i borbeno iskustvo iz oba svjetska rata. Partizani su označeni *"civilima"*, koji ne mogu uspješno rukovoditi borbom protiv moćnog okupatora.

Takvi zahtjevi su sovjetskoj vladi upućeni u trenutku kada je SSSR preživljavao teške poraze Crvene armije. Politički pritisak se pozivao i na platformu antifashaističke borbe. Od Sovjeta je traženo da u Jugoslaviji podrži Mihailovića kao glavni oslonac britanske politike na Balkanu. Sovjetska vlada je putem Kominterne bila upoznata sa razmahom ustanka u Srbiji i drugim krajevima Jugoslavije. Znala je da ustanak predvodi KPJ. Obaviještena je i o četničkom pokretu i počecima njegove saradnje sa okupatorima i kvislinzima. Mnogo više podataka o tome dobiće u prvoj polovini 1942. godine. Iz tih razloga se sovjetska vlada suprotstavila potčinjavanju partizanskog pokreta četničkom vodstvu. Taj zahtjev jugoslovenske izbjegličke i britanske vlade protumačila je kao smišljenu namjeru da se NOP potisne sa jugoslovenske ratne scene. I sam Staljin je baš tih dana, tačnije 6. novembra 1941., u svom referatu na sjednici Moskovskog sovjeta rekao: *"Naš cilj je da porobljenim narodima Evrope pomognemo u njihovoj oslobodilačkoj borbi protiv hitlerovske tiranije i da im potom omogućimo da svojim slobodno urede svoju zemlju onako kako sami žele. Nikakvog mešanja u unutrašnje stvari drugih naroda"*.²²⁴ Na tim stavovima

221 Dokumenta, 1510. Simović je izjavio na sudenju ravnogorskom pokretu (kao svjedok) da je tada vlada bila ubijedena da Draža vodi borbu protiv okupatora.

222 Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941-1945. - Dokumenti i materijali, obimna knjiga sa 604 dokumenta i bogatim naučnim aparatom objavljena uz nastojanja ministarstava spoljnih poslova dvije zemlje - Jugoslavije i Rusije.

223 Dokumenti i materijali, dok. 94 i 101, str. 132 i 139.

224 Dokumenti i materijali, dok. 82, str. 116.

220 Dr. Jovan Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Beograd-Zagreb 1979., str. 316.

sovjetska diplomatija je zasnivala svoje protivljenje tečenim zahtjevima izbjegličke i britanske vlade. Objasnjavala je da ne želi da se miješa u unutrašnje stvari Jugoslavije. Objasnjavala je da treba poštovati slobodno izraženu volju naroda. Konačno je stanovište SSSR-a o prispjelim zahtjevima iz Londona formulisano u Promemoriji sovjetskog Ministarstva inostranih poslova. To ministarstvo je ambasadi Velike Britanije 5. januara 1942. godine saopštilo: "Sovjetska vlada smatra neophodnim da izjavi da ne nalazi da bi njeno mešanje u partizanske stvari u Jugoslaviji bilo celishodno".²²⁵

To pokazuje kako je propao zahtjev izbjegličke i britanske vlade o potčinjavanju NOP-a ravnogorskom pokretu i Mihailoviću. Propale su i nade četničkog vodstva da partizanske jedinice potčine svojoj komandi.

Činjenice o tom protivljenju Sovjeta zahtjevima sa strane emigrantske i britanske vlade obznanjene su u spomenutim Dokumentima i materijalima. Oni nisu bili dostupni Vladimiru Dedijeru kada je tvrdio suprotno tim naknadno stečenim saznanjima. On je²²⁶ napisao da je u jesen 1941. godine Staljin "bio spreman na kompromis s engleskom diplomatijom da zajednički izvrše pritisak na rukovodstvo NOP-a u Jugoslaviji kako bi pristalo da prihvati Dražu kao vođu svih oslobodilačkih snaga". Činjenice objelodanjene u knjizi "Dokumenti i materijali" govore suprotno od te tvrdnje.²²⁷

Tom potčinjavanju se, uostalom, suprotstavilo i vodstvo NOP-a. To je bio pouzdan znak da se bez sovjetske vlade i njenog pristanka ne mogu rješavati vojnopolitička pitanja na Balkanu, a bez NOP-a u Jugoslaviji. Tim odbijanjem pružena je podrška NOP-u u razvitku borbe. Sovjeti su pri svemu nastojali da se na tim pitanjima ne zaoštravaju odnosi sa Britancima. Milija Stanišić²²⁸ smatra da su zbog toga Sovjeti putem radija spominjali Dražu i njegove četnike kao učesnike pokreta otpora, iako je Tito oštro reagovao na to radiogramom otpremljenom Kominterni.²²⁹

Tako intoniranom propagandom vlada SSSR-a je nastojala da sačuva i ojača savezničke odnose sa Engleskom i SAD-om. Nije se zvanično izjašnjavala na čijoj je strani u oružanim sukobima na jugoslovenskom ratištu. U njenoj propagandi se nije mogla u to vrijeme čuti kritika ni četnika ni jugoslovenske izbjegličke vlade. Britanci su tobožnju sovjetsku neutralnost prema tom sukobu tumačili kao diplomatsku oblandu pomoću koje prikrivaju svoju ulogu zaštitnika partizanskog pokreta. Vlada Velike Britanije otvoreno i javno je stala na Dražinu stranu. Između Velike Britanije i SSSR-a i dalje su ostali različiti, pa i sukobljeni osnovni geopolitički i vojnostrategijski interesi na Balkanu.

225 Dokumenti i materijali, dok. 108, str. 148.

226 Vl. Dedijer, *Interesne sfere*, Prosveta, Beograd, 1980.

227 To je knjiga "Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941-1945. - Dokumenti i materijali. Sadrži 604 dokumenta i objavljena je uz nastojanja ministarstava spolnih poslova dvije zemlje - Jugoslavije i Rusije.

228 M. Stanišić, Isto, str. 108.

229 Dokumenti i materijali, dok. 98 i 100, str. 135 i 138.

ŽIVOT DRUMOM - EMISIJE ŠUMOM

Nesporazumi oko radio-emisija za Jugoslaviju su nastavljeni. Ti je bila direktna posljedica događaja u zemlji i promjena na jugoslovenskim ratištima. Izmjene u radio programima su, postupno, morale slijediti mijene i zbivanja u prostorima Jugoslavije. Podjednako kao i na frontovima velikih bitaka zemalja antihitlerovske koalicije protiv sila Osovine. Ali razlaganje tih promjena spada i druge tematske okvire.

Emisije za Jugoslaviju na Londonskom radiju, tako i one iz Jerusalima, nastavile su po svome: kao da se te mijene ne dešavaju i u zemlji i u svijetu. Ona jerusalimska, 24. jula 1942. godine, u emisiji "Otvorena stanica" neprestano trpa sve snage otpora u zemlji pod Dražinu komandu. "Protiv gadova i izroda svi čestiti Srbi, Hrvati i Slovenci treba da sjedine svoje snage... Pod komandom đenerala Draže Mihailovića koji je jedini pozvan da organizuje otpor protiv naših neprijatelja i koji će... kad dođe trenutak za poslednji obračun povesti u pobjedu i osvetu..." To u emisiji čita Dušan Perković, koji ne može i da ne poziva na otpor uz komandu jedino pozvanog Mihailovića i uz ono - "kad dođe trenutak". A to "kad dođe trenutak" - kako piše Miroljub Jevtović - umirivalo je "patriotsku savjest" onih koji ne moraju da jurišaju na okupatorski bajonet i kuršum. Sklonjeni iza poziva na čekanje miruju "dok ne dođe trenutak". Jevtović je došao do saznanja da su u zemlji bile veoma slušane jerusalimske radio-emisije, katkad predstavljane da se emituju "sa teritorije naše zemlje". Taj radio je isticao potrebu "da se i mi borimo za bolji svet" ali "sjedinjeni pod komandu đenerala Draže".

"SVI POD JEDINSTVENU DRAŽINU KOMANDU"

Radio-London: "U okupiranoj Jugoslaviji svi pokreti, sve borbene jedinice, sve narodne organizacije, sve narodne snage u ovoj borbi moraju da budu potčinjene samo jednoj volji - Vrhovnoj komandi Kralja Petra II"

"Londonska radio-stanica na jugoslovenskom jeziku često govori o zajedničkoj borbi partizana i četnika protiv okupatora. To je užasna laž. Svi četnici u Jugoslaviji, a naročito četnici DM, bore se zajedno sa okupatorima protiv naših narodnooslobodilačkih jedinica. Oni svojim zverskim ubistvima i terorom prevazilaze okupatore... To su vjerni psi okupatora. Mi smo duboko ubijedeni da je jugoslovenska vlada u Londonu takode u to umiješana, da ona zna sve ovo. Molimo, učinite sve da za ovu užasnu izdaju sazna ceo svijet. Ovih dana objavice ćemo proglas protiv četnika i jugoslovenske vlade u Londonu. Mi smo do sada čitali, ali sada se mora pred narodom naskrinkati ova podla izdajnička igra..."

Radio-London je često govorio o zajedničkim borbenim akcijama četnič-

ko-partizanskih jedinica. Da takvih zajedničkih akcija nije bilo u praksi, govori i Tito u svojoj gornjoj poruci Moskvi sa Položaja 30. maja 1942. godine.

I u vojnoj emisiji 16. jula 1942. majori Knežević i Roždaloški ponovo šalju "poruku našem narodu. Ponovo pozivamo sve Srbe, Hrvate i Slovence da se ujedine, stave pod našu Vrhovnu komandu i slože u strašnoj nesreći i patnjama kroz koje prolazi ceo naš narod, a naročito Srbi..."

U vojnoj emisiji na Radio-Londonu 22. decembra 1942. godine majori Živan Knežević i Vladimir Roždaloški čitaju apel za ujedinjenje svih snaga. "Svi borbem pokreti, sve borbene jedinice, sve narodne snage, moraju ići samo jednom cilju: uništenju Nemaca i njihovih najamnika." To kaže Roždaloški, a Knežević dodaje: "Svi oni koji hoće da idu mudro i da ne poginu ludo, svi oni koji se bore za Kralja i Otadžbinu, svi Srbi, Hrvati i Slovenci, neka se okupe oko jugoslovenske vojske i oficira na čijem čelu se nalazi đeneral Draža, ponos našega naroda, ponos Balkana, ponos svih naroda koji vole slobodu. U tome cilju on saraduje sa svima političkim strankama koje hoće borbu protivu spoljašnjeg neprijatelja, ali se neće i ne može vezivati za jednu političku stranku, jer vojska ne može da ima opozicije i mora da predstavlja zajedničko dobro celog naroda..."

Gotovo istovjetan apel o okupljanju oko jugoslovenske vojske u zemlji pročitani je i u emisiji 24. decembra 1942. godine. To je opet ono: "Svi koji hoće da idu mudro i da ne poginu ludo..." U okupiranoj Jugoslaviji svi pokreti, sve borbene jedinice, sve narodne organizacije, sve narodne snage u ovoj borbi moraju da budu potčinjene samo jednoj volji - Vrhovnoj Komandi Kralja Petra II".

To su bili karakteristični apeli za ujedinjenje borbenih snaga oko Mihailovića. Partizani i NOP, koji su najjači, ne spominju se u tim apelima, osim što se može podrazumijevati da i oni treba da se svrstaju pod Dražinu komandu.

ZBOG ČEGA NAROD NEĆE DA SLUŠA RADIO?

Da li zbog spominjanja riječi "partizani" ili zbog jednostranog predstavljanja stvarnosti u zemlji?

Između raznih političkih, državnih i vojnih ličnosti i organa koji su htjeli da usmjeravaju radio u željenom pravcu, saglasno vlastitim političkim interesima, stalno je u toku cijelog rata u opticaju zvanična prepiska: svako bi da radio služi njegovim ciljevima. I predsjednik emigrantske vlade Slobodan Jovanović, 4. maja 1942. godine, obavještava u jednom pismu o svom razgovoru sa britanskim ambasadorom Rendelom, a ovaj mu obećao da će "na to" svratiti pažnju BBC-a.

Jovanović je, zapravo, obavijestio Rendela o tome kako "Dr. Miha Krek, potpredsjednik Ministarskog Saveta, pismom od 3. jula t. g. moli da se preko B.B.C. više ne upotrebljava izraz 'Partizani', jer su to obični pljačkaši koji ubi-

jaju i bore se protiv našeg naroda i Draže Mihailovića, a često puta u dogovoru sa Njemcima. Zbog toga narod neće više da sluša Londonske emisije"

Za predsjednika i potpredsjednika emigrantske vlade narod neće da sluša radio zbog spominjanja riječi "partizani", koji su do tada bili, osim u rijetkim slučajevima, gotovo posve izvan bilo kakve pažnje toga radija. Oni ne govore o ljutnji mnogih slušalaca što se na tom radiju stvarnost predstavlja jednostrano i iskrivljeno. Neke su radiostanice, srećom, počele i drukčije da govore. U svijetu je neuobičajeno snažno odjeknula riječ rodoljuba okupljenih na Tjentištu. Opočelo je na radiju otvaranje novih vidika i na životnim terenima. Na Tjentištu su se 26. juna 1942. godine okupila 74 učesnika Konferencije rodoljuba iz Crne Gore, Boke i Sandžaka. Oni su oglasili da je NOB-a protiv okupatora istovjetna u svakom pogledu ne samo sa narodnooslobodilačkom borbom svih porobljenih i ugroženih naroda svijeta nego i sa borbom koju vode naši Saveznici: Sovjetski Savez, Engleska i Amerika. "Ovu borbu naš narod vodi preko svoje oružane sile narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, čiji je jedini cilj protjerivanje okupatora iz naše domovine, uništenje fašizma i oslobodenje. Naš narod u ovoj borbi bio je jedinstven i uspio je da oslobodi veći dio svoje teritorije, i baš u momentu kada je okupator bio u najtežem položaju, našao je sebi saveznike... Koristeći se bezprimernim terorom... uspjeli su da prisile jedan dio naroda da se, udružen sa okupatorom, bori protiv svoje sopstvene slobode. Na taj način, pored toga što su izazvali bratoubilački rat omogućili su okupatoru da veći dio svojih snaga prebaci na Istočni front i na Afrički front i time se jasno stavili na stranu osovinskih fašističkih sila protiv Saveznika... Mi rodoljubi Crne Gore, Boke i Sandžaka pretpostavljamo da Jugoslovenska vlada u Londonu nije upoznata sa izdajničkom akcijom Draže Mihailovića, jer bi ga inače dezavuisala i javno osudila..."

Koliko se emigrantska vlada oglašivala o takve glasove iz zemlje, toliko je snažna zabluda da njoj nije poznato šta se uistinu zbiva u Jugoslaviji i kako se to Mihailović i četnički pokret bore protiv okupatora. To pokazuje njen šef za propagandu dr. Većeslav Wilder koji 8. jula 1942. nastavlja staru pjesmu. "... Među okupiranim zemljama Jugoslavija vodi kolo u borbi protiv osvajača. Kraj čudesne junačke borbe Srba, koje vodi Draža Mihailović... sve se jače i više čuje i o otporu u samoj Hrvatskoj..."

Osamnaesti dio

**DRAŽIN NAPAD NA BRITANSKU POLITIKU
KAMPANJA PROTIV BBC-a I AMERIČKE ŠTAMPE**

ŠIRENJE VELIKOSRPSKIH IDEJA PUTEM BBC-a

“Mihailović predstavlja najbolji medij za korišćenje u naše svrhe i ima veliki potencijal u simpatizerima, uključujući tu i one koji veruju u monarhiju”.

Taj citat pripada Memorandumu uprave za specijalne operativne zadatke SOE (Special Operations Executive). Napisan je 6. marta 1943. godine s ciljem da procijeni situaciju u Jugoslaviji. U njemu se govori i o partizanima, ali se u zaključku Mihailović predstavlja *“kao najbolji medij za korišćenje u naše svrhe”*. Ono što je tada smetalo autorima Memoranduma odnosilo se na neke njegove saradnike. *“Stoga bi trebalo da se on složi sa tim da bi, primera radi, preko B.B.C.-a javno trebalo da se prekore jedan ili dvojica njegovih sledbenika ukoliko oni ne izmene svoje ponašanje”*. To ponašanje se ticalo želje *“jednog ili dvojice”* Mihailovićevih sljedbenika *“da sile Osovine vide kao pobjednike rata”*.

U one od kojih su izdvojili *“jednog ili dvojicu”* nepoćudnih Mihailovićevih sljedbenika - kako se kaže u Memorandumu SOE - spadao je Dragiša Vasić. On se spominje i u Hadsonovom izvještaju Hovardu Daglasu. O njemu piše i britanski ambasador kod jugoslovenske kraljevske vlade 12. aprila 1943.²³⁰ Pismo je napisao George Rendel (Džordž Rendel). Dotiče se *“odnosa strana u ratnom sukobu na tlu Jugoslavije prema zapadnim demokratijama”*. Rendel kaže da Hadson izvještava kako *“četnička, partizanska i nemačka propaganda imaju isti stav u kritikama protiv demokratije zapadnih sila, koje, budući nesposobne da obezbede mir na Balkanu, što je vrlo očigledno, nameravaju da se uskoro sukobe sa komunističkom Rusijom i da pokušaju da osnuju jednu državu od više naroda - što bi za Srbiju značilo sraman pad”*. Rendel to naziva *“zabrinjavajućim”*. On u Hadsonovom izvještaju (jedan je imao 26, a drugi 10 gusto kucanih strana) primjećuje *“da se na strani 17 nalazi sugestija da bi se preko B.B.C.-a mogla da vrši propaganda; to bi možda i bilo od neke koristi, ali nema sumnje da će to moći da zaživi tek kada se ovaj izveštaj podrobnije prouči”* - piše Rendel. Na strani 18 govori se o člancima Dragiše Vasića u listu ravnogorskog pokreta *“Ravna Gora”*. Rendel misli da bi se ti članci mogli da *“razmotre sa Jovanovićem (Slobodanom)”*. *“Vasić je Mihailovićev zao duh. Sigurno je da je članak u “Ravnoj Gori” toliko loš da se može korisno upotrebiti da Jovanović po tom pitanju pošalje jedan oštar telegram Mihailoviću”*.

“Oružje zvanične britanske propagande se mora upotrebiti na ispravan način i u pravo vreme. Ne treba ga koristiti da u ovom momentu veličamo partizane - kad već nismo održali obećanje koje smo im dali - već kao instrument da Mihailovića obradimo i da ga, ako treba, i pretnjama ubedimo da ćemo, zavisno od toga kako nalažu okolnosti, prekinuti ili dati našu moralnu podršku”.

230 Arhiv VII, P.R.O., P.O., k. 4, 70-371/37583.

I taj citat je iz spomenutog memoranduma SOE, onog dijela u kojem se govori o propagandi i "akcijama koje se preporučuju". Osim "jednog ili dvojice Mihailovićevih saradnika" koje treba javno prekoriti preko BBC-a, autorima Memoranduma je zasmetalo i širenje velikosrpskih ideja putem BBC-a. "Vojnim krugovima u Londonu, za koje se zna da su pristalice režima, ne sme biti dopušteno da B.B.C. koriste za širenje Velikosrpskih ideja. Ljudi koji kontrolišu B.B.C. moraju u potpunosti da razmotre stavove onih koji su spremni da obraduju i kontrolišu Mihailovića".

"JEDINI CILJ SAVEZNIKA DA DOBIJU OVAJ RAT NA TUDI RAČUN"

Dražin napad na BBC i američku štampu

Mihailović: "BBC sa odvratnim cinizmom prestao je sa svojom potporom srpskoj stvari i sada funkcioniše kao agencija za reklamu za račun jedne grupe terorista zato što oni pružaju materijal za jeftinu senzaciju". (U Lipovu kod Kolašina, 28. II 1943.)

U dinamičnoj i promjenljivoj situaciji na Balkanu Britanci su dugo vremena ostavljali široke prostore vodstvu četničkog pokreta za zaokret u onom pravcu koji je bio jedino poželjan u britanskoj politici prema izbjegličkoj vladi, Draži i četnicima. Taj prostor je bio otvoren i u vremenu od aprila do juna 1942. godine. Tada je preduzeta tzv. ofanzivna operacija (poznata kao Treća neprijateljska ofanziva) združenih italijanskih i četničkih snaga. U toj operaciji su potisnute partizanske jedinice iz Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka. Time su stvoreni uslovi da Draža početkom juna sa četničkom Vrhovnom komandom pređe iz Srbije u Crnu Goru. Smjestio se u Gornjem Lipovu kod Kolašina. Tamo će ostati punih 11 mjeseci. Za to vrijeme, 12. jula 1942. godine u Avtovcu kod Gacka održao je sastanak sa hercegovačkim, crnogorskim, dalmatinskim i sandžačkim četničkim vođama. Pohvalio je njihovu uspješnu saradnju sa Italijanima. Uputio ih da se ta saradnja i dalje nastavi, a postavio je i komandante za pojedine teritorije. Zatim se posvetio vojnoj i političkoj izgradnji četničke organizacije Crne Gore i Sandžaka. Ta je organizacija djelovala pod patronatom italijanskog okupatora. U jesen 1942. crnogorsko vodstvo je još više produbljivalo tu saradnju.

U tom cilju su širom Crne Gore priređivani manifestacioni zborovi četnika i stanovništva guverneru Crne Gore armijskom generalu italijanskih trupa

Pirciu Biroliju. Držane su slavopojke fašističkoj Italiji. Birolji je 18. oktobra 1942. u manastiru Ostrogu posjetio štab pukovnika Baja Stanišića. Stanišić je u prisustvu crnogorskog mitropolita Joanikija u pozdravnom govoru Biroliju rekao "da ni jednog od krunisanih glava narod ovog kraja nije dočekivao sa dubljim i većim poštovanjem nego što danas Vas dočekuje". I na zboru u Kolašinu, u neposrednoj blizini Dražinog štaba u Lipovu, 6. novembra Pavle Đurišić je držao ode tom Biroliju. Odao mu je priznanje zbog toga što je "dao mogućnost da se vidno ispolji izraz nacionalnog ponosa i svesti srpskog naroda u Crnoj Gori, da uz pripomoć italijanske vojske i italijanskog oružja očisti Crnu Goru od tih izroda i jevrejskih plaćenika (partizana - o.a.) i da zavede red u Crnoj Gori"²³¹

I Draža je svoje zadovoljstvo tom saradnjom četnika sa Italijanima iskazao u govoru na seoskoj svečanosti u selu Gornje Lipovo 28. februara 1943. godine. Govorio je u prisustvu šefa britanske vojne misije pukovnika Bejlja. Ono što je važno napomenuti Draža je taj govor održao šest dana prije nego što je datiran (6. marta 1943.) spomenuti Memorandum SOE, kojim je on predstavljen "kao najbolji medij za korišćenje u naše svrhe". U njemu je rečeno i to da "oružje zvanične britanske propagande ne treba koristiti da u ovom momentu veličamo partizane. Tu je i dio posvećen Akcijama koje se preporučuju u propagandi. Draža kao da nije držao baš mnogo do tako definisanih britanskih akcija prema partizanima ("ne treba da ih u ovom momentu veličamo") i prema četnicima ("najbolji medij za korišćenje u naše svrhe"). Njegov govor će izazvati oštra reagovanja britanske vlade. Izrodiće veoma ozbiljan incident u odnosima Britanaca prema izbjegličkoj vladi i vodstvu ravnogorskog pokreta. Poslužiće i kao povod Winstonu Čerčilu da uputi protestnu notu izbjegličkoj vladi u Londonu.

Draža je održao govor, već je rečeno, 28. februara 1943. godine u Lipovu kod Kolašina. Bilo je to u kući predsjednika opštine. Tu su se zatekli Mihailovićev štab, četnici, činovnici iz Kolašina i seljaci okolnih sela. Tako opisuje, pod "Strogo povjerljivo", spomenuti šef britanske misije pukovnik Bejli "nezvaničnu, veoma ogorčenu tiradu protiv Britanaca i Amerikanaca i protiv saradnje sa saveznicima uopšte." Draža se tom prilikom svom žestinom obrušio i na BBC te američku štampu. Tirada je trajala skoro 30 minuta i tekla je ovako:

"(a) Srbi su sada potpuno bez prijatelja, opkoljeni unutaršnjim i spoljnim neprijateljima, a sramno zanemareni od svojih tzv. saveznika. Radi svojih strategijskih ciljeva Englezi guraju Srbe bez ikakve namere da im ukužu pomoć ni sada ni u buduću. Englezi se bezosečajno bore u Jugoslaviji do posljednjeg Srbina, i bez ikakve štete po sebe. Oni se trude da kupe Srpsku krv po ceni neznatnih pošiljki oružja. U isto vreme oni pokušavaju da slabe Srbe i odvrate ih od njihove pravične borbe protiv unutaršnjih neprijatelja. On, M., neće nikada pristati na ovu

²³¹ Dr. Radoje Pačović, *Četnički pokret i NUP u Crnoj Gori za vrijeme bitke na Sutjesci*, Beograd 1969, str. 260 i 268.

'sramnu trgovinu tipičnu po englesku tradicionalnu perfidiju'. Sa oružjem koje je dosada primio od Britanaca on ne bi mogao naoružati ni 200 ljudi. Britanska finansijska pomoć kao i druge potpore su isto tako beznačajne.

(b) Englezi ga stalno ponižavaju i kao narodnog vođu i kao izvor obavještenja svojim stalnim probijanjem (vjerovatno "odbijanjem") da prihvate njegove izvještaje bez naknadne potvrde iz nezavisnih izvora; svojim stalnim odbijanjem da dadu novac na ime pomoći "milionima" gladnih u Bosni i Hercegovini bez drugih dokaza o tamošnjim prilikama, iako u stvari seljaci tamo gladuju samo zato što su oni hotimice sabotirali svoju žetvu po njegovoj naredbi, a pod britanskom presijom.

(u) Dalja ponižavanja su britansko odbijanje da njemu i njegovoj vojsci dadu neposrednu vezu sa jugoslovenskom vladom u Londonu (znatno unakaženom) i britanski zahtev da on njima polaže računa o utrošenom novcu iz izvora jugoslovenske vlade.

(g) Daleko od toga da su gosti, jugoslovenski kralj i vlada su u stvari zarobljenici. Oni su zarobljeni i zatvoreni od strane kraljevske britanske vlade, koja sramno povređuju jugoslov. suverenitet svojim direktnim pregovorima sa sovjetskom vladom o unutrašnjim jugoslovenskim problemima.

(d) B.B.C. (Briths Broacoast Corporation) sa odvratnim cinizmom prestao je sa svojom potporom ukazivanjem svetoj srpskoj stvari i sada funkcioniše kao agencija za reklamu za račun jedne grupe terorista zato što oni pružaju materijal za jeftinu senzaciju; zbog toga osovinske trupe vrše represalije nad srpskim stanovništvom u Hrvatskoj. Englezi vele da vole Kralja Petra II ali u isto vreme Forenj Ofis i B.B.C. otvoreno potpomažu jednu grupu čije su antidinastičke namere jasno izražene stvaranjem Bihačke Republike dok oni odbacuju istinski izvještaj o stvarnom stanju stvari u zemlji.

(dj) Američka štampa i demokracija otkrile su svoje prave ideje prema Evropi i svoje ogromno i žalosno nepoznavanje jugoslovenskih prilika i struja na Balkanu svojom izdajničkom denuncijacijom četničkog pokreta i svojom potporom Hrvata protiv Srba i komunista protiv četnika.

(e) Oblapornost saveznika za prevaru zasićena je prevremenim hipokritičkim i antijugoslovenskim akcijama partizana, dobro ali neka saveznici utuže da ništa šta oni mogu učiniti ili što prete da će učiniti neće odvratiti Srbe od njihove zakletve i svete dužnosti da iskorene partizane. Insistiranje Saveznika da su partizani Srpstvo jeste samo jedna sramna laž. Uskoro neće biti više partizana u Hrvatskoj i Sloveniji. Neke saveznici dobro upamte da oni sada izgrađuju naslednu mržnju među Srbima prema sebi.

(1) Sve dok Talijani budu jedini izvor pomoći, Saveznici ništa ne mogu učiti

niti da on, Mihailović, izmeni svoj stav prema Talijanima. Njegovi glavni neprijatelji su: partizani, ustaše, muslimani i Hrvati. Kada bude svršio s njima on će se obrnuti protiv Nemaca i Talijana; zatim će uspostaviti svoju sopstvenu iskrenu demokraciju u Jugoslaviji bez ikakve zahvalnosti prema zapadnim silama, čija se cinička hipokrizija ispoljava u odbijanju da se stave na njegovu stranu protiv partizana. On gorko žali što se nije pokazao boljim pan-Slovenom. Posle rata on će raditi za pan-Slovensko jedinstvo, tako da se Sloveni mogu osvetiti zapadnim demokracijama za njihovo sadašnje eksploataisanje prolevaranja slovenske krvi. Njemu nije više potrebna nikakva veza sa zapadnim demokracijama čiji je jedini cilj da dobiju ovaj rat na tuđi račun; treba pogledati na britanske zahteve za sabotazu kada svaki čovek zna da razaranje jedne jedine pruge stoji živote staotine srpskih talaca.²³²

Oštro reagovanje Vinstona Čerčila na Dražin govor

DA LI SE ENGLEZI BORE DO POSLJEDNJEG SRBINA U JUGOSLAVIJI?

Vinston Čerčil: "Vlada Nj. V. ne može zaobići taj ispad niti prihvatiti bez objašnjenja i protesta politiku koja se tako potpuno razilazi s njenom vlastitom".

"Vlada Nj. V. ne bi pred britanskom javnošću i pred svojim Saveznicima nikada mogla opravdati trajnu podršku jednom pokretu čiji se vođa ne žaca javno izjaviti da su njeni neprijatelji njegovi saveznici"

Na privatnoj proslavi, u ponešto pripitom stanju, Draža je tako iznio stavove kojim su Britanci mogli ozbiljno prigovoriti. Ti stavovi su, štaviše, doprinijeli daljoj zategnutosti odnosa britanske i emigrantske kraljevske vlade. Pukovnik Bejli je, naravno, o tom govoru izvijestio Kairo i London. Već 29. marta 1943. godine premijer Vinston Čerčil, u odsustvu ministra spoljnih poslova Antoni Idna, uputio je posebnu notu predsjedniku jugoslovenske izbjegličke vlade Slobodanu Jovanoviću. U toj noti Čerčil je pokazao da su mu, zahvaljujući oficiru za vezu Bejlju, poznati svi detalji i stavovi koje je Draža iskazao u Gornjem Lipovu.

Čerčil je predočio uznemirenost Vlade Njegovog Veličanstva zbog "podi-

jeljenosti mišljenja i pogleda koja postaje sve izrazitija". Rekao je da konkretno zna iz izvještaja oficira za vezu (Baileya) da se "faktično stanje građanskog rata između četnika i drugih pokreta otpora nastavlja" i da se "u toj borbi general Mihailović izravno ili neizravno povezoao s italijanskom okupacionom vojskom". Pozvao se i na Mihailovićevo govore od 28. februara u Gornjem Lipovu onako kako je o njemu "izvijestio pukovnik Baley koji je bio prisutan".

"3. U toku tog govora general Mihailović je rekao da su Srbi sada ostali potpuno bez prijatelja, da ih Englezi zbog svojih strateških ciljeva tjeraju da poduzimaju operacije, a da nemaju ni najmanju namjeru da im pomognu, ni sada ni ubuduće, te da se sada Englezi bore do posljednjeg Srbina u Jugoslaviji. Dalje je rekao da Englezi pokušavaju kupovati srpsku krv po cijenu jedne beznačajne pošiljke oružja, ali da on nikada neće učestvovati u toj 'smotnoj trgovini tipičnoj za tradicionalnu eglesku perfidiju'. Daleko od toga da budu gosti, jugoslovenski Kralj i vlada praktično su engleski zarobljenici. Vlada Njegovog Veličanstva zatočila ih je i na njih zaboravila, ona je besramno pogazila jugoslovenski suverenitet pregovarajući direktno sa sovjetskom vladom o unutrašnjim jugoslovenskim problemima. BBC je s gnusnim cinizmom napustio svoju podršku svetoj srpskoj stvari. Saveznička želja za prevarom zadovoljena je nepravodobnim, licemjernim i antijugoslovenskim djelovanjem partizana - ali neka Saveznici shvate da nikakve njihove prijetnje ili djela neće odvratiti Srbe od njihove zakletve i svete dužnosti da istrijebe partizane. Sve dok Talijani ostanu njegov jedini izvor potpore i općenito pomoći, ništa što bi Saveznici mogli učiniti neće ga natjerati da promijeni svoj stav prema Talijanima. Njegovi su neprijatelji partizani, ustaše, Muslimani i Hrvati. Kad svrši s njima onda će se okrenuti protiv Talijana i Nijemaca. Na kraju je rekao da mu ne trebaju nikakve veze sa zapadnim demokratijama čiji je jedini cilj da dobiju rat na tuđi račun".²³³

Britanska vlada je - piše Čerčil u noti Slobodanu Jovanoviću, "zaprepaštena ovakvom reakcijom generala Mihailovića". Kaže da je ta vlada kroz dvije godine provodila politiku pune podrške Mihailoviću u granicama svoje moći u borbi protiv snaga Osovine. "Ja uvidam da riječi izgovorene u žaru ne moraju izražavati promišljeni sud, te da se general Mihailović može privremeno osjećati ogorčenim zbog male pomoći koju mu je do sada bilo moguće poslati. Vi ćete ipak shvatiti da vlada Njegovog Veličanstva ne može zaobići taj ispad, niti prihvatiti bez objašnjenja i protesta politiku koja se tako potpuno razilazi s njenom vlastitom. Ona ne bi pred britanskom javnošću i pred svojim Saveznicima nikada mogla opravdati trajnu podršku jednom pokretu čiji se vođa ne žaca javno izjaviti da su njeni neprijatelji njegovi saveznici - da li privremeni ili trajni nebitno je - te

233 U svom članku *Britanci i Draža Mihailović Hrvatska revija* Buenos Aires, 1957, 235-253. Ante Smith Pavelić poziva se na str. 235 na jedan novinski članak iz 1956. godine iz pera dr. Juraja Krnjevića, koji je bio potpredsjednik u Jovanovićevoj vladi. Krnjević kaže da je puni tekst Čerčilovog pisma vidio tek 13 godina nakon što je napisan. U tom članku Pavelić je u srpsko-hrvatskom prijevodu objavio, osim ovog pisma, i drugu jugoslovensko-britansku korespondenciju koja se odnosi na Mihailovića i četnike.

da njegovi neprijatelji nisu njemački i talijanski napadači njegove zemlje, nego njegovi zemljaci Jugoslaveni, a glavni među njima ljudi koji se upravo ovog časa bore i daju svoje živote za oslobađanje njegove zemlje od tuđinskog jarma".

Završna rečenica Čerčilovog pisma nije ostavljala mjesta sumnji u britanski stav: "Vi ćete, siguran sam, uvidjeti da se može pokazati potrebnim da Vlada Njegovog Veličanstva izmjeni svoju sadašnju politiku favorizovanja generala Mihailovića, a isključivanja ostalih pokreta otpora u Jugoslaviji, ukoliko general Mihailović ne promijeni svoju politiku i prema italijanskom neprijatelju i prema svojim jugoslovenskim zemljacima koji se odupiru neprijatelju".

U vrijeme britanskih protesta izbjegličkoj vladi zbog Dražinog govora u Gornjem Lipovu kod Kolašina četničke snage su već doživjele veliki slom na Neretvi i u istočnoj Hercegovini nakon operacija Vajs (Veiss). One više nisu bile, ni vojno ni politički, ono što su predstavljale samo mjesec dana ranije.

PORUKA EMIGRANTSKE VLADE MIHAILOVIĆU

Oštrina britanskog reagovanja primorala je Predsjedništvo izbjegličke vlade u Londonu da već 5. aprila 1943. godine o tome uputi posebno saopštenje Draži Mihailoviću. Predsjedništvo ga najprije obavještava da je britansko Ministarstvo inostranih poslova dobilo tekst tog njegovog govora u Gornjem Lipovu kod Kolašina. Govor je u cjelini ispunjen optužbama protiv britanske vlade. Jedno mjesto je, ipak, privuklo njenu posebnu pažnju.

To su riječi po kojima su Italijani jedini izvor pomoći i potpore četnicima. Predsjednik vlade S. Jovanović navodi da je "britanska vlada tim povodom učinila oštre pretstavke". Britanci su uznemireni i Mihailovićevom izjavom po kojoj "smatra partizane, ustaše, Muslimane i Hrvate kao glavne neprijatelje", te da će "tek pašto svrše sa njima" obrnuti svoje snage "protiv Italijana i Nemaca". Britanska vlada "ne može odobriti nikako gledište po kome su glavni neprijatelji Jugoslavije njeni rođeni sinovi i to poglavito oni koji se bore protiv Nemaca i Italijana, a ne samo Nemci i Italijani".

Kao članu jugoslovenske vlade, Jovanović stavlja Mihailoviću na znanje neophodnost da "promeni stav kako prema Italijanima tako i prema onim Jugoslavenima koji se bore protiv neprijatelja". Taj zahtjev za promjenom Mihailovićevog stava pratila je i prijetnja: *Britanska vlada inače moraće revidirati svoju dosadašnju politiku koja se sastojala u pomaganju vašeg pokreta s isključenjem svih drugih centara otpora u Jugoslaviji.*²³⁴

Pismo predsjednika vlade je u nečemu šokiralo Mihailovića. To je otvoreno

234 Arhiv VII, k. 281, reg. br. 1971.

stavljajući do znanja da ono što je Draža "govorio 28. februara... ne odgovara ne samo pogledima Britanske nego ni pogledima Jugoslovenske vlade... Mi razumemo da je bilo prilika kada ste morali primiti borbu sa partizanima, ali iz toga još ne sleduje da i saradnja s Italijanima protiv partizana može biti opravdana. U svakom slučaju vojnu pomoć Velike Britanije mi možemo tražiti samo za borbu protiv Nemaca i Italijana kao i njihovih satelita, ali ne i za međusobne sukobe".

Britanskoj vladi nije nedostajala dobra volja da pomogne ravnogorski pokret i Mihailovića. "Ma koliko trenutno s pogledom na lokalne prilike Italijanska podrška izgledala korisna, ona bi bila skupo plaćena ako bi zbog nje bila dovedena u pitanje ona mnogo važnija i dragocjenija potpora koju nam Velika Britanija ukazuje. Ta vam je potpora mogla dosada izgledati nedovoljna, ali veliko rastojanje između vas i Britanskih trupa, oskudica prevoznih sredstava i potreba da se sve snage prikupe za operacije na Srednjem istoku jedini su uzrok što nisu vaši opravdani zahtevi bili dosada zadovoljeni.

Pomoć će biti otpremena u većem obimu "ali pod uslovom da Britanska vlada bude uverena da će vaš stav prema neprijatelju biti saobrazan njenom stavu i da ćete Vi ubuduće saradivati s njima lojalno i iz sveg srca."

To su riječi iz poruke predsjednika jugoslovenske vlade Slobodana Jovanovića. Tražio je od Mihailovića da u "sporazumu s tamošnjim Britanskim oficirima zauzme kako prema Italijanima tako i prema partizanima jedan stav koji neće davati povoda zamerkama ni Britanske ni Jugoslovenske vlade."

Draža: "ENGLEZI MISLE DA JE OVO AFRIKA, A MI CRNCI"

Vlada ublažava oštrinu reakcije Britanaca

Predsjednik vlade kaže da je "to samo privremeno raspoloženje Mihailovića", "najnoviji izvještaji poriču svaku saradnju s Italijanima", a partizane "obeležavaju kao napadače na srpski živalj koji vi ne možete ostaviti bez odbrane; da ustaše čine sastavni deo neprijateljske oružane snage i sukobi s njima su neizbežni". Muslimani i Hrvati kao glavni neprijatelji po Draži nisu spomenuti.

Sutradan pošto je uputio taj prijekor Mihailoviću, predsjednik vlade Slobodan Jovanović je i Čerčilu otpremio pismo u kojem izražava duboko žaljenje zbog tona i sadržine govora Draže Mihailovića.²³⁵ S. Jovanović ukazuje kako je britanskoj vladi svratio pažnju na najnovije izvještaje Mihailovića "u kojima se poriče svaka saradnja s Italijanima" a partizani "obeležavaju kao napadači na srpski živalj koji vi ne možete ostaviti bez odbrane". Za "ustaše sam

pomenuo da oni čine sastavni deo neprijateljske oružane snage i da su prema tome sukobi s njima neizbežni".

I pored energičnog i odlučnog protesta, Britanci nisu prekidali potporu ravnogorcima. Ni političku ni materijalnu. I dalje su posredstvom svojih misionara, ali i u direktnim kontaktima s vladom u izbjeglištvu, insistirali na svojim osnovnim zahtjevima - da se četnici okrenu borbi protiv okupatora i kvilinga. Ostavljali su do krajnjih mogućnosti Mihailoviću šansu da načini traženi zaokret. I njihova propaganda, zajedno sa emisijama BBC-a, nastavila je da ga podržava.

Nakon oštrog reagovanja Britanaca Dražin položaj je u izvjesnoj mjeri olakšao kralj Petar svojom izjavom engleskim novinarima u Londonu 30. aprila 1943. godine. Rekao je da saveznici nisu davali dovoljno pomoći pokretu Draže Mihailovića. Istakao je da su borci đenerala Mihailovića njegovi borci. Engleski listovi, donoseći tu izjavu, zaključili su da kralj smatra Titovu vojsku sastavnim dijelom jugoslovenskog naroda. Kraljeva izjava i komentari engleskih listova ubrzo su se proširili u štampi drugih zemalja u inostranstvu.

U javnoj komunikaciji sa podređenim komandantima Draža kao da je prenebregavao poglede jugoslovenske izbjegličke vlade iznuđene pritiscima Britanaca. Nije mario ni za komentare strane štampe povodom aprilske i kraljeve izjave. "Njegovo Veličanstvo Kralj i Kraljevska vlada stoje čvrsto uz nas i uz narod. Oni su utoliko čvršće uz nas ukoliko je propaganda radio Londona nepoštenija. Znajte svi da su Kralj i vlada sa nama i zato zbijmo redove i budimo jaki! Ponavljam Kralj i Vlada stoje čvrsto uz nas".²³⁶

U porukama četničkim štabovima i komandantima Draži su sve više jedino preostajali slogani; "Zbijmo redove" i "Budimo čvrsti". "Englezi vode nezgodnu propagandu preko radio Londona. Zbijmo naše redove i budimo čvrsti. Njih se naš narod ni najmanje ne tiče, pa se tako i ponašaju. Za njih je ovo Afrika, a mi Crnci. Na vama je da me u tome potpomognete i sledite. Zapamtite, oni će pokušati da kupuju naše ljude i to je razdor u našim redovima, i da nas potične sebi, a za svoje, a ne naše račune. Ovo poverljivo saopštite svim starešinama, a isto i susedima."²³⁷

Dobre namjere Britanaca preokretane su, maltene, u neprijateljske. Velika Britanija i njen BBC postaju dežurni krivci za nevolje četničkog pokreta i pogrešnu orijentaciju. Nije mu išlo u račun što se u to vrijeme u emisijama Londonskog radija otpočeo sve češće spominjati oružani otpor okupatoru i kvislinzima od strane NOP-a i partizanskih jedinica. Ta je praksa BBC-a skoro već uobičajena nakon kapitulacije Italije u septembru 1943. godine. Sadržaji tih emisija su razestili četničke komandante. Jedan od njih, komandant Kosovskog korpusa, u depeši štabu Vrhovne komande 14. decembra 1943.

235 Arhiv VII, kserografisana grada Public Record Office, Foreign Office (dalje P.R.O.F.O.) 371/37583, 3107/2G.

236 Zbornik, tom XIV, knj. 3, dok.475.

237 VII, Ča, k. 276, reg. br. 9/1.

godine izvještava: "Smatram i tvrdim da su jedino Englezi krivi za ovaj građanski rat u našoj zemlji. Od kapitulacije Italije kada su uspjeli partizani da se naoružaju i kada je London na sva usta počeo da hvali partizane, moral, disciplina i cela organizacija poljuljana. Predlažem da se ultimativno traži od engleske vlade, preko naše Vlade, da prestane jednom radio-London da hvali partizane. U protivnom da ćemo internirati sve engleske oficire koji su kod nas u misiji, da im oduzmemo radio stanice i sve što imaju. Ovako se dalje ne može. Prestali su da nam pomažu. Samo nas špijuniraju i mi danas imamo legalne agente engleske u našim redovima koji poznaju bolje situaciju nego mi".²³⁸

Slutnje pa i sumnje četničkog vodstva u namjere Britanaca i stav vlade Velike Britanije prema četnicima mogu se vidjeti i iz "Raspisa svima" koji je Mihailović 7. avgusta 1943. godine uputio komandantima četničkih jedinica. On u tom raspisu ovako objašnjava taj britanski stav:

"U mesecu junu i julu ove godine bio sam prinuđen da oštro istupim u odbrani interesa našeg naroda i Jugoslavije (dok. 157). Moja poruka saveznicima Englezima bila je oštra, puna gorčine i prekora. Ovakav moj stav bio je neophodan.

Šestog avgusta dobili smo priznanje kako od Britanske vlade tako i od Britanske Vrhovne Komande sa obećanjem, da će nam i dalje davati materijalnu i moralnu potporu na celokupnoj teritoriji gde naše jedinice budu u stanju da preduzmu operacije protiv osovine.²³⁹

Moj energičan stav u odbrani Kralja i Zemlje urodio je plodom, blagodareći Vama komandantima i vojnicima koji ste čvrsto stajali uz Vrhovnu komandu na čijem čelu imam čast da budem po Najvišoj volji našeg Vrhovnog Komandanta.

Zadovoljan sam da Vam javim da su od sada ponovo odnosi sa Engleskom Vrhovnom Komandom saveznički, i da u tome ima mnogo Vaše zasluge, jer su se naši redovi pokazali čvrsti i verni Kralju i Otadžbini.

Obavestite susede o ovome.²⁴⁰

Draža je uvjeren da su njegova oštra istupanja, puna gorčine i prijekora, razuvjerila i omekšala Britance. Kao da namjerno previđa da će Englezi davati materijalnu i moralnu pomoć tamo gdje četnici "preduzmu operacije protivu Osovine".

Te operacije oni nisu preduzimali.

Devetnaest dio

BRITANSKE VOJNE MISIJE U DRAŽNOM ŠTABU I KOD PARTIZANA

238 VII, Ča, k. 276, reg. br. 9/IX.

239 Prilog II, dok. br. 44.

240 VII, Ča, k. 287, reg. br. 18/1-27.

PRVA HADSONOVA MISIJA KOD DRAŽE

Podudarnost dolaska misije i četničkog napada na partizane u Srbiji

Hadsonova misija kao da od početka nije bila sretna. Podmornicom je krajem septembra 1941. godine stigla u Crnu Goru, Donovićevo postojbinu, zajedno s dva jugoslovenska oficira. Ti su oficiri dobili upute, o kojima Britanci nisu ništa znali, te su otišli ravno u Dražin štab. Prema ratnome dnevniku Vladimira Dedijera, njihov je dolazak *“pospješio opću ofenzivu četnika Draže Mihailovića protiv naših snaga”*²⁴¹. Hadsonu nije isprva naloženo da se pridruži Mihailoviću. Proveo je neko vrijeme s partizanima u Crnoj Gori prije nego što mu je naređeno da pređe u Dražin štab. Prve poruke koje je poslao nakon što se pridružio Mihailoviću predstavljale su zbrku Dražinih i Hadsonovih pogleda da se Britanci nisu obazirali na spominjanje crnogorskih partizana. Idna, tako Čerčila i Daltona koji su u to vrijeme imali istovjetne nazore, zanimale su samo vijesti o Mihailoviću i njegovu otporu Nijemcima u Srbiji. U to isto vrijeme, četiri petine Srbije držali su partizani koji su imali vlast u 80 opština. To je šest mjeseci kasnije izjavio srpski fašistički vođa Dimitrije Ljotić.

U vezi s ovom misijom u historiografiji se otvaraju mnoga pitanja. Zašto je u misiji samo jedan britanski oficir koji nije imao svog radiotelegrafistu? Zašto se on morao služiti jugoslovenskim radio-telegrafistom Veljkom Dragičevićem? Znači li to da je on u pogledu veze sa svojom komandom zavisio u dobroj volji jugoslovenskih članova misije? Nemoguće je pomisliti da Britanci nisu imali svoje, i to vrlo uvježbane, radiotelegrafiste? Je li Dragičević imao vezu sa jugoslovenskom radiostanicom na Bliskom istoku ili sa britanskom? Do danas nije objašnjeno kakve su zadatke i upute primili članovi misije prije njihova polaska u Jugoslaviju?

I ugledni analitičar W. H. Seton istraživao je ovaj slučaj, ali ni on nije mogao otkriti strogo čuvane tajne. Ima historičara koji tvrde da su britanski agenti britanske obavještajne službe tokom i neposredno nakon rata uništili značajan dio dokumentacije da bi za buduća pokoljenja uljepšali povijest. Vladimir Velebit piše kako je pukovnik Žarko Popović, šef Jugoslovenske obavještajne službe, imao svega 48 sati da odabere članove misije i da im dadne sve upute i zadatke. Kakve je upute dao i koje zadatke? To je od presudne važnosti, ali je do danas ostala tajna. Šta je Jugoslovenska obavještajna služba znala o stanju u Jugoslaviji kad je poslana prva misija? Misiju je prihvatila crnogorska partizanska četa i odvela u Štab odreda. Odatle je britanski kapetan Hadson poslao nekoliko telegrama svojoj komandi i u njima tačno i objektivno prikazao situaciju. Nakon toga misija radiogramom dobija naređenje od svoje komande da traže vezu s pukovnikom Mihailovićem. Zašto? - pita Velebit u svojoj knjizi. Je li to trebalo značiti da britanska ili jugoslovenska obavještajna

241 V. Dedijer, *With Tito through the War*.

komanda prije odlaska misije nije znala za postojanje Mihailovića? Misija je otpraćena do Užica gdje se nalazio partizanski Vrhovni štab, koji je sa žaljenjem i razočarenjem prihvatio zahtjev misije da pređe u Dražin štab. Velebit objašnjava događaje koji su nastali nakon zahtjeva da se misija uputi u Dražin štab. Svega desetak dana poslije dolaska kairske delegacije u četnički štab, uslijedio je veliki napad glavnine četničkih oružanih snaga na Užice. Vremensko podudaranje dolaska delegacije s napadom dalo je povoda vjerovanju da je napad naredila jugoslovenska vlada sa znanjem i odobrenjem britanske komande za Sredozemlje.

"Držimo da je pobuna preuranjena, no rodoljubi su se odlučili i valja ih pomoći kako god možemo". Tim riječima su britanski načelnici brzojavili 15. oktobra 1941. u Kairo. Na poruku iz tog brzojava nadovezala se s kraja listopada Ildnova izjava u Ratnom kabinetu: *"Pobuna u Jugoslaviji izgleda da je velikoga opsega"*. Sugerisao je da bi valjalo preduzeti mjere na usklađivanju veza s rodoljubivim snagama. Veze s tim snagama još nisu bile posve usklađene. Ildn je to izrekao nakon što mu je Dušan Simović dojavio kako je ustanike naputio da ne žure. U Forin ofisu Južni odjel je zabilježio da ih ta Simovićeve izjava uznemiruje: *"Ne možemo biti sigurni da general ima jasne pojmove o pobuni"*.

U britanskoj vladi su oduševljeni. Izjava o nejasnim pojmovima Simovića o pobuni nije uticala na to raspoloženje. Dalton je u svoj dnevnik zapisao: *"Sad je Juggery na redu. Pozvan sam na noćnu sjednicu. ...Predsjednik vlade dobro raspoložen... Valja poduzeti što god možemo kako bismo pomogli gerilama"*. Zapisao je kako je Mihailoviću već poslato pet miliona dinara *"da financira svoju operaciju dok mu budemo mogli avionom dostaviti dalje i veće iznose"*. SOE je u Kairu procijenio da će mu biti potrebno 50.000 zlatnih sovereigna na mjesec.

MRAČNI ZADATAK MAJORA ATERTONA: "PODRŽAVA BORBU PROTIV OKUPATORA"

"Po svemu želi grobnicu našeg naroda za račun Engleza. Jednom rečju trgovac ljudskih života" (Četnički komandanti u izvještaju Mihailoviću)

"Ima od svoje komande uputstvo da svim silama muti i podržava borbu protiv okupatora bez obzira na gubitke našeg naroda. Politički želi da obrazuje neku šumsku vladu na koju bi on imao uticaj kao Englezi u Londonu na našu vladu tamo. Po svemu želi grobnicu našeg naroda za račun Engleza. Jednom rečju trgo-

*vac ljudskih života. On je šef četiri ili pet misija u Jugoslaviji upućenih bez našeg znanja. Sve imaju isti mračni zadatak"*²⁴²

Gdje god je boravio na područjima pod četničkom kontrolom britanskog majora Terensa Atertona su ljagali četnički komandanti u svojim izvještajima Mihailoviću. Pišu da je *"tražio pomoć od komunista"*, ali nije dobio vezu sa Maltom. On *"svim silama muti"*. Najteža njihova optužba je što *"podržava borbu protiv okupatora bez obzira na gubitke našeg naroda"*. Odnikle su prošli da je *"dao komunistima 250.000 lira"*. Kruna tih izvještaja je da *"ovome džentlmenu treba prečiti vršljanje"*. Valja mu objasniti *"da mi nismo crnci"*. Neophodno mu je, pišu komandanti, objasniti *"i da ne prodajemo naš narod već gineмо za njegovo dobro"*²⁴³

Major Terens Aterton (Terence Atherthon) bio je jedan od novinara profesionalaca koji je od strane britanske SOE iz Kaira upućen u Jugoslaviju. Ta misija je krenula pod konspirativnim nazivom *"Hidra"* (Hydra). Zajedno sa kapetanom vojske Kraljevine Jugoslavije Radojem Nedeljkovićem i telegrafistom Patrikom O'Donovanom (Patrick O'Donovan) on je stigao 4. februara 1942. godine. Nakon Hadsona koji je stupio na tlo Jugoslavije 20. IX 1941. bila je to druga britanska vojna misija. Iskrcala se iz podmornice *"Torn"* (Thorn) u zalivu Perazića kod Petrovca n/m. Odatle su uz pomoć partizanskih jedinica najprije prebačeni u Glavni štab NOP-a Crne Gore i Boke, a zatim u Vrhovni štab NOP-a i DVJ koji se tada nalazio u Foči. Tamo su boravili do 15. aprila te godine. Imali su namjeru i zadatak da se povežu sa Mihailovićem. Zato su noću sa 15. na 16. april uz pomoć jednog broja četnika krišom napustili Foču. S njima je bio i general kraljevske vojske Ljubo Novaković. Odlazak iz Foče je posljednje što je poznato iz Atertonovog kretanja po dolasku iz Kaira. Mišo Leaković, koji je istraživao boravak britanske misije na oslobođenoj teritoriji Crne Gore i jugoistočne Bosne od februara do aprila 1942. godine, u spomenutoj knjizi piše da su major Aterton i telegrafista O'Donovan nestali na tom putu do Dražinog štaba u pratnji četnika. Obojica su ubijeni. Živote im je skončao četnički komandant Spasoje Dakić. To je utvrđeno u istrazi koju je kasnije izvršio Vrhovni štab NOV-a i POJ-a.

Još je poznato da je Aterton do početka rata 10 godina proveo kao britanski novinar u Beogradu. Izdavao je i list *"Sout' Slav Herald"*. Oženio se jednom Muslimankom iz Sarajeva.²⁴⁴

U toku 1942. godine upućene su još neke britanske misije u Jugoslaviju, ali sve u štab Draže Mihailovića. Za njega je britanska komanda znala da taktizira s neprijateljem i ne vodi borbu, a nijedna misija nije poslata u štab partizan-

²⁴² Detaljnije o tome, Mišo Leković, *Boravak britanske misije na oslobođenoj teritoriji Crne Gore i jugoistočne Bosne* (Februar-april 1942), Istovrsni zapisi, knj. XXVIII, br. 1-2, Titograd, 1971., str. 301-328.

²⁴³ Isto kao gore, str. 253, 1. knj.

²⁴⁴ Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, I, str. 117

skih odreda. U proljeće 1942. godine u Vrhovni štab NOP-a je stigao major Atherton sa svojim pratiocima, na sličan način kao i prva anglojugoslovenska misija u septembru 1941. godine. On je potajno pobjegao iz Foče, sjedišta Vrhovnog štaba, namjeravajući da se pridruži Draži. Vladimir Velebit njegov bjege smatra dokazom kako je i on imao naređenje da se poveže s Mihailovićem umjesto da ostane s partizanima koji su se svakodnevno borili s okupatorima i odista pružali uspješan oružani otpor okupaciji.²⁴⁵ Ima istorijske građe iz koje se može vidjeti kako je major Atherton Titu bio veoma sumnjiv. Svoju rezervisanost prema njemu partizanski vođa je saopštio i Moši Pijade. Da je bio u pravu, pokazala je noć 15. aprila 1942. kada je major Atherton zajedno sa svojim radio-operaterom tajno napustio Foču s namjerom da pređe na stranu četnika. Tu namjeru nikada nije ostvario: zna se da je sa svojim pratiocem ubijen na putu. Jedni kažu da nije utvrđeno ko ga je i kako ubio.

Ubistvo engleskog majora Terensa Atertona nije razjašnjeno u istrazi koja je vođena u četničkim redovima. Tako je Draža na suđenju 1946. godine izjavio da je Spasoje Dakić stvarni izvršilac ubistva iz koristoljublja, jer je Aterton imao novca kod sebe a da je Ljuba Novaković intelektualni ubica (Dokumenti sa suđenja ravnogorskom pokretu str. 615). Preko inostranih radio stanica objavljeno je, i pored toga, da su tog majora ubili partizani.

DEŠIFROVANJE NEPRIJATELJSKIH BRZOJAVKI KAO IZVOR SAZNAJNA O PARTIZANSKIM AKTIVNOSTIMA

Najvjerodostojniji podaci o aktivnosti partizana bili su oni do kojih se dolazilo hvatanjem i dešifrovanjem neprijateljskih brzojavki. Njihovo cirkulisanje bilo je najstrože ograničeno. To zbog straha da će neprijatelj, ako se preduzmu akcije zasnovane na tim podacima, shvatiti da protivnik čita njegove depeše te zbog toga će izmijeniti svoje šifre. U aprilu 1943. godine poslana su partizanima dvije misije sa zadatkom da utvrde činjenično stanje. Na temelju njihovih podataka odlučeno je da se u Jugoslaviju uputi pukovnik Wilham Deakin (Wilhelm Daikin) kao britanski oficir za vezu sa partizanskom komandom. Britanija je odbacivala nekoga ko joj je saveznik. Okrenula mu leđa. U Londonu su gledašta o tome totalno podijeljena i unutar SOE, i u Forin ofisu, i u vojsci, pa i u vladi, među ministrima. U Forin ofisu su primali njemačke brzojavke. Tamo su znali za Dražinu neaktivnost i saradnju njegovih oficira s neprijateljem. Ali mnogi pojedinci iz Forin ofisa nisu imali snage da predlože raskid sa Mihailovićem. Kao djelatnik Forin ofisa sir Orme Sargent, jedan od pomoćnika stalnog podsekretara, kako piše Dikin, bio je

za to da se pruža pomoć i podrška partizanima, ali samo uz uvjet da se i dalje podržava i njihov protivnik Mihailović. Od članova vlade lord Selborne, koji nije bio član Ratnog kabineta, ali je bio uticajan, energičan i uporan, napisao je da su "njegove simpatije na strani Mihailovića". Bickhamu Escottu se čini da je to bio i Ildnov stav. To se može zaključiti da je u junu 1943. godine Forin ofis bio "energično protiv davanja pomoći partizanima". Načelnici štabova na Srednjem istoku brzo su shvatili da su partizani "najjači protuosovinski element u Jugoslaviji". To su napisali u depeši 8. juna 1943. godine i poslali u London. I u 1943. je sukob između vlastitih kratkoročnih vojnih ciljeva i njenih dalekosežnih političkih potreba bio veoma jak u vezi sa Jugoslavijom. Strategija je u rukama načelnika štabova, a politika u nadležnosti Forin ofisa. Opredijeliti se za dalekoročne ciljeve znači odreći se koristi koje su vojsci mogli pružiti pokreti otpora u okupiranim zemljama. Ako se opredijele za kratkoročne ciljeve značilo je pustiti političke konsekvence da idu svojim tokom i da se same od sebe razriješe nakon rata.

U ljeto 1943. godine su iz Jugoslavije naveliko stizala obavještenja o partizanima. Tada je prestao da bude problem koga pomagati u Jugoslaviji nego čime ga pomagati. Od februara do marta 1943. godine Čerčil je pribavio za SOE 10 *halifaxa* koji su pojačali flotu od četiri *liberatora*. Ali je proteklo više mjeseci dok su ti *halifaxi* temeljito popravljani.

Escott piše da je prihvaćanje kratkoročnog vojnog gledanja na Jugoslaviju i odluka da se pomažu partizani predstavljali *jedini stvarni izbor koji smo imali*. *Njemačke trupe su u Jugoslaviji toliko angažovane da nisu mogle biti upotrijebljene protiv Britanaca kada je izvršena invazija u Italiju.*

TELEGRAFSKE KRITIKE WILLIAMA DEAKINA NA ADRESU BBC-a

Boraveći kao član britanske misije pri Vrhovnom štabu NOVJ-a William Deakin je mnogo puta otpremao u Kairo i London kritičke opaske na adresu BBC-a. Evo samo nekih od tih njegovih depeša.

3. avgusta 1943.: "Juče je BBC, u emisiji na opskom, tvrdio da su Mihailovićeve Peta i Šesta slovenska brigada prešle iz Slovenije u Istru. To je namjerna i podmukla laž. Dvije PARTIZANSKE, ponajbolje, PARTIZANSKE BRIGADE su stvarno prije nekoliko dana prešle granicu i A. (tj. William Deakin) je tada bio tako informiran. Činjenica da BBC dopušta sebi da daje takve izjave u isto vrijeme dok BRITANSKA pomoć dolazi partizanima izaziva ogorčenje i zabunu i u redovima štaba i boraca i među stanovništvom općenito.

Svatko brzo tumači takve incidente kao znak kobnog Mihailovićeovog uticaja na britanske vladajuće krugove i sumnja u iskrenost motiva zbog kojih je ova misija poslana ovamo. Spomenuta misija je izazivala struku u cijelom štabu i neke

²⁴⁵ V. Velebit, *Tajne i zamke Drugog svjetskog rata*, Prometej, Zagreb, 2003.

neugodne razgovore, osobito zbog toga, jer ja uporno tražim da se zadrži korektan stav prema četničkom pitanju usprkos rastućim dokumentiranim dokazima o njihovoj aktivnoj suradnji s neprijateljem.

Molim učinite sve da za nekoliko dana BBC objavi službeni demant i obavijestite me o datumu emisije.

7. avgust 1943: "Proveo sam poslijepodne s Titom. Ogorčen je zbog emisije BBC u vezi sa SLOVENSКИM brigadama, posebno jer su izgubili dvije stotine ljudi dok su prelazili granicu. Razgovor se vodio na prijateljskoj bazi i ako možete dobiti službeni demanti povodom one emisije postoje dobre nade da uskoro dobi- jem borbeni PARTIZANSKI raspored".

Bez datuma: "Pitaju me u stabu nakon svakog bacanja pomoći iz aviona ima li kakvih izrezaka iz novina koji se odnose na komentare svijeta na događaje u Jugoslaviji i na rat općenito. Tito je to nekoliko puta osobno pitao. Naglasio bih još jedanput da je sada bar jedan redoviti sanduk, "ponavljam bar jedan, jednom tjedno vrijedan dva sanduka eksploziva."

30. avgusta 1943.: "Nova linija propagande vlade Njegova Veličanstva o kojoj govorite u svom telegramu ne izgleda dovoljno jaka u emisijama. Ovdje ima mnogo gorčine jer se ne objavljuju vijesti o PARTIZANSKIM AKCIJAMA, što je samo djelimično ublaženo time da je odmah objavljen demanti priče o SLOVENCIMA. Dobio sam nekoliko službenih pritužbi u vezi s tim predmetom, koje naglašavaju zgražanje zbog stava BBC-a i zbog izbjegavanja rodoljuba u vezi s ovim pitanjem. Općenito, IBARSKI PARTIZANI smatraju BBC gotovo isključivo odgovornim da je MIHAILOVIĆ i dalje politički faktor. Kad bi BBC napao ČETNIČKE kolaboracioniste to bi bio odlučan korak naprijed, ali napraviti to a ne spomenuti MIHAILOVIĆA bila bi suptilnost koju ovdje nitko ne bi cijenio ni razumio. Zaplijemjeni dokumenti otvoreno govore o legalnim četnicima, tj. onim kojima je dopušteno saradivati s OSOVINOM za razliku od nelegalnih ČETNIKA, a jedni i drugi su pod vrhovnom komandom MIHAILOVIĆA."

UPUTE ZA PUKOVNIKA MACLEANA: "Propaganda će, iako hvaleći aktivnosti svih grupa protiv sila Osovine kad to zaslužuju, zanemariti postojeću vezu jugoslavenske vlade s predratnim strankama, ističući kralja kao simbol jugoslavenskog ideala protiv razdvajanja zemlje. Tim se načinom nadamo utrti put za pojavu reprezentativne vlade i da će kralja prihvatiti sve stranke kao ustavnog vladara".

"Kod partizana i tekućih problema čovjek mora prihvatiti njihov naročiti pristup koji, kako nas iskustvo uči, nema veze sa pristupom neke normalne vlade. U prvom redu oni se pretjerano ponose vlastitim vojnim uspjesima. Stoga su netačne i nepromišljene izjave kao one koje je nedavno objavio BBC da partizani duguju svoje uspjehe gotovo potpuno našoj pomoći. S njihove strane se takve izjave primaju kao smrtna uvreda umjesto kao prilično loša šala. Negoduju takode zbog naših pokušaja da pomoć koju smo im davali u prošlosti i izgleda za buduću pomoć upotrijebimo kao sredstvo da na njih politički utičemo." (W. Deakin).

ODLIKOVANJA HITLERA I KRALJA PETRA ČETNIČKIM KOMANDANTIMA

"Kao jedan primjer ludosti u koje su uvukli kralja Deakin mi je pokazao fotografiju jednog od Mihailovićevih komandanata kojega je na banket pozvao talijanski general, protiv kojega bi se inače morao boriti, da bi proslavili orden koji je komandant dobio od kralja Petra i jugoslavenske vlade".

To nije usamljen primjer.

"12. aprila 1944. John Colville šalje Forin ofisu na uvid legitimaciju koju je major Randolph Churchill poslao Ministru Predsjedniku. Ona je pripadala zarobljenom četniku i vidjet ćete da su na njoj jasno utisnuti i kraljevski pečat Jugoslavije i njemački pečat. Molim Vas, vratite mi to čim to pokažete onima koje to zanima, jer g. Churchill želi pokazati taj vidljivi dokaz saradnje četnika i Nijemaca kad se sastane s kraljem Petrom u 17,30 sutra poslije podne".

U pismu koje je Randolph uputio svom ocu još piše: "Vrlo je nesretno da su BBC emisije na srpsko-hrvatskom jeziku dale tako velik publicitet prisutnosti Mihailovićeva predstavnika na vjenčanju kralja Petra i malom Aleksandrom. Svi su partizani to iskoristili i davali brojne neuljudne opaske na račun nesretnog mladića. Jedan od naših oficira je slučajno dan nakon vjenčanja posjetio ovdješnju oficirsku školu i kad je netko to spomenuo svi su se javno rugali usprkos činjenici da su među prisutnima bili jedan general i četiri pukovnika koji su svi profesionalni oficiri i koji su nekoć imali čin u jugoslavenskoj kraljevskoj vojsci. Trojica od njih su Srbi". (Tito-Churchill, strogo tajno. Isto).

17. februara 1944: FORMALNO SLUŽBENO OTKAZIVANJE PODRŠKE MIHAILOVIĆU I ČETNICIMA

"Štampa i radio Velike Britanije i Amerike, koji su ih prije šest mjeseci gotovo potpuno ignorirali u korist Mihailovića, sada nikad ne propuštaju a da ne stave laskavu primjedbu o njima" - to piše Ficroj Makleju u Bilješci o sadašnjoj vojnoj i političkoj situaciji u Jugoslaviji 18. marta 1944. godine.

"Kako se moglo dogoditi da se skoro pune dvije godine praktično nije čulo ništa o najvećem i najeftikasnijem pokretu otpora u Drugom svjetskom ratu? Zašto taj pokret nije od nas primao nikakvu pomoć nego je sva pomoć koju smo slali Jugoslaviji odlazila četnicima, to jest ljudima od kojih su mnogi aktivno saradivali sa neprijateljem, a bilo ih je veoma malo, ako ih je uopće bilo, koji su se protiv neprijatelja makar malo borili poslije novembra 1941. godine?"

Ficroj Makleju je pokušao da odgovori na to pitanje. Kaže da je stanovitom broju pojedinaca, koji su potaknuti ili poticani nekim vlastitim razlozima

i koji su se u tome služili postupcima koje sam opisao, dvije godine polazilo za rukom da zataškavaju neka životno važna ratna obavještenja i tako sprečavaju da se poduzme bilo kakva konkretna akcija, pa je na kraju potrebna energična osobna intervencija samog Čerčila da razbije tu zavjeru šutnje?

Georg Taylor kaže da je SOE u Kairu vrlo rano stekla jasnu predodžbu o tome šta je zapravo Mihailović, ko su njegovi četnici i koliko oni vrijede. Njegova predodžba se razlikovala od slike četničkog pokreta koju su javnosti putem propagande servirali svi u Londonu, a zajedno s njima i jugoslovenska izbjeglička vlada.

Formalno službeno otkazivanje podrške Mihailoviću izvršeno je odlukom koja je zabilježena 17. februara 1944. godine. Čerčil ju je poslao Idnu kao ministru vanjskih poslova, jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi britanski ambasador kod nje a Mihailoviću britanski oficir za vezu u Dražinom štabu, jer je general Armstrong otišao da rukovodi planiranom operacijom tobožnjeg rušenja mostova. Čerčil je kompletirao taj postupak ubacivši jedan pasus posvećen Jugoslaviji u izjavi o vanjskoj politici koju je u Donjem domu dao 23. februara 1944. Od Mihailovića je zatraženo da pomogne u operaciji evakuiranja sveg britanskog osoblja iz četničkih jedinica. Uz njih i savezničke vojnike koji su pobjegli iz zarobljeničkih logora i našli utočište kod četnika. Draža je prihvatio tu obavezu i sve je ljudstvo evakuisano avionima s improviziranog aerodroma u središnjoj Srbiji u tri uzastopne noći - 29, 30. i 31. maja 1944.

I Vlada SAD-a je povukla svog pukovnika Alberta Seitza, jedinog američkog oficira u savezničkim misijama kod Mihailovića. Kasnije se predomislila i odlučila da pošalje među četnike svoju obavještajnu misiju pod zapovjedništvom potpukovnika R. H. McDowella. Sovjetski Savez nije imao svojih oficira kod Mihailovića.

RASKID BRITANACA SA MIHAILOVIĆEM I RAVNOGORSKIM POKRETOM

Vinston Čerčil (Churchill) u svojim memoarima piše kako su Britanci početkom decembra 1943. godine "povukli službenu podršku Mihailoviću i opozvali britanske misije koje su djelovale na njegovom teritoriju".²⁴⁶ To raskidanje je bilo veoma zamršeno. Britanski emisar u štabu Mihailovića Hadson je uistinu dobio naređenje da se povuče prema obali ili prema partizanskom teritoriju već sredinom decembra 1943. godine. Bailey je otišao iz četničkog glavnog štaba u zapadnoj Srbiji 5. januara 1944. godine. Izbjeglička vlada i

Mihailović obaviješteni su o povlačenju svih članova britanskih misija s danom 1. marta 1944. godine. Ali posljednji članovi, među njima i brigadir Armstrong, te neki američki i britanski avijatičari koji su iskočili padobranom na četnički teritorij, nisu bili evakuisani sve do pred kraj maja 1944. godine. Britanci su posljednjih mjeseci, dok su još bili u štabu četničke Vrhovne komande, jedva razgovarali sa svojim domaćinima. Svaki osobni kontakt između Armstronga i Mihailovića prestao je još poslije januara mjeseca. Armstrongov adjutant, major H. S. K. (Greenlees), Grinlis pojavljivao se u Mihailovićevom uredu tokom četiri mjeseca svako jutro u 11 sati kako bi saopštio želju svoga šefa da ga Mihailović primi, ali je odgovor svaki put bio isti: "Zauzet".²⁴⁷ Nisu se sastali čak ni kad je Armstrong odlazio.

U aprilu 1944. Armstrong u svom izvještaju iskazuje svoje razočarenje: "S operativne tačke gledišta Mihailovićeva naređenja o neaktivnosti (vojnim operacijama protiv okupacionih i kvasilinskih jedinica - o.a.) poznata su i sluša ih se gotovo beziznimno... Glavna briga sve od kraja oktobra je propaganda. Ona nikad nije skrenula s linije da je Srbija u dobru i u zlu vezana za angloameričku zvijezdu, te da nikakav kompromis s okupacionim silama nije moguć. Jednako je tako jaka propaganda protiv partizana koji su u svijesti ljudi zauzeli mjesto Nijemaca kao neprijatelj br. 1".²⁴⁸ U kratkom članku Mihailoviću u pohvalu i sa činjeničnim greškama Armstrong ne spominje njihove krajnje zategnute odnose tokom zadnjeg dijela svoga boravka pri četničkom štabu.²⁴⁹ Bailey je po povratku u London u aprilu 1944. godine podnio "Izveštaj o misiji kod generala Mihailovića i o prilikama u Jugoslaviji".²⁵⁰

Kad su uspela nastojanja Čerčilove vlade da smijeni Božidara Purića i njegov kabinet eliminisan je i general Mihailović kao ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva iako je on još kratko vrijeme ostao na položaju načelnika štaba Vrhovne komande.

Četnici su znali da je odlazak britanske misije znak da su Britanci prekinuli svoje odnose sa njima i da će to imati vrlo nepovoljne posljedice po Mihailovića i njegov pokret u vojnom, političkom i psihološkom smislu. Znali su i to da će to dati velike prednosti NOP- u i njegovim vojnim formacijama. Nakon misije Purićeve vlade 18. maja 1944. godine stigla je u London partizanska vojna misija s general-majorom Vladimirom Velebitom na čelu. Njen je cilj da britanskoj strani olakša britansko-partizansku saradnju i održavanje kontakata između vlasti NOP-a i nove jugoslovenske vlade dr. Ivana Šubašića, koja je 1. juna preuzela vođenje jugoslovenskih poslova u inostranstvu.

247 Željko Topalović, *Raskidak sa zemljom*, Knjiga o Draži, II, 86-85.

248 Topalović, *Raskidak sa zemljom*, 86-88.

249 "Nada re", London, br. 172-173, juni juli 1966., str. 16-17.

250 Izveštaj se sastojao od 37 poglavlja. Oni dijelovi koji su manje osjetljivi sada su dostupni i oni nagovještavaju da taj izveštaj sadrži nekoliko stotina stranica. J. Tomasevich, Isto.

246 The Second World War, 6. svezaka, Boston, 1948-1953., V, 467.

Kraljevskim dekretom potpisanim 24. avgusta 1944. ukinut je Štab četničke Vrhovne komande u Jugoslaviji. I pored toga, uprkos govoru kralja Petra od 12. septembra te godine kojim je pozvao sve Srbe, Hrvate i Slovence da pređu pod komandu maršala Tita, Mihailović se nije predavao, a mnogi od njegovih četnika ostali su mu vjerni. Centralni nacionalni komitet je 23. jula 1944. donio rezoluciju kojom za sebe zadržava pravo da poduzme mjere za zaštitu interesa naroda i države. S tim u skladu su Mihailović i četničko vodstvo nastavili da podržavaju mišljenje da Vrhovna komanda Jugoslovenske vojske u otadžbini još postoji i da je Mihailović njen legitimni šef. Nakon poraza u Srbiji i povlačenja u Bosnu vojska se osipala, a civilno stanovništvo se rapidno odvajalo od nje.

MAK DAUL I IZMIŠLJENA AMERIČKA PODRŠKA ČETNICIMA

Kapetan (kasnije pukovnik) D. T. Hadson bio je prvi britanski oficir koji je stupio na tlo Jugoslavije 20. septembra 1941. godine pošto su tu zemlju okupirale sile Osovine. On je bio u dodiru i s Mihailovićem i s Titom.

Pukovnik S. W. Bailey bio je od 25. decembra 1942. godine viši oficir za vezu kod Mihailovića. Brigadni general C. D. Armstrong bio je šef britanske vojne misije kod Draže od septembra 1943. godine.

Brigadni general Fitzroy Maclean, šef britanske vojne misije kod Tita od septembra 1943. godine.

Pukovnik F. W. Deakin prvi britanski oficir u Titovu štabu od 28. maja 1943. godine.

Sir Orme Sargent bio je pomoćnik podsekretara u Forin ofisu zadužen za balkanske zemlje.

Mak Daul (McDowell) je uz neprimjerenu ispriku odbio da pođe avionom koji su Amerikanci poslali po njega. Dokumenti koje je uhvatio I. korpus NOVJ-a sadržavali su dokaz da je on daleko premašio svoje upute obećavajući Mihailoviću pomoć Saveznika protiv partizana.

Forin ofisu je 2. novembra 1944. godine obaviješten da je vrhovni saveznički komandant poslao nalog Mak Daulu da se vrati iz Jugoslavije, ali su ga četnici držali pod stražom navodno iz razloga sigurnosti. Izvještaji o njegovim izjavama u vezi s predstavljanjem podrške vlade Sjedinjenih Država četnicima dio su Mihailovićeve propagande. Mak Daulu je *upravo sada obaviješten da ćemo ga noćas avionom prebaciti u Italiju*. U tom istom telegramu piše: *"Nedavno mi je Mihailović poslao predstavnike da mi ponudi saradnju na što sam odbio da dam odgovor, jer ga već odavno smatram neozbiljnom osobom koja je samo na teret. Predlažem da kažete Titu da bi i on morao napraviti to isto i koncentrisati se na važan zadatak da spriječi pokret neprijatelja prema neprijatelju."*

ODRŽATI MONARHIJU ILI PRIHVATITI NEMINOVNOST KOMUNISTIČKE VLADAVINE?

Britanske vojne misije i nastanak ideje o kraljevom povratku u zemlju

Slom Italije doveo je do uvjerenja kako će ta kapitulacija navesti Britance da se iskrcaju u jugoistočnoj Evropi. Na taj osnovi izbili su novi sukobi između Titovih partizana i četnika.

Povećana je vojna važnost jugoistočne Evrope. Britanci su odlučili da svoje vojne misije u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji podignu na višu razinu: jugoslovenskim partizanima su poslali brigadira Fitzroya Macleana, a Draži brigadira C. D. Armstronga. Da bi se uskladila politika u te tri spomenute zemlje državni ministar u Kairu Richard Casey²⁵¹ poslao je 3. oktobra 1943. depešu Čerčilu. Zamolio je da mu ovaj izloži *"osobno gledište"* o situaciji na Balkanu. Casey je naveo da uvida kako neće raspolagati savezničkom vojskom za operacije na Balkanu, pa će biti potrebno osloniti se na poticanje gerilskih aktivnosti. To, s druge strane, znači toliko naoružati ljevičarske gerile da bi *"bile kadre u tim zemljama zavladatai vojnički, ali i politički, čim Nijemci otamo budu izbačeni"*. Tada bi bilo malo izgleda da se u Jugoslaviji održi monarhija, a mnogo je izgleda da se uspostavi komunistička vladavina. To je ipak značilo da je *"naša vojna politika (vršiti što veći pritisak na neprijatelja) i naša politička politika (ne činiti ništa što bi moglo ugroziti povratak monarhije) u srži oprečne"*. Rješenje bi bilo: dotadašnji pritisak na neprijatelja tako održavati da ne dođe do *"ogromnog jačanja ljevičarskih gerila"*, a istovremeno *"desničarske snage nastojati ojačati svim raspoloživim sredstvima"*.

Jedina Čerčilova reakcija je pitanje upućeno Idnu: šta on misli o tome? Prije Idnovog odgovora načelnici štabova su rekli svoje: iz vojnih razloga se ne bi smjelo popustiti u nastojanju da se u Grčkoj i Jugoslaviji veže što više njemačkih divizija. *"Uspijemo li im tim pritiskom otežati položaj da se dobrogoljno povuku s Balkanskog poluotoka, ili barem iz njegova južnog dijela, šteta koju bismo im u vojnom pogledu nanijeli time što bi izgubili sirovine i ugled, po mišljenju načelnika štaba, više bi nego uravnotežila sve političke nevolje koje bi nas mogle zadesiti."* Barkerova piše da je Čerčil taj dokument parafirao bez komentara.²⁵²

Idn je imao drukčije mišljenje. Pratio je razliku između Grčke i Jugoslavije. Priznao je da dugoročni politički interesi *"navode da podupremo monarhije"*, a kratkoročni vojni interesi *"obavezuju da podupremo najaktivnije snage otpora, a to su slučajno komunisti"*. Idn je pisao da je situacija u Jugoslaviji drukčija nego u Grčkoj. *"U Jugoslaviji se komunistička vojska bori protiv Nijemaca, a Mihailović šteti svoje snage"*. Britanska će politika spriječiti građanski rat između

251. Kasnije lord Casey, državni ministar za Bliskom istoku i član Ratnog kabineta.

252. E. Barker, Isto.

komunista i četnika i ujediniti ih u otporu - Caseyev prijedlog nije dobar, jer "nam je vojska što je predvode komunisti operativno važna".

Ildnovo različito držanje prema tim dvjema zemljama može se objasniti različitim intenzitetom britanskog dugoročnog političkog interesa u njima, a donekle i razlikama u snazi grčkih i jugoslovenskih snaga otpora. U julu 1943. godine Zajednički obavještajni pododbor procijenio je da u Jugoslaviji ima 65.000 partizana, a Mihailović da bi mogao imati 20.000 ljudi. U memorandumu SOE dostavljenom načelnicima štabova polovinom oktobra 1943. Titove snage su procijenjene na 180.000 boraca koji su organizovani u šest korpusa, a u svakom korpusu su po tri divizije. Te snage uspješno kontrolišu velika područja Jugoslavije i oko 20 mjesta za spuštanje. Dražine snage su ponovo procijenjene na 20.000 ljudi. Iz tih brojki je bilo jasno kako će Titovim snagama u Jugoslaviji biti dosuđeno da u savezničkoj strategiji budu veoma važan vojni činilac više nego one u Grčkoj.

Iz spomenutog memoranduma SOE moguće je uočiti razliku u britanskom odnosu prema snagama otpora u dvije zemlje - Grčkoj i Jugoslaviji. U Grčkoj su bile 53 britanske misije. U Jugoslaviji osam kod Tita, a 11 kod Mihailovića. U Grčkoj je zbog toga mnogo veći britanski nadzor nad vodstvom i inicijativama nego kod Titovih snaga. Te Titove snage su se razvile prije nego što su Britanci došli u doticaj s njima, pa su odlučno branile svoju nezavisnost. Kad je Titov predstavnik Svetozar Vukmanović u ljeto 1943. godine prvi put posjetio Glavni štab ELAS-a u Grčkoj bio je duboko potresen shvativši koliko Britanci utiču na ELAS, kako se britanski oficiri upliću u njihove unutrašnje poslove. U "Revoluciji koja teče" Tempo je savjetovao albanskim komunistima: da prime britanske oficire, da im daju obavještenja o njemačkoj i italijanskoj vojsci, ali da im ne dopuštaju pristup u partizanske štabove niti uplitanje u albanske unutrašnje poslove.²⁵³

Britanske misije, njih 11, upućene su Mihailoviću u toku 1943. godine. Očekivanja su bila da će te misije uticati na lokalne četničke komandante i nadzirati ih, a možda takav položaj steći i nad Mihailovićem. Draža je to spriječio izdavanjem odgovarajućih naredbi. Pri kraju 1943. godine Britanci su napustili i Ildnovu nadu da će sjediniti Tita i Mihailovića u "zajedničkom frontu". Uvidjeli su da nije u pitanju kako Tita spriječiti da dođe na vlast već kako od njega izdejstvovati da se kralj vrati u zemlju.

Dvadeseti dio

BRITANSKA POLITIKA U PROCIJEPU

253 Vladimir Dedijer, *Jugoslavensko-albanski odnosi 1939-1948.*

KUDA I KAKO DALJE

Onda se naglo prekinuo čitav tok politike usmjeren ka raskidu s Mihailovićem. Zbog čega? Vladimir Dedijer objavio je 1953. da su odluke u Jajcu 29. novembra 1943. godine bile Titov akt samostalnosti i gesta njegove nezavisnosti. Staljin ih nije prethodno odobrio. Razbijesnio se kada je stigla vijest o njima u Moskvu.²⁵⁴ Zbog toga se dogodilo da su Rusi grubo i oštro cenzurirali tekst tih odluka prije nego što su one 3. decembra 1943. godine objavljene na talasima "Slobodne Jugoslavije". Pasusi u kojima se napada kraljevska izbjeglička vlada i u kojima se kralju Petru zabranjuje povratak u Jugoslaviju izbačeni su iz teksta koji je emitovan. Ublažene su Titove tvrdnje o ulozi Nacionalnog komiteta za oslobođenje Jugoslavije (NKOJ). Zato je Forin ofis mirno primio vijest o odlukama u Jajcu. Cadogan je 14. decembra 1943. godine primio sovjetskog ambasadora i razgovarao s njim o izvještaju "Slobodne Jugoslavije" kojim se javljalo osnivanje Nacionalnog komiteta. Izjavio je da britanska vlada shvata potrebu sa donošenjem takvih administrativnih mjera i da stoji na stanovištu da one ne bi morale da utiču na britansku politiku prema Jugoslaviji ili na odnose britanske vlade prema partizanskom pokretu. Idn je toga dana u Donjem domu održao govor u kojem je na najprijateljskiji način govorio o Titu i partizanima. Samo usput je spomenuo nacionalni komitet kao posve privremeno tijelo. Toga dana, 14. decembra 1943. i moskovski listovi su objavili cenzurisanu verziju odluka donesenih u Jajcu.²⁵⁵

Barkerovoj se čini da je upravo ta rečenica potaknula Forin ofis da, sa izvanrednom ustrajnošću, prihvati politiku koja je išla za tim da se s Titom sklopi pogodba. Ali, istovremeno i stav da se ne preduzima ništa da bi se raskinulo sa Mihailovićem prije nego što Tito pristane da saraduje s kraljem. Tim stavom je Forin ofis došao u sukob s Kairom. Tamo je prva reakcija na kompletnu verziju odluka u Jajcu bio prijedlog da se odmah izvrši već odlučeno opozivanje britanskih oficira za vezu s teritorija pod vlašću četnika, ali da se odustane od namjere da se od kralja zatraži da najuri Mihailovića. Stivenson

254 V. Dedijer, *Tito Speaks*, London, 1953., 207; Milovan Đilas, *Conversations with Stalin*, London, 1962.

255 Tri dana kasnije, 17. decembra, Stivenson je u Kairu obavijestio sovjetskog ambasadora kod kraljevske jugoslovenske vlade o planovima britanskog generalštaba u vezi sa povlačenjem britanskih oficira za vezu kod četnika. Rekao je da će ti planovi biti ostvareni ako Mihailović najkasnije do 29. decembra 1943. ne izvrši stanovite specifične "operacije provjere". Tek tada je "Slobodna Jugoslavija" počela emitovati stvarnu verziju odluka iz Jajca. Tako je objavila i odluku da se "svrgne" kraljevska vlada, te da se kralju zabrani povratak u zemlju sve dok konačnu odluku o tome ne donese narod. Vijest o tome stigla je u Forin ofis dan kasnije - 18. decembra preko Londonskog PWE, potom u depeši Stivensona iz Kaira. Londonski PWE nehotice je povećao zbrku koja je tada nastala. Barkerova (*Isto*, 305) piše da je Forin ofisu poslala tekst te emisije "u obliku u kojem ga je bila uhvatila naša prislušna služba. Napomenula sam da je njen prijem bio veoma loš i nerazgovjetan, ali da mi se čini da se u tako uhvaćenom tekstu nalazi i rečenica u kojoj se kaže: "Što se tiče kralja i monarhije, naš narod želi da se poduzmu koraci da bi kralj i monarhija također podijelili s narodom teret borbe za nacionalno oslobođenje".

je iznio mišljenje slično Macleanovom: da se otvoreno rekne Titu da Britanija neće priznati Nacionalni komitet, nego da će i dalje priznavati kralja i kraljevsku vladu, ali će u isti mah slati Titu svu vojnu pomoć koju šalje u Jugoslaviju. To je bilo u skladu s linijom generala Wilsona da se Mihailović ostavi da "sam istrune i otpadne kao truli plod".

Ona pogrešno uhvaćena rečenica u prislušnoj službi poslužila je Forin ofisu za pitanje Kairu: "Zar ne bismo mogli, uz uvjet da prije toga ustanovimo da će ga Tito prihvatiti, savjetovati kralju da ode u Titov štab?" Sargent je 21. XII 1943. godine zabilježio: "Smatram da moramo ustrajati u svojoj zamisli da se kralj pridruži Titu u Jugoslaviji i da tamo osnuje vladu, pa tako automatski eliminira i Mihailovića i vladu u Kairu... Sklon sam mišljenju da bi Tito... pogotovo ako bi naš zahtjev poduprli Rusi i Amerikanci, dobro promislio prije nego što bi ga odbio... Pošto sam to tako rekao, moram priznati da je iznenadna pojava svih tih političkih deklaracija Tita ... prilično sumnjiva. Pitam se čini li on to zato što mu to savjetuju Rusi i pod njihovim uticajem".

Na takvu orijentaciju Forin ofis je potaknut i memorandumom sovjetskog ambasadora F. T. Guzeva predatom Idnu. U tom dokumentu se sovjetska vlada slaže s gledištem britanske vlade kako treba poduzeti napore da se pronađe temelj za saradnju dviju strana u Jugoslaviji. Iskazivana je i spremnost sovjetske strane da se iznađe kompromis prihvatljiv za obje strane, jer bi se na taj način ujedinile sve snage jugoslovenskog naroda. Bilo je to prvi put, piše E. Barker, da je Moskva pokazala bilo kakvu spremnost da prihvati mnogo puta ponovljene britanske ponude o toj istoj saradnji. Barkerova ipak takvu spremnost sovjetske vlade s razlogom tumači Staljinovim bijesom na Tita zbog odluka u Jajcu. Idn je 22. decembra 1943. poslao Čerčila u Marakeš depešu i objasnio plan Forin ofisa. Pa je dodao: "Čini se da je došlo vrijeme... kada jednostavno moramo uputiti izravnu ponudu Titu ako želimo da se taj problem riješi". Time je otvorena prepiska između Čerčila iz Marakeša (gdje je bio na liječenju) i njegovog ministra spoljnih poslova Idna. Forin ofis je insistirao da se ne smije raskidati s Mihailovićem, ni opozivati britanski oficiri za vezu dok Tito ne iskaže spremnost da se sastane s kraljem Petrom. Na ambasadora Stivenzona u isto vrijeme vršen je pritisak SOE iz Kaira i Vrhovne komande za Bliski istok da se povuku oficiri za vezu kod četnika a uspostave kod Tita u partizanskim jedinicama. I Čerčil je prihvatio ideju da se kralj uputi u Jugoslaviju i tamo pridruži Titu. Njegov sin Randolph Čerčil, čekajući da bude spušten padobranom u Titov štab, posjetio je oca za Božić i zapisao zabilješku sa zahtjevom da "vlada Njegova Veličanstva odmah odbaci Mihailovića i da to, ako je ikako moguće, uradi kralj". Tako je i Čerčil 29. decembra 1943. godine u depešama Idnu zahtijevao da se nikakav pristup Titu ne poduzme prije nego što kralj Petar odbaci Mihailovića. Taj su stav potom učvrstili Stiven-son i Maclean, koje je Čerčil pozvao iz Barija. Na tome je uporno istrajavao. Neslaganje između Idna i Čerčila izbilo je i zbog teksta poruke koju je Čerčil naumio poslati Titu. To je bio odgovor Titu na njegove želje za brzim oporavkom Čerčila. Da udovolji Idnu Čerčil nije napisao ništa o ideji da se od kralja

zatraži da otjera Mihailovića, ali je odbio da napiše da Tito prihvati kralja u Jugoslaviji. Prepirka se nastavila i nakon što je pismo otpremljeno Titu. Idna je podržao i general Wilson u skladu sa svojom tezom da Mihailovića treba pustiti da sam istrune. Nakane da se kralju Petru ne postavlja zahtjev da otjera Mihailovića podržao je i Ratni kabinet. Čerčil je i dalje insistirao da se od kralja zatraži da otpusti Mihailovića. "Svaki dalji dan u kojem jednom kralju visi oko vrata mlinski kamen, koji se zove Mihailović, smanjuje kraljeve izgleda da će se ikada vratiti na svoje prijestolje".

Prepirka između Čerčila i Idna je zapala u slijepu ulicu. Za to vrijeme je veoma otežan položaj britanskih oficira za vezu kod četnika. Forin ofis je 19. januara 1944. godine poslao depešu u Kairo da se Mihailoviću više ne šalje pomoć, ali da to ne znači da treba opozvati oficire za vezu. Tri dana kasnije, 22. januara, Idn je zabilježio da će za Mihailovića ako izvede vojnu operaciju koja se od njega traži, ponovo nastati mogućnost slanja pomoći četnicima. Sutradan je iz Kaira u London stigao SOE-ov dokument o Mihailovićevoj saradnji s okupatorom. Kad ga je pročitao Idn je zapisao: "Meni ovo izgleda veoma gadno", ali se politika prema Mihailoviću i četnicima nije mijenjala.

I Čerčil je u novom pismu pitao Tita da li bi se, ako kralj odbaci Mihailovića, utro put uspostavljanju prijateljskih odnosa između njega i Tita. To je Forin ofisu omogućilo da nastavi svoju taktiku, ali se umiješala vojska. Ona je tražila da se smjesta opozovu oficiri za vezu od četnika. Čerčil se s tim složio, ali se nije poduzelo ništa sve do Titovog odgovora na drugo Čerčilovo pismo. Tito je iznio niz oštrih uvjeta za bilo kakvu saradnju s kraljem. Čerčil je u prvoj reakciji na te uvjete predložio da se povuku oficiri za vezu. Idn je bio protiv Titovih političkih uvjeta. Tražio je da se na Tita izvrši pritisak sa zahtjevom da se kralj vrati u zemlju.

"BOMBA" PRVI IZVJEŠTAJ FITZROYA MACLEANA IZ TITOVE VRHOVNE KOMANDE

Kad je SOE poslao britanske misije partizanima one su brzo mijenjale svoje stavove. U tome su išle čak tako daleko da se to nije sviđalo Londonu. Nastao je i sukob između Londona i Kaira. Zajednički štab načelnika štabova stao je na stranu Kaira. Čerčil je prvi put otvoreno intervenisao. Zahtijevao je da za vođu misije na visokoj razini kod Tita bude postavljen Fitzroy Maclean. Razbio je protivljenje Selborna, SOE pa i Idna. Čerčil je tako odlučio da sam učestvuje neposredno u rješavanju problema koji se tiču Jugoslavije. Macleanov izvještaj od 6. novembra 1943. godine djelovao je kao najveća bomba. Forin ofis ga je razaslao označivši ga kao "zeleni dokument" premda mu se nisu sviđjeli Macleanovi zaključci o Mihailoviću i Srbima. Dokument je izazvao snažan dojam u Ratnom kabinetu i Ministarstvu vojske. U zabilješci V. Ca-

vendische Bendicka (Foren ofis) piše o sjednici Zajedničkog štaba načelnika štabova 16. XI 1943.: "Načelnici štabova... izrazili su želju da saznaju kako Forin ofis gleda na izvještaj brigadnog generala Macleana... njima se na prvi pogled čini da bi i Macleanove preporuke trebale biti ostvarene. Izrazili su mišljenje kako je došlo vrijeme da se prestanemo obazirati na osjećaje jugoslovenske vlade i da se na njih ne obaziremo kad god bi takav stav mogao u ma kom pogledu ometati našu podršku partizanima, koji - za razliku od Mihailovića - poduzimaju nešto protiv našeg neprijatelja... Načelnik štaba ratnog vazduhoplovstva zapitao je da li je Maclean realističan promatrač ili je, poput mnogih ljudi što odlaze na takve misije, fanatik. Odgovorio sam da je brigadni general Maclean, bivši pripadnik Forin ofisa, oštrouman, razborit i prilično ciničan čovjek. Načelnik Imperijalnog generalštaba rekao je da Macleana smatra izvanredno pouzdanim i sposobnim oficerom. Sva trojica načelnika štabova pohvalila su Macleanov izvještaj... oni namjenavaju dati svoje preporuke Ratnom kabinetu na temelju tvrdnji koje su iznijete u Macleanovu izvještaju".

A kako je na taj izvještaj reagirao Ratni kabinet? Njegova reakcija se može vidjeti iz zabilješke Herberta Morrisona upućene Idnu 6. XII 1943. godine: "Pročitao sam s veoma velikim zanimanjem pametno napisan izvještaj brigadnog generala Macleana... Pitam se ne bi li bilo uputno da Ratni kabinet razmotri neke šire probleme naše politike, sadašnje i buduće, koji proizlaze iz ovog izvještaja..." Forin ofisu je taj dokument poslat 6. XI 1943. godine.

PRESTANAK POLITIKE "OPHOĐENJA U RUKAVICAMA" PREMA MIHAILOVIĆU

Čerčil je na Macleanov izvještaj napisao: "Izvanredno zanimljivo". Taj izvještaj je po svemu otežao praksu Forin ofisa da prema Mihailoviću vodi politiku "ophođenja u rukavicama". Dao je snažan zamah pokretu koji je išao za odbacivanjem Mihailovića. A taj je pokret u novembru i decembru 1943. godine jačao iz dana u dan. Macleanov izvještaj se nadovezao na onaj od 19. oktobra te godine u autorstvu kairskog SOE ili MO4 Zapovjedništva za Sredozemlje 19. X 1943. godine.

Snažan zamah pokretu da se odbaci Mihailović dao je i izvještaj Radoslava Đurića poslan polovinom novembra 1943. godine. U tom izvještaju se kaže da Mihailović ne saraduje samo sa Nedićem nego čak, prešutno, i sa samim Nijemcima. Taj Đurić je bio komandant Mihailovićevih snaga na području oko Prištine. U oktobru su Britanci zatražili od Mihailovića da smijeni Đurića zbog njegove neaktivnosti i opstrukcije. Međutim, 11. XI 1943. godine Kairo je primio depešu britanskog oficira za vezu u Đurićevu štabu. On je u njoj javljao da mu je Đurić rekao kako je upravo primio Mihailovićevu zapovijed da

izvrši opću mobilizaciju za borbu protiv partizana. U narednoj brzopuzavci britanski oficir za vezu poslao je prijevod srpskog teksta te zapovijedi "Naređujem da se u cijeloj zemlji, u svim našim pokrajinama, okupe Srbi u zajedničku bitku protiv naših najopasnijih neprijatelja u čijim su redovima ustaše i sva druga gamad... Poduzmite u svim našim pokrajinama, svagdje gdje ih ima, najenergičnije napade na njih, jer su oni najveće zlo u našoj sredini... Napadajte ih trojkama na cestama i svagdje u pozadini, isto onako kao što su nas oni napadali s leđa dok smo mi napadali ustaše i Nijemce... i zato kad god se komunisti bore protiv okupatora, napadajte ih s leđa. Na Moskovskoj konferenciji²⁵⁶ odlučeno je da se Jugoslavija restaurira, ali kao demokratska zemlja. Ta je odluka donesena u našu korist, a na štetu komunista. Postupite odmah po ovoj zapovijedi... Svaki komandant koji ne bude izvršavao tu zapovijed bit će kažnjen kao izdajica..."²⁵⁷ S tim u vezi Howard je zabilježio 17. XI 1943.: "Oklijevam da prihvatim ponavljane optužbe da Mihailović i četnici saraduju sa Nijemcima... Dokazni materijal što su ga podnijeli partizani treba u stanovitoj mjeri odbaciti".

256 Konferencija sovjetskog, američkog i britanskog ministra vanjskih poslova, održana krajem oktobra 1943. godine.

257 Arhiva Forin ofisa 371/37612.

Dvadesetiprvi dio

**ZAOKRET SAVEZNIKA OD
ZAŠTITNIKA DRAŽE MIHAILOVIĆA I ČETNIKA
KA PODRŠCI TITU I PARTIZANIMA**

TEHERAN - OD FALSIFIKATA KA ISTINI

“Kao što znamo (...) svaku aktivnost u Jugoslaviji trebalo bi, zapravo, pripisati partizanima, ali ja ipak smatram da nećemo napraviti štete, ako u vijestima, koje su namijenjene javnoj potrošnji, dio te aktivnosti pripišemo u zaslugu Mihailoviću.”²⁵⁸

To je poruka upućena Južnom odjelu Forin Ofisa (MIP) Velike Britanije. Otpremio ju je jedan od rukovodilaca britanske Uprave za specijalne operacije (SOE) lord Glenkoner. Zabilješku i tu poruku u njoj načinio je 3. jula 1942. godine. Još neki funkcioneri vodećih i oficijelnih britanskih institucija djelovali su u istom smjeru. Oni su, primjerice, zahtijevali da se ne objavljuju vijesti o borbama partizana. Pojedinci su sugerisali *“da se jednostavno izmišljaju vijesti o tobožnjoj aktivnosti Mihailovićevih snaga”*.²⁵⁹ Tražili su pristrasno i posve neosnovano informisanje javnosti. Iz tako usmjeravanog odnosa prema objektivnim činjenicama na jugoslovenskom ratištu proizlazilo je veličanje četničkog pokreta u Jugoslaviji. To je trajalo ne samo u vrijeme ustanka nego u prve tri godine rata na ovdašnjim prostorima - do kraja 1943. godine. Zaokret je nastao u vrijeme održane Teheranske konferencije Velike trojice. Oni su prihvatili sasvim autentične istine o tome ko se, uistinu, stvarno bori protiv okupatora u Jugoslaviji, a ko tim okupatorima pomaže i s njim saraduje. Jednom od te trojice, Ruzveltu, tada je uručen opsežan izvještaj američkog pukovnika Linna Faricha, koji se tih dana vratio iz partizanskog Vrhovnog štaba. Linn u tom izvještaju iznosi istinu o zbivanjima u Jugoslaviji.

Englezi su vrlo rano saznali istinu o tome ko se stvarno bori protiv okupatora i kvislinga u Jugoslaviji. Stvarnost je, međutim, bila jedno, a ratna propaganda BBC-a u funkciji ravnogorskog pokreta, drugo. Istina se, ipak, probijala. Sporog i mukotrpnog čak i prije nego što je Tito, preko Dikina i Maklejna, *“predliblovao Čerčila”* - kako to posljednjih godina izdašno pišu branio i zastupnici četničkog pokreta i njegove rehabilitacije. Tu istinu su Saveznici objelodanili 22. februara 1944. godine. Izrečena je kroz riječi Vinstona Čerčila u Donjem domu kada je izjavio: *“Partizani maršala Tita su jedini koji se zaista bore u ovom trenutku protiv Nijemaca”*.²⁶⁰

258 E. Barker, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1978., str. 290.

259 E. Barker, Isto.

260 Tito-Churchill - *Strogo tajno*, priredio dr. Dušan Biber, Arhiv Jugoslavije Beograd, Globus, Zagreb, str. 6.

Veliki zaokret u propagandi: OBUSTAVA POMOĆI MIHAILOVIĆU I POVLAČENJE OFICIRA ZA VEZU KOD ČETNIKA Kako postupiti sa kraljem?

Kairski SOE je 19. novembra 1943. godine pod uticajem svih tih činilaca službeno izložio argumente koji nalažu da se obustavi pomoć Mihailoviću i izvrši opoziv britanskih oficira za vezu kod četnika. Dokument je izrađen pod naslovom "Procjena vojne situacije u Srbiji dana da bi se mogla utvrditi naša buduća vojna politika". Sastavio ga je Force 133 (konspirativan naziv za kairski SOE) 19. XI 1943. godine. U njemu se nalaze sljedeće preporuke: "1. Obustaviti podršku i pomoć Mihailoviću, 2. Evakuirati britansku misiju u Mihailovićevevu štabu i s tim u vezi obaviti potrebne dogovore s partizanima, 3. Uputiti partizanima u Srbiji britanske oficire za vezu sa zadatkom da organiziraju primanje vojnih pošiljki".

Iste takve preporuke uputio je 25. novembra 1943. i Zajednički odbor obavještajnih službi (Joint Intelligence Committee). Slanije pošiljki Mihailoviću obustavljeno je u istom mjesecu - novembru 1943. godine u izvještaju Zajedničkog potkomiteta obavještajnih službi o situaciji u Jugoslaviji od 25. XI 1943. piše: "... vodeći računa o vojnim razlozima, došli smo do zaključka kako postoje svi razlozi da se obustavi slanje pomoći Mihailoviću sve dok on bude poticao ili u najboljem slučaju ne bude sprečavao neke svoje snage da saraduju s neprijateljem. Ako budemo i dalje slali pošiljke ratnog materijala Mihailoviću, ne samo da će postojati mala vjerovatnost da će taj materijal biti upotrijebljen protiv neprijatelja, nego će postojati svi izgledi da će (taj materijal) biti upotrijebljen protiv partizana, a to bi imalo kao posljedicu slabljenje ofenzivnih akcija protiv Nijemaca u Jugoslaviji..."

Slanje pomoći Mihailoviću obustavljeno je u novembru 1943. godine. General Wilson, u svojstvu vrhovnog komandant za Bliski istok, smatrao je da je Mihailovića bolje ostaviti da "istrune sam od sebe i otpadne kao truli plod, nego odguruti ga". To je navodilo na zaključak da Wilson smatra da ne bi trebalo prisiljavati kralja da javno najuri Mihailovića.

Idn i Čerčil su smatrali da kralju treba dati šansu da sačuva vlastito prijestolje na taj način da se poveže s Titom. Čerčil se 10. decembra 1943. sastao s kraljem u Kairu i s predsjednikom izbjegličke vlade Purićem. Dao im je jasno na znanje da se britanska politika kreće u smjeru raskida s Mihailovićem. I u Forin ofisu su smatrali da je u vlastitom interesu kralja da što prije odbaci Mihailovića. Sargent je 11. decembra zapisao: "Mi jednostavno ne možemo i ne smijemo dozvoliti da sadašnja situacija potraje makar samo jedan trenutak više nego što je nužno. Našim postupcima upravljaju događaji, a ti su događaji takvi da naš sadašnji stav postaje iz dana u dan sve anormalniji i sve više neodrživ... Iz situacije u koju smo zapali možemo se izvuci samo tako da se smjesta oslobodimo svih obaveza koje smo sebi natovarili prema Mihailoviću, a te su obaveze takve

privode da za njih ne možemo naći nikakvo opravdanje koje bi prihvatila britanska javnost... "Već 14. decembra Južni odjel Forin ofisa je sastavio koncept depeše za Kairo britanskom ambasadoru Ralphu Stivensonu. Njemu je bilo naloženo da odmah obavijesti kralja Petra II kako britanska vlada zahtijeva od njega da otpusti Mihailovića i da ga, ako je ikako moguće, izvuče iz Jugoslavije pozivom na konsultacije u Kairo. Tekst depeše je bio odobren i parafiran od Sargenta i Cadogana, ali nije otpremljen: čekalo se da Idn za to dobije odobrenje Ratnog kabineta za opću politiku prema Jugoslaviji.

KOJA JE JEDINA SNAGA OTPORA OKUPACIONIM I KVISLINŠKIM SNAGAMA U JUGOSLAVIJI?

"Mihailović je mlinski kamen obješen o vrat mladoga kralja, i on nema šansi dok ga se ne riješi".²⁶¹

Podnoseći sve teže poraze u oružanim sukobima sa jedinicama NOVJ-a, lišeni bitnije pomoći od saveznika, ali i od Nijemaca koji su i sami trpjeli sve veće vojne neuspjehe od antihitlerovske koalicije, pa i od NOVJ-a, četnici su odstupali, takoreći, na svim linijama i frontovima. Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 29. XI 1943. godine proglasilo je AVNOJ jedinim predstavnikom jugoslovenskog suvereniteta i praktično formiralo privremenu vladu u obliku Nacionalnog komiteta za oslobođenje Jugoslavije (NKOJ). Poreklo je pravo izbjegličkoj vladi da djeluje u ime naroda Jugoslavije. Zabranilo kralju da se nakon rata vrati u zemlju sve dok se ne održe izbori koji će riješiti sudbinu monarhije.

Krajem novembra 1943. godine u Teheranu su Velika trojica priznala partizane i NOVJ kao savezničku oružanu silu. Pri povratku iz Teherana Čerčil se u Kairu sastao sa šefom anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOVJ-a Maklejom. Na sastanku je bio i prethodni šef te misije Dikin, te britanski ambasador kod jugoslovenske izbjegličke vlade R. Stivenson. Sva trojica su bili jednoglasni: NOP je siguran pobjednik u ratu, četničke snage ne mogu mu se uspješno suprotstaviti; Mihailovićeve snage i nakon kapitulacije Italije nastavile su da saraduju sa Nijemcima, te da ne može biti pomirenja između četnika i partizana.

"Sve što su Dikin i Maklejn rekli i svi izvještaji koje smo primili pokazali su da je Dnžza Mihailović aktivno saradivao sa Nijemcima."

261 Tito Čerčil, *Strugo kazno*, (izabrao i uredio dr. Dušan Biber, Beograd-Zagreb, 1981.), str. 67 i 70. Prvo Čerčila Idnu 2. januara 1944. godine.

Čerčil je, nakon toga sastanka u Kairu, pisao ministru spoljnih poslova Antoni Idnu 30. decembra 1943. godine.²⁶²

Pri susretu Velike trojice u Teheranu Ruzvelt je predao Staljinu povjerljivi izvještaj majora Lin Feriša od 23. oktobra 1943. godine. Taj izvještaj je Feriš podnio poslije boravka na slobodnoj teritoriji u Jugoslaviji. U izvještaju se kaže da je NOP glavna snaga otpora i da će on biti pobjednik u Jugoslaviji. Četnici se bore na strani Nijemaca, a do kapitulacije i na strani Italijana.

Čerčil je zaokret Saveznika od četnika ka partizanima objašnjavao i u britanskom parlamentu 22. februara 1944. godine. "Komunistima pripada čast što su udarili temelje narodnom otporu" - rekao je on. "Partizani maršala Tita su jedina snaga koja se u Jugoslaviji i sada bori protiv Nijemaca". Naveo je i glavne razloge podrške partizanskim snagama. "Ove snage sada vezuju ništa manje od 13 njemačkih divizija od ukupno 20 koliko ih se nalazi na Balkanu".²⁶³ U to vrijeme je u Italiji ispred fronta 5. američke i 8. britanske armije bilo devet njemačkih divizija.

Vinston Čerčil (Winston Churchill) je 22. februara 1944. godine i ovo izjavio: "Četnici, kako se zovu sljedbenici generala Mihailovića, udružili su se s Nijemcima i Italijanima protiv partizanskih branilaca svoje rodne zemlje, smatrajući da će biti dovoljno ako ih se otpiše kao komuniste. Danas Tito ima desetorostruko više sljedbenika nego što ih ima Mihailović, koji predstavlja jugoslovensku kraljevsku vladu, i jasno je partizani su jedini koji se bore protiv Nijemaca. Već dugo vremena s posebnim zanimanjem pratim pokret maršala Tita, i pokušavam mu na sve načine dostaviti pomoć. Namjeravamo ga podržati svim mogućim sredstvima do kojih možemo doći".²⁶⁴

Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije davala je značajan doprinos pobjedi antifašističke koalicije (AFK). Značaj ovog ratišta je rastao nakon pobjede zapadnih Saveznika u sjevernoj Africi krajem 1942. godine. Vlade Engleske i SAD-a su sve više interesovanje ispoljavale za zbivanja na njemu. Počinju da se odnose prema četničkom i partizanskom pokretu na osnovu njihovog stvarnog doprinosa borbi protiv fašističkih armija. Raspolagali su pouzdanim podacima da četnici saraduju sa okupatorima, da je NOP glavna politička i vojna snaga koja se bori u okupiranoj Jugoslaviji i jedina koja može da je obnovi, pa su počeli postepeno da mijenjaju stav prema njemu. Do radikalnog zaokreta došlo je na Teheranskoj konferenciji (28. novembar - 1. decembar 1943). Tada su Ruzvelt, Staljin i Čerčil priznali NOVJ za savezničku armiju. Odlučili su da joj pruže i pomoć u oružju i ratnom materijalu.

Velika trojica su u maju 1944. godine prekinuli i zadnji tračak podrške Mihailoviću: iznudili su smjenjivanje promihailovićevske i pročetničke Purićevе

vlade. Time i Dražino smjenjivanje s položaja ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Pri dolasku Božidara Purića na čelo vlade 29. avgusta 1943. godine Mihailović je uputio posebnu dobrodošlicu novom kabinetu. "Raspisi svima". On toga dana šalje s nalogom "da se sve ovo saopšti pred strojem u narodu putem letaka". U raspisu se kaže kako je "predsjednik Kraljevske vlade Božidar Purić obavestio radiogramom da je zadatak nove Kraljevske Vlade u kojoj sam ministar Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva, da udruženim i pojačanim naporima Jugoslovenske vojske i naroda u otadžbini i Vlade u inostranstvu učini sve da što prije dode do oslobođenja otadžbine, kao i da pripremi ekonomsku obnovu zemlje i najprešnije snabdevanje stanovništva posle oslobođenja. Vlada je jugoslovenski orijentisana i želi da uspostavlja zajednički rad s verom u bolju budućnost. Kraljevska vlada očekuje od mene potpunu podršku da u svim krajevima Jugoslavije sjedinim sve snage pod svoju komandu i da pod mojom komandom u danom času proteramo neprijatelja iz otadžbine. Predsednik Vlade moli da uverim sve borce Jugoslovenske vojske, da će jugoslovenski boreci i ja lično imati najenergičniju podršku jugoslovenske vlade".²⁶⁵

Osim da se pročita boricima pred strojem, general traži da se to saopšti svim četnicima i starješinama "s potrebnom poukom". Osim toga, da se umnoži i u vidu letaka "u velikom broju primeraka razdeli narodu po celoj teritoriji". Traži još i to da se "sa ovom depešom upoznaju i Domobranski oficiri, podoficiri i Domobranci".

Pri slanju "raspisa za sve" 29. avgusta 1943. Draža nije slutio da će ga već u maju naredne, 1944. snaći smjenjivanje sa ministarskog položaja u izbjegličkoj vladi. Zatim je, 29. avgusta, u Londonu objavljen Ukaz kralja Petra II da se "razreši dužnosti Načelnika Štaba Vrhovne komande u okupiranoj Otadžbini armijski general Mihailović Dragoljub i stavi na raspoložjenje Našem ministru vojske, mornarice i vazduhoplovstva".²⁶⁶ Šubašičeva vlada je ukinula tu komandu. Zatim se, 12. septembra 1944. godine i kralj Petar obratio narodu Jugoslavije preko Londonskog radija. On je tom prilikom, saglasno britanskom savjetu, pozvao "sve Srbe, Hrvate i Slovence, da se ujedine i pristupe Narodnooslobodilačkoj vojsci pod maršalom Titom". Pri tome nije spomenuo ni četnike ni Mihailovića, ali je dometnuo: "Svi oni koji se oslanjaju na neprijatelja protiv interesa svog vlastitog naroda i njegove budućnosti i koji se ne bi odazvali ovom pozivu, neće moći da se oslobode izdajničkog žiga ni pred narodom ni pred istorijom".

262 Tito-Čerčil - *Strogo tajno*, Isto.

263 Vinston Čerčil, *Drugi svjetski rat*, t. V, str. 454.

264 Vidjeti: Vladimir Velebit, *Tajne i zamke Drugog svjetskog rata*, Prometej, Zagreb, 2003.

265 VII, Ca, k. 153, re. br. 2/2.

266 ZB, XIV/4, str. 1038.

ZBOG ČEGA SU SE BRITANCI ODREKLI MIHAILOVIĆA? Kako je došlo do zaokreta Velike Britanije i ostalih Saveznika antihitlerovske koalicije od četnika i Draže ka partizanima i Titu?

Zbog čega su se Britanci odrekli Mihailovića? Jednostavno zato što ništa nije učinio za savezničku antifašističku stvar. Stavljali su mu mnogo puta do znanja da je njegova kolaboracija sa anglo-američkim protivnicima prevršila svaku mjeru. Još krajem 1942. godine Britanci su rekli Slobodanu Jovanoviću, predsjedniku vlade u izbjeglištvu: "Draža Mihailović je kvisling isto kao i Nedić, jer Nedić saraduje sa Nijemcima, a Draža sa Italijanima". Petog aprila 1943. godine Draža je rečeno: "Britanska vlada ne može nikako odobriti gledište po kome su glavni neprijatelji Jugoslavije njeni rođeni sinovi i to poglavito oni koji se bore protiv Nemaca i Italijana, a ne sami Nemci i Italijani". Britanci su uvidjeli da bi dalje zadržavanje Mihailovića pod njihovim okriljem narušilo njihov ugled u antiosovinskom bloku, uzimajući u obzir respektnu antifašističku snagu NOVJ-a u antifašističkom savezu.

Mihailović je prestao da bude od bilo kakve pomoći za Saveznike. Postao je, štaviše, prepreka bilo kakvom obliku jugoslovenskog jedinstva u borbi protiv sila Osovine.

*Bio je opsjednut opasnošću od komunizma. Otvoreno je priznavao da voli više da brani Nedića i Nemce nego da se potčini partizanima.*²⁶⁷

Uslijedilo je priznanje partizana kao savezničke borbene snage, te davanje i neke pomoći. Jedno vrijeme je karakteristično po tome što je davana "pobjedna pomoć" i partizanima i četnicima, ali s jakom tendencijom u korist partizana. Onda je u Teheranu došlo do formalnog priznanja partizana kao savezničke snage. U narednim mjesecima preduzeto je povlačenje formalnog priznanja, te vojnih misija iz Dražinog štaba i svake pomoći četnicima. Prenesena je cjelokupna vojna, politička i diplomatska podrška partizanima i NOP-u. Vojnim porazima koje su u martu i aprilu 1943. godine partizani nanijeli četnicima u istočnoj Hercegovini, jugoistočnoj Bosni i u Crnoj Gori započela je krajnja porazna faza četničkog pokreta.

Sjedinjenje emigrantske vlade i privremene vlade u zemlji uslijedilo je 7. marta 1945. godine. Time je označen i kraj vlade u izbjeglištvu. Veoma mnogo se raspravlja o tom velikom zaokretu Velike Britanije i ostalih Saveznika od četnika i Mihailovića ka partizanima i Titu. U Srbiji i njenoj historiografiji nastala su mnogobrojna djela u kojima se pokušava da traga za odgovorima na pitanje zbog čega se to desilo. Ta tema je kontinuirano prisutna u beogradskoj štampi i časopisima. Naročito je potaknuta i široko eksploatisana 80-tih i 90-tih godina XX vijeka. Našla se i kao tema mnogih okruglih stolova i

²⁶⁷ ZB, III/3, str. 901 Ministarstvo inostranih poslova Velike Britanije svom ambasadoru u Vašingtonu 7. decembra 1943.

simpozijuma. Rasprostranjeni su i pokušaji da se povijesna zbivanja i njihova objašnjenja podvrgnu onoj ideologiji i njenim kriterijima koji bi doveli i opravdali pokušaje rehabilitacije vodećih ličnosti četničkog vodstva iz Drugog svjetskog rata i reafirmacije ravnogorskog pokreta sa istom suštinom i predznacima koje je taj pokret već istrošio u toku Drugog svjetskog rata. Otvaraju se velika pitanja i pokušavaju da dadnu često i željeni odgovori daleko od istorijskih okolnosti i stvarnih uloga koje su u njima odigrale kako te ličnosti iz četničkog vodstva tako i ravnogorski pokret u cjelini. Manje ili više svi koji ta pitanja postavljaju smatraju da daju i objektivne sudove.

Ko je koga, uistinu, izdao: Čerčil Mihailovića ili Mihailović cjelokupnu britansku naklonjenost četničkom pokretu? Ta naklonjenost britanske vlade i Čerčila očitovala se praktično u političkoj, materijalnoj i moralnoj podršci i pomoći koja je davana četnicima. I Britanci i druge sile antifašističkog saveza tražile su na jugoslovenskom ratištu borbeno efikasnu antiosovinsku snagu. Saveznici su bili riješeni da tim snagama daju ratnu i drugu opremu i naoružanje. Očekivali su, zauzvrat, s pravom da te snage daju svoj maksimalni doprinos slamanju sila Osovine. Mihailović i njegov pokret je smatrao da se bez ispaljenog metka protiv okupatora zemlje može tuđim zalaganjem i žrtvama dobiti rat. Plodove pobjede pripisao bi sebi i svojim saborcima.

U Zborniku NOR-a su objavljena dokumenta koja se odnose na isključivu podršku Britanaca četnicima u najdužem ratnom periodu. Podršku su oni davali sve dok nisu shvatili da im se Mihailović "otrgao" i duboko zaplivaio u vode kolaboracije. Od toga ga nisu mogli odvratiti. I dokumenta nastala u njemačkim i italijanskim komandama prikazuju četnike kao svoje saradnike koje snabdijevaju municijom i oružjem. Tako opremljene slali su ih na borbene zadatke, svakako ne protiv sebe. Jugoslovenski emigranti koji su nakon rata boravili u raznim zapadnim zemljama, te pristalice ravnogorskog pokreta unutar prostora bivše SFRJ, u svojim publikacijama ne štede kritičke, čak i uvredljive riječi na adresu Vinstona Čerčila, Ficroja Maklejna i F. W. Dikina, sve njih optužuju kao glavne "krivce za preorijentaciju britanske politike sa Mihailovića i četnika na Tita i partizane. Svi ti "kritičari" pri tome nastoje da prikriju svoju saradnju sa okupatorima i kvislinskihim režimima u toku Drugog svjetskog rata.

Svojim kritikama oni izlažu i još neke članove britanskih i američkih vojnih misija koje su boravile u neposrednoj blizini Mihailovića ili Tita. Oni kritikuju, ali bi, primjerice, htjeli da prikriju ono što je Londonu javio jedan od tih misionara u vezi sa istupanjem Mihailovića u selu Gornje Lipovo kod Kolašina. Zbog svega što je Draža kazao u tom svom govoru Čerčil je uputio notu jugoslovenskom ministru predsjedniku izbjegličke vlade. A već 7. maja 1943. posredstvom jugoslovenske vlade, upućena je poruka Mihailoviću:

(1) primarni cilj Dražinog pokreta mora biti otpor silama Osovine; (2) mora postojati najuža saradnja Mihailovića i britanskog vrhovnog komandanta za Srednji istok; (3) definitivno mora prestati svaka saradnja s Italijanima i s Nedi-

ćem u Beogradu; (4) saradivati s gerilskim grupama u Sloveniji i Hrvatskoj i (5) postići mirno rješenje s partizanima protiv kojih se ne smiju voditi nikakve operacije osim u samoodbrani. Moralnu i materijalnu pomoć će dobiti pod uvjetom da Mihailović prihvati gornje zahtjeve da bi doprinio zajedničkoj stvari.

Idn je objasnio u pismu predsjedniku jugoslovenske vlade da će, ako Mihailović ne prihvati te uvjete, Britanci smatrati da nema više vojnog opravdanja da mu se pruža pomoć koju bi željela dati. Već 25. maja 1943. rat na Sredozemlju je došao do stadija kad bi se ofanziva Saveznika mogla smatrati neminovnom. Insistirano je da Draža ispuni svoju obavezu potpune saradnje.

U drugoj polovini avgusta 1943. godine primljen je odgovor Mihailovića. On je prividno prihvaćao uvjete koji su mu postavljeni, ali je njegovo stajalište još bilo stav neaktivnosti protiv sila Osovine. Ostaje pri svojoj igri i ne ispunjava uvjete koji su mu postavljeni.

Do kraja novembra 1943. godine britanska vlada je došla do zaključaka (1) da Mihailović nije Saveznicima ni od kakve vojne koristi već je postao smetnja ujedinjenju Jugoslavena bilo tada ili u bliskoj budućnosti; (2) on i dalje javno izjavljuje da mu je draža zaštita Nedića i Nijemaca nego pokoravanje partizanima; (3) njegovi podređeni saraduju sa Nijemcima. Ili je nemoćan da kontroliše svoje podređene, ili je kriv što odobrava njihove postupke; (4) njegovi sljedbenici ne dijele njegova ekstremna stajališta i (5) partizani ne bi ni u kojim okolnostima saradivali s njim, ali ne bi odbili saradnju s drugim vođama.

Forin ofs je 13. januara 1944. godine obaviješten od britanskih oficira kod četnika i kod partizanskih jedinica kako su utvrdili: (1) neki komandanti četnički tokom dužeg perioda otvoreno saraduju sa silama Osovine - Nijemcima, Italijanima, ustašama, Bugarima; (2) Mihailović je znao za ponašanje svojih komandanata; (3) Mihailović je osobno rukovodio operacijama protiv partizanskih snaga u dolini Neretve u martu 1943. godine kao saradnik u zajedničkoj njemačko-italijanskoj-ustaškoj ofanzivi.

To je uz sve ostalo dovelo do odluke da Britanci podupru Tita. Kad je ta odluka donesena, Čerčil je uputio osobnu poruku Titu: "Čvrsto sam odlučio da britanska vlada neće više vojno pomagati Mihailovića i da će Vama pružiti pomoć, te bi nam bilo drago kad bi ga jugoslovenska kraljevska vlada otpustila iz svoga sastava".²⁶⁸

U međuvremenu je Winston Čerčil ovoga puta bio doveden u poziciju da na razne strane šalje i druge svoje poruke u neposrednoj vezi sa Mihailovićem, četnicima i izbjegličkom kraljevskom vladom. Suočavao se - kako to on piše - sa lažnim i zlobnim izjavama upravljenim protiv NOP-a i Tita. Samo kao ilustracija može poslužiti i jedna od tih njegovih depeša upućenih ministru inostranih poslova britanske vlade Idnu. On tom svom ministru 1. januara

1944. godine otprema upozorenje: "Vijesti iz Kaira, 31. provincija, kažu da je jugoslovenska vlada toga dana tamo emitirala službenu izjavu u kojoj turdi da je partizanska vojska pretrpjela nepopravljive gubitke i da su partizani potisnuti iz svih većih gradova i sela, te razbijeni u male grupe koje bježe prema zapadnoj Bosni. Nevaljala operativna taktika je kriva za gubitke, prema izjavi".

Sigurno je da jugoslovenskoj vladi ne bi trebalo dopustiti da objavljuje ovakve izjave - poručuje Čerčil. "Zar ne možemo te izvještaje cenzurirati i upozoriti jugoslovensku vladu da će takvo ponašanje onemogućiti sve odnose s nama?"

Svoj prethodni telegram Antoni Idnu Čerčil 4. januara iste godine dopunjuje novim saznanjem: "Vidjet ćete da će se pokazati da je skandalozna izjava koju je dao predstavnik jugoslovenske kraljevske vlade u Kairu, zlorado se veseleći navodnom Titovom porazu, i lažna i zlobna".

ŠOK I GROM IZ VEDRA NEBA: KRALJEV GOVOR NA BBC-U 12. SEPTEMBRA 1944. GODINE

U Londonskoj emisiji BBC-a na srpskohrvatskom jeziku Kralj Jugoslavije Petar II je 12. septembra 1944. godine održao govor u kojem je pozvao na ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca pod rukovodstvom komandanta NO-VJ-a maršala Tita.²⁶⁹

"Dragi moji Srbi, Hrvati i Slovenci,

U ovim sudbonosnim i za Jugoslaviju velikim danima, kada pobjedonosne armije Sovjetskog Saveza stoje na našoj granici s jedne strane, a američke i britanske s druge strane, kada je dan naše slobode u punom svanuću, pozivam sve Srbe, Hrvate i Slovence, da se ujedinite i pristupite Narodno Oslobođilačkoj vojsci pod maršalom Titom. Sa mojim punim znanjem i odobrenjem Kraljevska vlada Dr. Ivana Šubašića zaključila je važne i korisne sporazume sa tom našom narodnom vojskom, koja je jednodušno priznata od naših velikih Saveznika, Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država Amerike.

Samo tako ujedinjeni u toj borbi moći ćete sačuvati neokaljanu čast i slavu Jugoslavije i završiti konačnom pobjedom najlepšu legendu hrabrosti i ljubavi za slobodu, kojom ste do sada zadivljavali svet. Vaša bratska sloga i jedinstvo razbiće sve neprijateljske planove, a naša Otadžbina dočekaće teško zasluženu slobodu, a uputiće se sretnijoj budućnosti mira i pravde u krugu Ujedinjenih naroda i celog slobodoljubivog čovečanstva.

268 To je rečeno u analizi "Odnosi između generala Mihailovića i vlade Njegova Veličanstva, izradenoj u Forin ofisu 27. jula 1944. godine.

269 "Službene novine Kraljevine Jugoslavije", broj 20, ratno izdanje, London, 25. X 1944. Arhiv VII, AFV, k. 11, teg. br. 19/1. Govor je emitovan u 20 sati.

Svi oni koji se oslanjaju na neprijatelja protiv interesa svog vlastitog naroda i njegove budućnosti, i koji se ne bi odazvali ovom pozivu, neće uspjeti da se oslobode izdajničkog žiga ni pred narodom ni pred istorijom.

Ovom mojom porukom vama, odlučno osuđujem zloupotrebu imena Kralja i autoriteta Krune, kojom se pokušalo opravdati saradnju sa neprijateljem i izazvati razdor među borbenim narodom u najtežim časovima njegove istorije, koristeći time samo neprijatelju.

Klanjajući se žrtvama, pozdravljajući vašu borbu i odajući zahvalnost našim velikim Saveznicima, pozivam vas da svesrdno pozdravite savezničke armije, koje bi došle da vam pruže pomoć u potpunom izvojevanju oslobođene naše zemlje.

*Zivela naša velika, slobodna, federalna Jugoslavija!*²⁷⁰

Domalo nakon toga, kada je 20. oktobra 1944. godine osobođen Beograd, Kralj Petar II se ponovo oglasio u večernjoj emisiji BBC-a u 20 sati.

"Beograd, naša junačka i napačena prestonica, opet je slobodna.

Četrdeset i tri meseca je znojem i suzama iskupljivana sloboda nikad nepokorene Jugoslavije, predvođena u borbi i otporu jugoslovenskom narodno-oslobodilačkom vojskom pod maršalom Jugoslavije, Titom.

Oslobođenje Beograda, izvojevano nadčovječanskom borbom naših naroda i neocenljivom pomoću bratske i savezničke Crvene Armije, simbol je pobjede nad neprijateljem, trijumf junaštva i patriotizma naših naroda i najviši dokaz jedinstva i savezničke solidarnosti.

Oslobođenje Beograda, koje je zajednički uspeh jugoslovenske narodno-oslobodilačke vojske i slavom ovenčane Crvene Armije kao i pobjede naših velikih britanskih i američkih saveznika na ostalim frontovima naše narodne borbe najubedljiviji su znakovi skorog ili konačnog oslobođenja cele jugoslovenske nacionalne i državne teritorije.

Pozdravljajući oslobođeni Beograd, ja pozdravljam sve vas, dragi moji Srbi, Hrvati i Slovenci ispunjen najdubljom zahvalnošću prema junačkoj narodno-oslobodilačkoj vojsci i maršalu Titu, prema bratskoj savezničkoj Crvenoj Armiji i njenom velikom maršalu Staljinu i odajem poštu svima herojima i žrtvama za našu zajedničku slobodu.

Duboko sam uveren da će vojska i narod, koji su pod cenu beskrajnih žrtava stvarali besmrtna dela u borbi za oslobođenje svoje otadžbine, znati u miru očuvati plodove svoje pobjede i izgraditi svoju bolju i srećniju budućnost u novoj slobodnoj, demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji.

²⁷⁰ Za tekst govora kralja Petra vidjeti: R. L. Knežević, *Knjiga o Draži*, II, 118-119. Kasnije je u svojim memoarima o tom svom govoru zapisao: "Očekao sam da nastavljam na čitulu svoje najbolje prijatelje i da dajem puno priznanje grupi koja je iz osnova protiv monarhije i svih demokratskih načela. Seme diktature bilo je posejano. Bio sam nemoćan da šta učinim". *Petar II, jugoslovenski. A King's Heritage*, London, 1955., str. 162.

*Ispunjen radošću i srećom, ja vas, na ovaj veliki dan, pozivam i molim da se svi ugledate u hrabre oslobodiocce naše prestonice i da ujedinjeni u narodno-oslobodilačkoj vojsci doprinesete poslednju žrtvu na oltar slobode naše otadžbine"*²⁷¹

Dražina reakcija:

"KRALJ NAM JE ZADAO STRAHOVIT UDARAC"

"Pokolebane vojničke starešine, zabuna u srbijanskom seljaštvu, narod gundža, protesti na sve strane"

"Kralj nam je zadao strahovit udarac" - Dražina je reakcija na kraljev govor na Londonskom radiju 12. septembra 1944. godine. "Naročito se on odrazio na kolebljive vojničke starešine u izvesnom broju, ali na narod njegov govor ostavio je obratno dejstvo. Narod je počeo da gundža protivu Kralja i Dinastije. I protesti su padali na sve strane i to javno"²⁷²

Dražina prva reakcija na kraljev govor citirana spočetka data je u njegovom pismu Konstantinu Fotiću 18. novembra 1944. godine.

A kakva je bila Fotićeva reakcija na kraljev govor? Ona se može vidjeti iz njegovog pisma od 18. septembra 1944. - dakle šest dana nakon govora. U pismu koje je upućeno Jovanu Donoviću kralj se spominje "kao onaj mladi nesrećnik". Još se kaže da kasnije, kad narod u zemlji sazna za pravo stanje, i Draža i Centralni nacionalni komitet trebaju zauzeti "drugačiji stav", jer mu "ni mladost ni pritisak" koji se na njega vrši "neće pomoći kao izgovor".

Kraljev govor je izazvao zabunu i u srbijanskom seljaštvu. Ispjevana je i narodna pjesmica koja je kružila po Srbiji. "Mi za kralja, kralj za Tita / Šta će biti, Bog te pita"²⁷³ Godinu dana prije toga kraljevog govora, 20. oktobra 1943., Draža je u izvještaju izbjegličkoj vladi rekao da u svjetlu postojećeg narodnog mišljenja i osjećanja kralj Petar ne smije dati nikakvu izjavu o komunistima i da ih doista ne smije čak ni spominjati.²⁷⁴

I predsjednik vlade Purić je 4. aprila 1944. godine javio Mihailoviću o stalnim britanskim manevrima da smijene Mihailovića rušenjem njegove, Purićeve vlade. U toj poruci on dodaje: "Kralj i ja odlučno smo protiv. Ma šta drugo čuli preko radija nemojte verovati. Sve ovo javljamo zbog mogućnosti

²⁷¹ Bilten broj 391 u kojim je vladna Direkcija za informisanju službu prentela govor kralja Petra -AJ 83/2 017

²⁷² *Knjiga o Draži*, dva meseca, Windsor, Canada, 1986., str. 132-133.

²⁷³ Željko Topalović, *Kako su komunisti dograbili vlast u Jugoslaviji*, London, 1964., str. 111.

²⁷⁴ Jovan Donović, *Telegrami Draže Mihailovića u engleskom mislanju o svom štabu i engleskoj politici na terenu*, Glasnik SIKD Njegoš, juni 1960., str. 24-35, decembar 1960., str. 53-57, juni 1961., str. 33-38.

*prekida veza. U slučaju ma kakve kombinacije bez Vas kao ministra vojske kralj
(ja mislimo da Vi treba da produžite u zemlji kao jedini slobodan član Vlade s
parolom: Kralj je zarobljenik! Živeo Kralj!'²⁷⁵*

KO ČINI "JEDINU MRAČNU TAČKU U ČETNIKA: KRALJ ILI NAŠA POLITIKA?"

Zaharije Ostojić i Petar Bačović kao najistaknutiji komandanti za kraljev govor od 12. septembra krivili su "našu politiku", ali učinjenu krivicu nisu smatrali nepopravljivom. Smatrali su da "ćemo borbom protiv okupatora mi to popraviti". Za razliku od njih, Živko Topalović je u kralju nalazio "jedinu mračnu tačku" koja pokretu "otežava rešenje mnogih problema u budućnosti".

Komandanti Ostojić i Bačović su pronašli pravog krivca. "Što je došlo do ovakvog Kraljevog govora kriva je naša politika". To oni kažu 12 dana nakon kraljevog javnog istupanja. "Najvažnije je da se održimo do dolaska saveznika" - kažu oni u depeši Mihailoviću 24. septembra 1944. godine.

*"Opšti događaji idu nam filmskom brzinom u susret. Svijetom i našom voj-
skom zavladała je puna anemija. Stvorena je psihoza stavljanja pod njemačku
zaštitu. Sve se svelo na zaštitu vlastitog života. Vojnih starešina nema."*

Od svih kapitalnih uzroka katastrofe programa politike i ciljeva ravnogorskog pokreta i izbjegličke vlade otkriven je samo jedan. I to jedini. Na taj uzrok upire prstom i Živko Topalović koji iz Italije piše Draži u avgustu 1944. godine. Po njemu je "kralj ostao jedina mračna tačka".

*"Jedina mračna tačka je Kralj, ne zato što bi njegovo učešće u engleskom poli-
tičkom manevrisanju moglo doneti efikasne štete Srbiji, što naši protivnici jedino
i žele postići, nego zato što se on ovim ma i privremenim odvajanjem od srpskog
naroda teško kompromituje i otežaa nam u budućnosti rešenje mnogih problema.
Šubišićevi ministri hvale se da je on prema njima veoma ljubazan, i da, uosta-
lom s razlogom, otvoreno napada prošle vlade. Ali se on odvojio od tradicije svojih
predaka i ispuatio kormilo države iz svojih ruku, tako da sad na njegov teret drugi
rade šta hoće. Moraće sad tražiti put i način da to popravi. Mi smo mu odavde
pisali ali iz Londona ništa ne odgovara, niti se smatra pozvanim da vodi nacio-
nalnu politiku. Kamo u prvom redu njegove sreće da je ostao na pravoj liniji da
sada dođe u zemlju i stavi se na čelo narodnog ustanka. Možda će ipak u zadnjoj
liniji u njemu progovoriti srpska krv"*

275 Jovan Donović, *Veze s Dražom Mihailovićem sa Srednjeg istoka...*, Glasnik SIKD Njegoš, juli 1958., str. 90-91.

NOP i njegova propaganda su dali širok publicitet kraljevom septembar-
skom govoru na Londonskom radiju. Njegov poziv svim oružanim snagama
u zemlji da se stave pod komandu maršala Tita odnosio se i na četnika. Nji-
ma je obećana amnestija i poziv da se svrstaju u redove NOVJ-a i time izvrše
kraljev nalog.

Četnička propaganda je polemički uzvraćala. "U pogledu valja reći ćemo
vam da on u tuđini nije slobodan: da on nije dovoljno obavješten o prilikama u
našoj zemlji i da je sprečen u vršenju svojih kraljevskih dužnosti i u davanju svoje
slobodne reči... Prema tome, mi srpski četnici kao najbolji poznavaoći svih prilika
koje vladaju u našoj zemlji ostajemo i dalje nepokolebljivo na svom nacionalnom
putu za spas našeg naroda do konačne pobeđe njegove, uvereni da je to želja
mladog kralja kao potomka slavniĥ Karadorđevića. Stoga su uzaludna sve vaše
opomene i pozivi na predaju..."

Jedno je trubila njihova propaganda, drugo je bilo stanje u praksi. Nastalo
je ubrzano rasulo četničkih jedinica. Njihovi vojnici su u to vrijeme odlazili
na dvije strane: prebjegavali su u partizanske formacije ili su bježali iz četnič-
kih jedinica kućama.

KAMEN U SRCU - KOLAC U GRU

Partizane podržavaju sva tri velika saveznika - nas su sva tri ostavila i napustila

Mihailović je visoko cijenio i dinastiju Karadorđevića i kralja Petra. Bio
im je privržen do kraja i bez ostatka. Utoliko poraznije i šokantno je na njega
djelovao kraljev zahtjev "da se ujedine pod komandom maršala Tita". Kao grom
iz vedra neba. Taj grom je udario u odsudnim trenucima u kojima su četnici
doživjeli više uzastopnih poraza u Srbiji od vojnih formacija NOVJ-a. Tih
dana su bili opkoljeni u bici na Jelovoj Gori. Umalo nisu zarobljeni ne samo
Mihailović nego i njegova vrhovna komanda, te članovi Centralnog nacio-
nalnog komiteta zajedno sa američkom vojnom misijom i pukovnikom Mek
Daulom. U zadnji čas ih je spasila jedna jedinica Srpskog dobrovoljačkog
korpusa. Primorani su da odstupaju kroz sjeverozapadnu Srbiju i pređu preko
Drine u sjeveroistočnu Bosnu, na Majevicu gdje su ponovo postavili svoj štab.
U tom odstupanju Draža je sa sobom imao samo oko 400 svojih vojnika.²⁷⁶

276 *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945.*, drugo izd., dva sveska, Beograd, 1963., 1965.,
II, 274-309, Bor. M. Katapandžić, *Gradanski rat u Srbiji 1941-1945.*, Cleveland, 1958.; The
Trial of Draža Mihailović, 238-260, Draža je na sudenju izjavio da mu je prijedlog za pokret
u Bosnu dao komandant Četvite grupe jurišnih korpusa Račić pošto mu je javio da se više ne
može održati u Srbiji protiv komunistā.

Draža je sa štabom napustio Srbiju 20. IX 1944. godine. Na šok zbog kraljevog govora, na nevolje bjekstva preko Drine na Majevicu srasli su Ostojić i Bačević. Na njih je poražavajuće djelovao taj korak Vrhovne komande. "Mi vidimo jasno situaciju i sva obećanja Vrhovne komande da će se naći izlaz iz situacije ostala su samo mrtvo slovo na hartiji. Iz depeše Vaše 164 vidi se da napuštate Srbiju, što znači da je za nas Srbija izgubljena. Gubitkom Srbije izgubili smo sve i nama se čini da je svaki pokušaj čišćenja I. (istočne) Bosne neostvarljiv o čemu će te se brzo uveriti. Naše je mišljenje da vojnički situaciju ne možemo popraviti jer zato nemamo preduslova, i da je jedini spas za srpski narod, da se naše pitanje politički uspešno reši kod saveznika. Žrtve koje danas tražite od srpskog naroda su potpuno uzaludne. Mi smo nastavili borbu protiv komunista po Vašem naredjenju. Rezultat je bio samo kod Bilečke brigade za pet dana u odbrani Bileća imala 18,5 mrtva i više stotina ranjenih."²⁷⁷

Mihailoviću su svakako teško padali prigovori njegovih najistaknutijih komandanata. Pogotovo dok se ni on ni njegov štab nisu oporavili od kraljevog govora.

I njemu i njegovoj komandi je taj govor bio težak udarac. Kamen na srcu, kolac u grlu. Sve nade su naglo kopnile. Iako se odnosio uglavnom na četnike, govor je upućen, takođe, hrvatskim i slovenskim kvislinškim formacijama. Oni koji ne poslušaju - upozorio je kralj - biće žigosani kao izdajice i od naroda i od istorije. Taj govor je politički i psihološki porazan za četnike. Već sutradan nakon kraljevog istupanja na Londonskom radiju, 13. septembra, izveštaj štaba za južnu Srbiju upućen Vrhovnoj komandi otkriva raspadanje mnogih jedinica u Nišavskoj grupi korpusa. Ubrzano je slamanje četničkih snaga i u istočnoj Srbiji.²⁷⁸

Oglasio se i Zaharije Ostojić, komandant isturenog dijela Vrhovne komande. Održavao je intenzivnu komunikaciju u dva pravca: prema generalu Mihailoviću i prema komandantima potčinjenih jedinica. I on već 13. septembra depešom javlja Mihailoviću: "Nj. V. Kralj svojim govorom održanim 12. septembra u 19 časova nedvosmisleno je zauzeo stav prema nama i naredio nam da pristupimo nar. osl. vojsci, ističući da niko nema pravo da zloupotrebljava krunu zaklanjajući se za nju s tim, što je naglasio da ovo čini po slobodnoj volji bez ikakvog pritiska sa strane".

Uz Ostojićev je i potpis Petra Bačovića. Oni u toj depeši dodaju: "Posle ovakvog Kraljevog govora, nikakva uveravanja niti autoritet neće moći da održe narod na okupu niti da ga upotrebe u borbi protiv partizana. Bez municije, obuče i odeće koju ne možemo dobiti ni od koga, nemamo nikakvih preduslova da produžimo borbu protiv partizana i celog sveta."²⁷⁹

Upućuju raspis za sve podređene komandante. "Povodom sinoćnjeg govora Nj. V. Kralja u kome nam naređuje da predemo Titu, tražio sam objašnjenje od V. K.-de i predložio da ona zatraži od saveznika da dode jedan saveznički đeneral pod čiju bi se komandu stavili i time bili neposredno pod komandom saveznika. Javite mi svoje mišljenje povodom Kraljevog govora i svoje sugestije, ako ih imate. U svakom slučaju sačuvati bladnokrnost i sačekati dalja naredjenja. (Ostojić)"²⁸⁰

O mišljenjima svojih komandanata povodom kraljevog govora Ostojić i Bačović upoznaju, putem depeše, i Mihailovića.

"U ovom času, najtežem za srpski narod, i kad Vi snosite odgovornost pred istorijom i pred narodom, vi morate doneti sudbonosnu odluku bez obzira na Vašu ličnost.

Na konferenciji komandanata čija smo mišljenja saslušali, došli smo do ključka da je jedini i najkorisniji izlaz za očuvanje celine srpstva da Vi smesta zatražite od naših saveznika, da nade rešenje za prekidanje građanskog rata i da upute jednog đenerala, pošto se pod titovu komandu nećemo i ne možemo staviti, pod čiju ćemo se komandu staviti i preduzeti borbu protiv okupatora, kako traže od nas naši veliki saveznici i Nj. V. Kralj. Molim najhitnije odgovorite".

Draža je, istini za volju, pokušavao da se stavi pod komandu generala Vilsona, savezničkog komandanta Sredozemlja. U vezi s tim je tom generalu uputio i pismene prijedloge. To nije prihvaćeno.²⁸¹

Djelovali su na toj osnovi i njegovi misionari u Italiji. Tamo je otprilje boravio Živko Topalović, predsjednik Centralnog nacionalnog komiteta. Još prije kraljevog govora 4. septembra 1944. godine piše Mihailoviću i članovima komiteta o svom radu kod savezničkih organa. Osnovno što je htio da postigne kod Saveznika je, veli, da NOP i četnici budu ravnopravni partneri u daljem razvoju događaja.²⁸² "Činio sam očajne napore za dve stvari: da istrgnem ove naše prijatelje iz prve tamnice i da sprečim da naši protivnici uspeju i u poslednjoj želji, u želji da učine prijateljima saveznika i Bugare, i Arnaute, i Mađare, i Italijane, i Ustaše i domobrance, a samo nemoćne srpske nacionaliste da načine neprijateljima saveznika".

Zaharije Ostojić u telegrafskim kontaktima sa komandantima ispituje puls. I 15. septembra on im šalje depešu: "Posle Kraljevog govora akcija protiv crvenih neće biti popularna, zato treba da izade pred narod da se samo branimo od njihovih napada. Javljajte redovno rezultate borbi. Sta rade domobranci koji su nam prišli? Da li će se tući protiv Svaba i ustaša? Kakav je njihov stav prema crvenima?"²⁸³

280 VII, Ča, k. 281, reg. br. 311

281 XIV, knj. 4, dok. br. 100, 104

282 VII, Ča, k. 14, reg. br. 287

283 VII, Ča, k. 281, reg. br. 311

277 VII, Ča, k. 280, reg. br. 61/1.

278 Mikrofilm, br. T-311, tola 189, snimak 1210.

279 VII, Ča, k. 280, reg. br. 61/1.

1 dan kasnije, 16. septembra, Ostojić poručuje komandantima: "Na moje učinjeno pitanje V. K. (Vrhovnoj komandi) povodom Kraljevog govora i predlog da se potčinimo jednom savezničkom generalu V. K. mi je odgovorila da u Americi ima struja za nas, ali da saveznici vode politiku koju V. K. ne ra-
zume. Drugim rečima moramo raditi kako nas pamet uči. Za narod naš odgovor je napad na okupatora i ustaše, što smo u stvari izveli pre Kraljevog govora. Jedino borbom protiv okupatora možemo uspeti i da se održimo i da dodemo do oružja i municije, kao i da nam saveznici pošalju svoju misiju. O ovome obavesti i sve komandante."²⁸⁴

I Ostojiću je, nezavisno od Topalovića, puklo pred očima: "Za naš narod odgovor je napad na okupatora i ustaše" - poručuje on podređenim štabovima. Još su i neki drugi pojedini komandanti, izuzev rukovodstva pokreta, otprije shvatali da im je svima spas jedino u borbi protiv okupacionih trupa. To je bio put da njihove jedinice dođu do oružja i municije, da sačuvaju materijalnu, moralnu i političku podršku saveznika, da zadrže savezničke vojne misije u svojim štabovima. Na toj četničkoj borbi protiv okupatora su saveznici i insistirali, uostalom. Sve je bilo uzalud.

"Borbom protiv okupatora održaćemo ljude na okupu i doći do plena" - mnoga upozorenja su stizala sa terena u Mihailovićeve štab. Posve kasno sada, nakon kraljevog govora, na to upozoravaju ppuk. Zaharije Ostojić i ppuk. Petar Baćović. "Ako se sa saveznicima ne nađe najhitnije političko rešenje za našu stvar i to se javno objavi, svi Muslimani i Hrvati će listom prići Titu. Posle toga naše jedinice u Bosni i Hercegovini bez municije i hrane neće se moći održati. Zato smatramo da je potrebno zatražiti od saveznika da nas okupiraju i spreče građanski rat, u protivnom mi smo izgubili bitku i politički i vojnički."²⁸⁵

Ova dvojica potpukovnika su najzad došli do saznanja da je jedini spas u oružanom sukobu sa okupatorom. Pošto nije došlo do te borbe pronalaze rješenje u savezničkoj okupaciji. Zahtjevi za tu bitku sa okupatorom postavljali su, tek u novonastalim okolnostima, i drugi četnički komandanti, ali ni jedan od njih to nije i učinio. Pod teretom orijentacije na čekanje i odlaganja te borbe u četverogodišnjem ratu oni se ni sami nisu mogli osloboditi vlastitih zabluda. Te iluzije su i sami podgrijavali. U bezizlazu spasenje su vidjeli i u tome da se bar "ovamo spusti jedan američki oficir sa stanicom". To bi bio dokaz da nisu napušteni. Partizane podržavaju sva tri velika saveznika - nas su sva tri ostavila i napustila. Ostojić i Baćović poručuju Draži: "Oduševljenje za borbu protiv crvenih je sve manje pored svih njihovih zločina, jer narod oseća da njih podržavaju sva tri velika saveznika, dok su nas sva tri ostavila. Ponovo molimo da se najhitnije ovamo spusti jedan američki oficir sa stanicom, jer bi to imalo

prilično odjeka u narodu i ujedno bio jedini dokaz da nismo napušteni."²⁸⁶

Zahtjevi pojedinih komandanata sklonih da prihvate stavove saveznika o borbi s okupatorom kao normalne nipodaštavani su i ignorisani. Ti glasovi razuma, nastali tu i tamo u četničkim redovima naspram savezničkih zahtjeva, gubili su se u okrutnosti doktrine po kojoj od prvih dana rata još "treba čekati" dok za to "ne dode pogodan trenutak".

Taj "pogodan trenutak" je zapravo čekanje na iskrcavanje savezničkih vojnih formacija na Balkan. I na tom planu su se tkale mnoge iluzije. Sve nade, maltene, polagane su u tu invaziju. Pothranjivane su i u vrijeme kada je sasvim bilo jasno da do iskrcavanja na ovim prostorima neće doći. I pored toga major Vojislav Lukačević 3. septembra 1944. godine komandantima četničkih jedinica i srezova u Sandžaku prikupljanje snaga radi marša u susret saveznicima. Kaže u tom naređenju da "novo stvorena vojno-politička situacija... zaheva da operativne snage Starog Rasa krenu u susret Saveznicima ka Moru a drugi deo ostaće na teritoriju Starog Rasa." Lukačević naređuje "da predsednik nacionalnog Odbora Starog Rasa odmah popuni odbor sa predviđenim brojem članova i da počne sa političkim radom i da se odmah evakuise iz Pljevalja i stupi u vezu sa kapetanom Kalaitovićem Vukom kojem davati potrebna obaveštenja i uputstva. Izdavati letke u duhu ovog naređenja i u svemu potpomagati borbu protiv okupatora i uspostavljanje narodne vlasti. Odbor ima da bude žiža za širenje nacionalne vlasti. Raditi i danju i noću i ne žaliti truda... Susedima poslati letke i obavestiti ih o našem stanju i pozivati ih da pridruže nama za borbu protiv okupatora. Svaki komandant da pozove svoje prijatelje i da svo ljudstvo prikuplja i formira jedinice."²⁸⁷

284 VII, Ča, k. 281, reg. br. 3/1.

285 Depesha poslata 12. IX 1944. godine XIV, knj. 4, dok. br. 74.

286 VII, Ča, k. 280, reg. br. 61/1.

287 VII, Ča, k. 280, reg. br. 1/2.

Dvadesetidruzi dio

**SPORAZUM TITO - ŠUBAŠIĆ I
NJEGOVO ODJEK U ČETNIČKOJ PROPAGANDI**

ŠUBAŠIĆEVA VLADA U ČETNIČKOJ PROPAGANDI

Događaji u 1943. godini donijeli su novi povjerljivi memorandum o sovjetskoj politici na Balkanu. Idn ga je dostavio Kabinetu u junu 1944. godine. U njemu je pisalo da će *"Tito svojom borbom i uz našu pomoć na koncu zavladatai"*. Pri kraju 1944. godine - tačnije 20. oktobra - Tito je preuzeo vlast u oslobođenom Beogradu. Nije se moglo pomišljati na građanski rat protiv Tita. Kad su na početku 1944. godine izaslati oficiri za vezu partizanskim formacijama u Srbiji za koju se smatralo da je povjerljivo Dražino uporište i kad su oficiri vidjeli kako Tito tamo brzo napreduje Britancima je postalo jasno da će Tito konačno zavladatai u cijeloj Jugoslaviji. Nagovoriti Tita da pristane na povratak mladoga kralja Petra bila bi veoma teška zadaća. Kralj je bio čvrsto povezan sa Mihailovićem, za koga su partizani držali da je izdajnik. Idn i Čerčil su zaključili da ipak pokušaju: Berkerova piše da je to Čerčil učinio zbog sentimentalnoga očinskog osjećaja spram prilično bespomoćnoga i zbunjenoga mladoga čovjeka. Idn se nadao da će Britanci tako nakon rata zadržati nešto od svoga uticaja u Jugoslaviji. Nisu se slagali kako da to postignu: Čerčil je htio da se smjesta otarasi Mihailovića i tako se rastereti, a potom osobno apeluje na Titovu plemenitost. Idn se želio uporno politički cjenkati, zadržavajući Mihailovića kao kakav žeton u igri, po mnogim uvjerenjima dosta sumnjiv žeton.

U februaru 1944. godine Idn je odustao od Mihailovića. Pristao je da s njime potpuno raskine. Nagovorio je Čerčila da krene putem složenoga političkog dogovaranja. Kralja Petra je valjalo natjerati da raspusti svoju tadašnju vladu. Britanci bi istovremeno pristali najzad na njegovu ženidbu s grčkom princezom, a da za predsjednika vlade imenuje dr. Ivana Šubašića, blagog hrvatskog političara kojega inače nije volio. Šubašićeva jedina zadaća je da se s Titom sporazumije o formiranju zajedničke vlade. Titova vlast je imala čvrstu podlogu i Britanci je nisu mogli uzdrmati. Šubašić nije imao nikakve podloge. Ni kralj, budući da su se Dražine snage raspadale nakon što su ih Britanci napustili, nije imao potpore. Čerčilov osobni uticaj, putem pisama i susretom s Titom u Italiji, u kolovozu 1944. godine imao je težinu ali ne poput Staljinova uticaja.

Na početku 1944. u Jugoslaviju je na osnovu Idnovih i Molotovljevih razgovora u Moskvi u oktobru 1943. - stigla sovjetska misija. Ona, međutim, nije isprva donijela nikakvu razliku u Titovu držanju. Maclean je u martu te godine pisao Čerčilu: *"Primajući tek pristigli sovjetsku misiju, maršal Tito neočekivano je naglasio kako će ta misija ovdje imati posve isti status kao i moja misija. Ponovna izgradnja i ponovno osposobljavanje bitni su problemi i partizanima drugo ne preostaje već da shvate kako njihova zemlja ovisi o Velikoj Britaniji i Americi ne samo u opskrbljivanju za vrijeme rata, nego i u pomoći i blagostanju poslije rata... nema dvojbe da su oni uvidjeli kako im je korisnije održavati dobre odnose i sa ostalim velikim silama, a ne samo sa Sovjetskim Savezom"*. Tito je Macleanu izjavio kako će Jugoslavija i nakon rata ostati u dobrim odnosima sa Saveznicima. Kao uzvrat za pomoć rado će dati i privredne povlastice.

U ljeto 1944. sovjeti su raznim kanalima uticali na Tita. Staljin je tražio da ne potpada pod britanski uticaj, ali i da se sa Britancima dogovori o kralju. To proizlazi iz Đilasovih susreta i razgovora sa Staljinom u junu 1944. godine.

Šubašić je stoga bio u nepovoljnom položaju u pregovorima s Titom. U Šubašićevu vladu su uključena dva sporedna političara koja je imenovao Tito. Tito je potom potajno iščeznuo i nenajavljeno posjetio Moskvu. Uskoro je za njim otišao i Šubašić, a nakon toga su se dogovorili o formiranju zajedničke vlade. Vijest o nacrtu njihovog sporazuma navela je generala Maitlanda Wilsona na početku novembra da istakne kako je s operativnog gledišta potrebno da Britanija što prije prizna predloženu zajedničku vladu. "Uskoro će nam biti potrebno da s Titom raspravimo o budućim operacijama u Jugoslaviji i veoma je važno da atmosfera bude što povoljnija". Forin ofis je odgovorio hladno i suzdržano: sporazum je u nacrtu a Šubašić je još u Moskvi.

Zajedničku vladu Saveznici su priznali tek u proljeće 1945. Šubašić je u toj vladi igrao sporednu ulogu. Na početku godine kralj Petar je na Čerčilovo ogorčenje, a možda ohrabren od OSS,²⁸⁸ očajnički postavio posljednju prepreku ometajući da se sastavi namjesničko vijeće: privremeno tijelo koje bi se uspostavilo da bi se sačuvao obraz, a djelovalo bi dok monarhija ne bude i formalno ukinuta, što se u novembru 1945. i zbililo. Čerčil je Petrov otpor prilično grubo skršio.

TITO I NJEGOV ŠTAB OD DRVARA DO VISA

Prije prelaska na ostrvo Vis na Jadranu Tito i njegov štab boravili su u Drvaru. Te, početka 1944. godine, vrhovni komandant NOVJ-a i POJ-a je iza sebe ostavio sva nagađanja i ustaške i četničke propagande o tome ko je ta ličnost i šta se krije iza njenog imena. Sad je bio poznat i u domaćoj okupacionoj, i u međunarodnoj javnosti. O tome koliko je on zagonetku predstavljao i za samog Mihailovića ispričao je Džasper Ridli u svojoj knjizi "Tito".

Naime, engleski spisatelj Džasper Ridli je na osnovu istorijskih fakata opisao situaciju koja je nastala kada je BBC prvi put spomenuo Josipa Broza i partizane.²⁸⁹

"Mihailović je nakon sastanka s Titom u jesen 1941. godine radio-vezom javio svojoj vladi u Londonu da je partizanski vođa neki komunist koji koristi lažno ime Tito. Vladini službenici, obavještajne službe i mediji u Velikoj Britaniji nagađali su ko bi taj Tito mogao biti. U početku se vjerovalo da bi on mogao biti

Lebedov, sovjetski vojni poslanik u Beogradu prije početka njemačke invazije na Jugoslaviju. Ubrzo su počele kružiti fantastične priče. Ponekad se pretpostavljalo da Tito ne postoji, već da ime predstavlja kolektivno rukovodstvo - Terorističku organizaciju Treće internacionale, što je u engleskom jeziku izvedeno u kraticu TITO. Druga je verzija bila da je Tito bila žena. Dugo vremena kasnije ta nagađanja će biti ispravljena u britanskim medijima. Tada su oni počeli izvještavati da je riječ o Josipu Brozu, živom revolucionaru, muškarcu. Ali, to je Dražu ogorčilo. On je putem jugoslovenske vlade u Londonu poslao radiogram namijenjen britanskoj vladi i javnosti. Može li se jednog robijaša, kakav je Josip Broz, zavedenog u zagrebačkoj policiji pod brojem 1034, takozvanog vođu komunista, pod imenom Tito, uporediti s jugoslovenskom vojskom kao narodnim borcem? On je pljačkaš crkava, osuđenik i bravarški pomoćnik".

Druga epizoda, s Titom još dok je boravio u Drvaru, u neposrednom je odnosu sa oficirima emigranata koji su sa Kraljevskom vladom izbjegli iz zemlje pred aprilskom okupacijom 1941. godine.

Britanska ambasada za Kraljevinu Jugoslaviju u Kairu 9. marta 1944. godine obaviještena je da je 4. marta te godine u emisiji "Slobodne Jugoslavije" maršal Tito objavio 24. februara protest protiv navodnog proganjanja osoblja koje se odmetnulo od oružanih snaga jugoslovenske vojske u Kairu.

Protest je izražen ovim riječima: "Oštro protestiram protiv proganjanja jugoslovenskih vojnika, podoficira i oficira u Kairu koji su izrazili želju da se pridruže Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije i bore za oslobođenje svoje domovine. Jugoslovenska izbjeglička vlada nema nikakva prava da sprečava građane Jugoslavije da se vrate u svoju domovinu. Pozivam sve one vojnike, podoficire i oficire, koji žele i sposobni su da se bore da odmah zahtijevaju da se vrate u svoju domovinu da bi se pridružili redovima NOVJ i POJ zahtijevam oslobođenje svih oficira, podoficira i vojnika zatočenih u Kairu i drugim mjestima." Protest je potpisao vrhovni komandant NOVJ-a Maršal Tito.

Philip Broad izvještava Antoni Ildna da mu se čini kako je gornji protest temelj na izvještaju radija Moskve o sadašnjim neprilikama među jugoslovenskim oružanim snagama na Srednjem istoku koji navodi na krivo mišljenje. Prema tom izvještaju, preko 650 vojnika od 800 jugoslovenskih vojnika u Kairu i preko 200 jugoslovenskih mornara u Aleksandriji, izrazilo je želju da se pridruži partizanskoj vojsci. Te brojke su, naravno, potpuno netočne. Priču koju je dala Moskva dalje kaže da je otpadničko osoblje uhapšeno naredbom jugoslovenske vlade i poslano u koncentracioni logor."

Još jedna epizoda za Titova boravka u Drvaru, prije nego što će sa svojim štabom i rukovodećim organima NOP-a preći na Vis i britansko obezbjeđenje, tiče se Randolfa Čerčila, sina premijera Vinstona Čerčila. Evo kako je to što se zbililo 25. maja 1944. godine opisao "List Osmе armije" Velike Britanije rodendana maršala Tita. "Randolf Čerčil u zapanjujućoj avanturi. PADOBRANCI NAPALI TITOV ŠTAB, Jugoslovenski maršal se spasao." To su nadnaslov, naslov i podnaslov informacije o desantu izvršenom na Drvar 25.

²⁸⁸ Vidi Kralj Petar II, A King's Heritage

²⁸⁹ Jasper Ridli, *Tito*, izdanje Mir, Novi Sad, 2000.

maja 1944. godine. Donosi ga "List Osmo armije" u ponedjeljak, 5. juna iste godine. Uz tu informaciju su i prilozi: "Saveznici ušli u Rim. Peta armija na području grada". Tekst informacije o desantu glasi: "Njemački padobranci, uz podršku pjesadije koja je stigla jedrilicama navalili su i zauzeli bosanski štab Maršala Tita u Jugoslaviji. To se zbilo 25. maja, međutim, nisu uspjeli da zarobe jugoslovenskog vođu. Ovo je objavljeno juče u Bariju, saznajemo iz dopisa Aso-sijetted presa... Tito se povukao prema planinama, sa praktično svim savezničkim oficirima pridodatim njegovom štabu. Među njima je bio i major Randolph Čerčil, sin predsjednika vlade".²⁹⁰

FACE TO FACE:

TITO-ŠUBAŠIĆ NA VISU SREDINOM JUNA 1944. GODINE

Na Visu je bilo sjedište Vrhovnog štaba, Predsjedništva AVNOJ-a, Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ-a) i savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu.²⁹¹

U tom mjestu su od 14. do 16. juna 1944. godine vođeni razgovori između rukovodstva nove Jugoslavije i novoimenovanog predsjednika kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića. Na čelo vlade on je došao 1. juna te godine. Umjesto vladinih službenika i stručnjaka on je svoj kabinet sastavio od stranačkih političara. U taj kabinet nije uključio ni jednog političara koji bi zastupao srpske političke stranke ili generala Mihailovića. Ovog potonjeg je odstranio iz vlade, sa mjesta ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Glavni cilj toga kabineta i njegovog sastava je da dođe do sporazuma Tito-Šubašić o spajanju vlade u izbjeglištvu s partizanskom privremenom vladom - Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije. Kad je 7. marta 1945. godine sastavljena vlada

ona emigrantska je prestala postojati. Time je prekinuto dugo razdoblje srpske dominacije i u tom kabinetu i saveza s Mihailovićem i njegovim četnicima.

Na Vis je Šubašić došao u pratnji britanskog ambasadora R. Stivenzona. U razgovorima je traženo da se NKOJ fuzioniše sa kraljevskom vladom, da NOP prizna kralja za vrhovnog komandanta te da NOVJ saraduje sa kraljevskom jugoslovenskom vojskom u otadžbini zapravo sa četnicima. Te zahtjeve je odbilo rukovodstvo nove Jugoslavije. U toku pregovora pri teškom natezanju dviju delegacija, šef vojne misije SSSR-a general Kornjejev uručio je Šubašiću netom prispjelu poruku narodnog komesara inostranih oslova V. M. Molotova. Poruka je datirana 15. juna 1944. godine. S njom je Kornjejev prethodno upoznao Tita. U Molotovljevoj poruci je pisalo da je Draža, zajedno sa Pavelićem i Nedićem, svrstan u "plaćenike i izdajice jugoslovenskog naroda". Poručeno je da će sovjetska vlada podržati Šubašića ukoliko se sporazumije "sa Maršalom Titom, koji je već postigao značajne uspjehe u ujedinjavanju naroda Jugoslavije i koji posjeduje zaista stvarne snage u zemlji".²⁹²

Poruka je, kako se smatra, "omekšala" dr. Ivana Šubašića. On je sa Titom sutradan, 16. juna 1944. godine, postigao sporazum, kojim britanska vlada nije bila zadovoljna. Smatrala je da je Šubašić previše bio popustljiv Titu. Time je NOP stekao međunarodnu legitimnost. U isto vrijeme je taj sporazum predstavljao slom jugoslovenskih političara u emigraciji. Najteži poraz - politički, vojni, moralni doživio je Mihailović. Uskoro će ga dotući njegov vrhovni komandant kralj Petar II. Kralj je najprije u avgustu raspustio Vrhovnu komandu u zemlji, Dražu smijenio sa dužnosti načelnika štaba. U svom govoru 12. septembra 1944. godine preko Radio-Londona poručio: "... U ovim sudbonosnim i za Jugoslaviju velikim danima, kada pobjedničke armije Sovjetskog Saveza stoje na našoj granici s jedne strane, a američke i britanske s druge strane, kada je dan naše slobode u punom svanuću, pozivam sve Srbe, Hrvate i Slovence da se ujedinite i pristupite narodnooslobodilačkoj vojsci pod maršalom Titom".²⁹³

Potpisivanjem na Visu sporazuma s Titom 16. juna 1944. godine dr. Ivan Šubašić je, u svojstvu predsjednika kraljevske vlade, priznao i odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a: federativno uređenje Jugoslavije, priznao NOVJ pod komandom maršala Tita, preuzeo obavezu da objavi deklaraciju o priznavanju nacionalnih i demokratskih tekovina NOB-e, saglasio se sa neophodnošću jačanja borbenih napora naroda protiv okupatora, te osudio saradnike okupacionih sila kao neprijatelje. NKOJ se obavezao da radi na stvaranju jedinstvenog državnog predstavništva, odnosno vlade. Dogovoreno je da se pitanje monarhije ne pokreće do oslobođenja zemlje. Predviđeno je da nakon svršetka rata narod na izborima odluči o obliku vladavine u Jugoslaviji.²⁹⁴

²⁹⁰ Prema knjizi: Zoran Udovičić i Majo Topolovac, *S one strane Jadrana - Denis Džonston na Visu 1944.*, Tragom prvog zvučnog dokumenta u okupiranoj Evropi, izd. Media plan institut Sarajevo, drugo izdanje, 2003.

²⁹¹ To je bilo vrijeme postanka prve zvučne slike u okupiranoj Evropi. Bilo je to u izvedbi BBC-a i njenih novinara koji su boravili na oslobođenoj teritoriji u Jugoslaviji. U arhivima BBC-a u Londonu nalazi se nekoliko ploča sa vrlo interesantnim materijalom snimljenim među partizanima u okupiranoj Jugoslaviji. U toj radijskoj kući tvrde da je to u pravom smislu riječi istorijski dokument i da je to prva zvučna slika koju je snimao novinar Londonskog radija Denis Džonston u okupiranoj Evropi. To su četiri ploče snimljene mobilnim uređajima. Na snimku su opisani reportaža Denisa Džonstona, razgovori sa partizanima, dvije poruke saveznicima i nekoliko izvanredno kvalitetnih snimaka partizanskih pjesama. Ukupno 12 minuta. Ta je reportaža emitovana na Radio-Londonu. Snimci sa Visa su jedina poznata radiofonska svjedočanstva snimljena u toku rata na tlu Jugoslavije. Emitovana je 27. marta 1944. godine u 20 sati i programa britanskog radija BBC. Slušaoce je kroz emisiju vodio u to vrijeme najpoznatiji radio-spiker Britanije svih vremena Džon Sneg. Zoran Udovičić i Majo Topolovac *Tragom prvog zvučnog dokumenta u okupiranoj Evropi, S one strane Jadrana, Denis Džonston na Visu*, Media plan institut Sarajevo, 2003.

²⁹² Dokumenti i materijali, dok. 329, str. 346.

²⁹³ Zbornik NOB-a, tom XIV, knj. 4, Prilog 1.

²⁹⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978.*, Nolit, Beograd, 1981., 330-351.

POLOŽAJ KRALJA PETRA U MEĐUNARODNIM PREGOVORIMA

Čerčil je rekao o kralju 22. februara 1944.: "Kakav je onda položaj kralja Petra i jugoslovenske kraljevske vlade u Kairu? Kralj Petar je kao sedamnaestogodišnji dječak pobjegao iz pandži kraljevskog namjesnika i s novom jugoslovenskom kraljevskom vladom našao zaklon u našoj zemlji. Ne možemo se nikako odvojiti od njega. On je bez sumnje izgubio u očima partizana zbog veze njegove vlade s generalom Mihailovićem i njegovim komandantima. Ovdje, na ovim otocima, privrženi smo principu monarhije i osjetili smo mnoge blagoslove ustavne monarhije, ali ne namjeravamo nametnuti svoje ideale narodu bilo koje zemlje. Grčka, Jugoslavija, Italija - sve će biti savršeno slobodne da odluče koji će oblik vlade uzeti, što se tiče nas, onda kad se volja naroda mogla čuti pod uvjetima relativnog mira. U međuvremenu je situacija ponešto komplicirana i nadam se da Dom ima povjerenja u mene da ću, saradjujući s vrlo poštovanim prijateljem državnim sekretarom vanjskih poslova, riješiti tu situaciju koliko god se bude moglo, sporazumno s našim ruskim saveznicima i saveznicima iz Sjedinjenih Država, a koje te države, drago mi je da to mogu reći, sada šalju misije maršalu Titu."

Kad je kralj, nakon bjekstva iz zemlje u junu 1941. godine, stigao u Englesku Forin ofis ga je poslao na studij u Cambridge. Nastojao ga je osloboditi uzda kojima ga je držala njegova majka. Uredio je da stekne i vojnu obuku u RAF-u. Zamolio je i kralja Đuru VI da ga uzme pod svoje okrilje i da mu daje dobre savjete. Uprkos tome, kralj je ostao pod potpunim uticajem male skupine srpskih oficira, koji su imali veliku moć u jugoslovenskim poslovima. Bio je pod njihovim uticajem dok mu Britanci nisu dopustili da se oženi u proljeće 1944. godine ali je odmah nakon toga pao pod uticaj svoje grčke punice. Svi koji su ga poznavali pričali su da je nedovoljno zreo za svoje godine i da se slaže sa svakim ko s njim u datom trenutku razgovara. Rendel je u avgustu 1943. godine napisao kako kraljeva nepostojanost i neodgovornost imaju takve razmjere da to zabrinjava. Elizabet Barker smatra zagonetkom i misterijem kako je uopće Forin ofisu i Čerčilu ikada moglo pasti na pamet da bi Petar mogao izlaziti nakraj s Titom: "Da je kralj kojim slučajem ipak došao u Jugoslaviju, vjerovatno bi ga Tito odmah smotao i zavladao njime".²⁹⁵ Forin ofis je vjerovao da će Britanija moći preko kralja uticati donekle na stanje u poslijeratnoj Jugoslaviji. To je bio ključ njegovog rezonovanja. I taj ofis je bio pod uticajem vlastite odlučnosti da čvrsto drži kormilo vanjske politike u sukobu s mnogostrukim pritiscima SOE, vojske i Čerčila. Dalekoročna politika Forin ofisa je da se u poslijeratnoj Jugoslaviji učvrsti britanski uticaj kao protuteža prijetnji od sovjetske dominacije. Howard je 1. januara 1943. godine zabilježio: "Vodeći računa upravo o toj (ruskoj opasnosti, a ne potaknuti pretjeranom ljubavlju za Mihailovića) zaključili smo nedavno... da i dalje moramo podržavati Mihailovića i jugoslovensku vladu".

Duže od godinu dana, počev od januara 1944. godine, živo su prisutna politička natezanja između Čerčila i Tita o povratku kralja Petra II u Jugoslaviju. Titu je tada dato u izgled političko priznanje kod Saveznika jedino ako bude djelovao sporazumno sa kraljem. Britanski premijer je insistirao da se Tito što prije sastane sa suverenom. Tražio je da se kralj vrati u zemlju. Petar II bi svojim dolaskom u Jugoslaviju obrazovao vladu u kojoj bi se našli i predstavnici NOP-a. Titovim sporazumom sa kraljem bio bi odstranjen Draža Mihailović sa javne političke scene u zemlji.

Tito je taj britanski politički kurs shvatio kao pitanje od prvotazrednog strategijskog značaja. Smatrao je da su u pitanju očuvanje plodova narodnooslobodilačke borbe. Stoga je u prepisci sa Čerčilom isticao da se mora do kraja ispoštovati odluka AVNOJ-a kojom je zabranjen povratak kralja u zemlju tokom rata. "...Saradnja sa kraljem naišla bi na negativan odjek u Hrvata, Slovenaca i Makedonaca... i pokolebalo bi borbeni moral naše vojske..."²⁹⁶ To Josip Broz piše Čerčilu 9. februara 1944. godine. Njemu naruku išli su i stavovi Randolfa Čerčila, sina britanskog premijera. On je bio šef britanske vojne misije pri Glavnom štabu NOP-a Hrvatske. Čerčilov sin je, izvještavajući vladu svoga oca, pisao: "Svima koji nisu Srbi obitelj Karadorjevića je simbol srpske hegemonije i ugnjetavanja". Mišljenje Randolfa Čerčila potvrdio je i šef britanske Vojne misije pri Vrhovnom štabu NOVJ-a i POJ-a Maklejn. "Povratak kralja Petra izazvao bi pobune i nemire u svim dijelovima zemlje i da je zato nemoguće".²⁹⁷

Vodstvo NOP-a podržalo je sovjetski državni vrh. Tito je posredstvom Georgi Dimitrova zatražio stav rukovodstva SSSR-a i lično Staljina. Smatrao je da planovi britanske vlade prema Jugoslaviji i povratku kralja Petra u zemlju iziskuju jasan stav sovjetskih zvaničnika. Dimitrov je odgovorio radiogramom 9. februara 1944. da sovjetsko rukovodstvo smatra da jugoslovenska izbjeglička vlada treba "da bude eliminisana, uključujući i Dražu Mihailovića". Dimitrov uz to kaže da Nacionalni komitet kao "Vlada AVNOJ-a treba da bude priznata od strane Engleza i drugih saveznika kao jedina vlada Jugoslavije, pri čemu kralj treba da se potčini zakonima AVNOJ-a". Staljin je o stavu SSSR-a prema jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi obavijestio britanskog premijera Čerčila posebnom porukom upućenom 23. marta 1944. godine.²⁹⁸ Tom porukom se daje podrška sovjetske vlade Titu i vodstvu NOP-a.

295 Eleonora Barker, Isto.

296 Dokumenti i materijali, str. 87.

297 Dokumenti i materijali, str. 203 i 387.

298 Dokumenti i materijali, str. 364 i 867.

DRAŽA NA KLIZAVICI - DVA RJEŠENJA ZA DRAŽU

Da li iza Mihailovića stoji čitav srpski narod? Je li borba partizana protiv četnika istovremeno i borba protiv srpskog naroda? Premda su Britanci na ta pitanja davali negativne odgovore, ona su uključivši i kralja bila predmet razgovora između delegacija Tita i Šubišića na Visu 18. i 19. avgusta 1944. godine. O tom susretu i razgovorima piše "Bilten" delegacije Jugoslovenske izbjegličke vlade u Italiji od 21. avgusta 1944.²⁹⁹

"U delegaciji su, uz dr. Ivana Šubišića, bili Sava Kosanović i dr. Izidor Cankar. Konferisali su sa Titom i predstavnicima AVNOJ-a. U okolici Šubišića, navodi se u Biltenu, postojale su dve tendencije u pogledu rešavanja jugoslovenske krize. Jedna od njih je išla za tim da se traži sporazum između dve zakruljene stranke u zemlji pa pošto je već uspostavljen kontakt sa Titom da se potraži dodir sa Mihailovićem. Ova grupa, u kojoj su glavni predstavnici Hrvati H. S. S., naročito je podvlačila činjenicu da se iza Draže Mihailovića nalazi okupljen čitav srpski narod, pa bi odbijanjem sporazuma sa Dražom bila kompromitovana nastojanja za traženje jedne nove osnove zajedničkog života Srba i Hrvata. Druga grupa tvrdi da iza Draže Mihailovića ne stoji Srpski narod, da se građanski rat ne može izbeći, nego da se on može samo skratiti što obilnijim pomaganjem Titove vojske kako bi mogla u što kraćem vremenu uništiti snage Draže Mihailovića. U toj grupi je naročito nepomirljiv ministar Savica Kosanović, koji ne samo osporava da je srpski narod okupljen oko Draže Mihailovića, nego kvalifikuje Mihailovića i njegov pokret kao najveću sramotu u istoriji Srpskog naroda. On traži da partizanska ekspedicija na Srbiju pomogne svim sredstvima koja stoje vladi na raspolaganju kako bi se što pre uništile 'Mihailovićeve bande'.

Na Visu je pobedila, na veliku nesreću našeg naroda i naše Otadžbine, ova teža o uništenju Mihailovićeve vojske. Tome je opet mnogo doprinelo prisustvo i neobuzdanamržnja ministra Kosanovića. Posle dva dana razgovora u kojima je imalo da se prebrodi mnogo teškoća, ministar Šubišić je pristao da izda u ime kraljevske vlade jednu proklamaciju na narod u kojoj poziva sav narod da se podredi volji i komandi maršala Tita i preti onima, koji odbiju da to učine.

U toj proklamaciji kraljevska vlada stavila je sebe u otvoren neprijateljski stav prema JVUO, kojoj je na čelu DM još i sada načelnik štaba VK. Šubišić je ipak odbio da u proklamaciji lično apostrofira i osudi DM, pa je stoga propao pokušaj da se izda zajednička deklaracija koju bi potpisao i maršal Tito zajedno sa ministrom predsednikom Šubišićem. Zbog toga će se danas ili sutra umesto jedne zajedničke proklamacije izdati dve, jer će drugu proklamaciju u kojoj se bezobzirno napada DM potpisati sam Tito."

Deset dana nakon sporazuma Tito-Šubišić kralj Petar II je 29. avgusta izdao ukaz o razrešenju Mihailovića dužnosti načelnika štaba Vrhovne ko-

mande JVUO. Ukaz je donio po milosti Brožjoj i volji narodnoj. Na prijedlog predsjednika Ministarskog savjeta, ministra inostranih poslova i ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva dr. Ivana Šubišića ukaz je objavljen u "Službenim novinama Kraljevine Jugoslavije"³⁰⁰ Mihailović je ukazom kralja Petra imenovan za načelnika štaba Vrhovne komande JVUO ukazom od 10. juna 1942. godine.³⁰¹

Kralj je 11. septembra 1944. godine imenovao divizijskog generala u penziji Borisava Ristića za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Tako je dr. Ivan Šubišić tada ostao predsjednik Ministarskog savjeta i ministar inostranih poslova.

"VLADA NI JUGOSLOVENSKA NI KRALJEVSKA VEĆ ZAKRPA NA RUSKO-ENGLJESKOM SAVEZU"

I "drujem i kamenjem", što bi se reklo u narodu, bacali su se četnici na Čerčila i njegovu politiku podrške partizanima. To pokazuje i već predočeni uvodni citat iz njihovog jednog od mnogorojnih letaka. Uprkos tome, "za britanskog premijera i saveznike antihitlerovske koalicije partizanski pokret je postao oružana snaga koja u okupiranoj Jugoslaviji ratuje protiv sila Osovine. I Čerčilu, i britanskoj vladi, kao i stvari borbe Saveznika, odgovaralo je formiranje nove jugoslovenske vlade koja će biti u interesu oslobodilačke vojske u zemlji i antihitlerovskih saveznika. U njoj je unaprijed izbačeno mjesto za Dražu Mihailovića kao vojnog ministra. U tu svrhu je formirana Šubišićeva vlada".

Prethodni citat je iz glasila NOP-a i njegove NOVJ koji su od Britanaca primali materijalnu i drugu pomoć. Zatim je, devet mjeseci nakon Šubišićeve, 7. marta 1945. godine obrazovana jedinstvena jugoslovenska vlada pod Titovim predsjedništvom. Nastala je fuzijom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) i Šubišićeve vlade u emigraciji. Novu vladu priznala su i velika trojica na Konferenciji u Jalti.

U terena, gotovo sa svih strana, u Dražin štab su stizali izrazi zabrinutosti: Ko je Šubišić i šta znači njegov dolazak na čelo vlade? Mihailović je uzvratio pomalo i nezvaničnom porukom, sa ogradom, "Centralni nacionalni komitet rešiće za koji dan kakav će se stav zauzeti." Dok on ne bude donio svoje odluke, general je naložio "da se saopšti trupama i narodu sledeće:

Prvo: Da je ovo izraz nužne britanske politike.

Drugo: Da vojska ostaje verna Kralju i nacionalnim idealima bez obzira šta se u inostranstvu nadi.

300 - Bt. 20, istni izdanje, London, 25. oktobra 1944 (Arhiv VII, AEV, k. 11, reg. br. 19/1).

301 - Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 1, Prilog I, dok. br. 9.

299 - VII, AEV, k. 348, reg. br. 7/1-2.

Treće: Mi smo i dalje i još više nepomirljivi neprijatelji komunista.
Četvrto: Da će C.N.K. zauzeti stav sa političkog gledišta prema Šušaćevoj vladi i da će taj stav biti objavljen širom zemlje i dostavljen inostranstvu.
Peto: Da naše veze s Kraljem nisu prekinute zbog dolaska Šubašića na vlast.
Šesto: Naše veze sa saveznicima ostaju i dalje nepromjenjene.³⁰²

Vlada pod Šubašićevim predsjedništvom stigla je na dnevni red sjednice CNK Kraljevine Jugoslavije (Centralnog nacionalnog komiteta) od 20. do 23. jula 1944. godine. "U slobodnim srpskim planinama Jugoslavije razmotrena je situacija stvorena obrazovanjem nove Jugoslovenske vlade pod predsjedništvom dr. Ivana Šubašića. I posle svestrane diskusije u kojoj su uzeli učesća svi članovi komiteta jednoglasno se konstatuje: "Dr. Ivan Šubašić kao mandatar krune ni doznije kao prvi ministar bez obrazovane vlade nije smatrao za potrebno da stupi u dodir sa predstavnicima narodnog pokreta čije borbene snage sačinjava jugoslovenska vojska kojom komanduje đeneral Draža Mihailović".

Centralni nacionalni komitet izražava nepokolebljivu volju naroda da zajednički sa svojim velikim saveznicima nastavi borbu za oslobođenje jugoslovenske teritorije od neprijatelja.

(2) Izražava vernost dinastiji Karadorđevića.

(3) Izražava puno poverenje đeneralu Draži Mihailoviću i pozdravlja sve predstavnike srpskih i slovenačkih političkih stranaka u emigraciji zbog odlučnog stava koji su zauzeli prilikom obrazovanja Šubašićeve vlade.

(4) Smatra za svoju dužnost da izjavi, s obzirom na okolnost pod kojom je obrazovana Šubašićeva vlada, i na njen sastav, da C.N.K. KJ nema poverenja da će ova vlada dostojno braniti i zastupati legitimne interese srpskog i slovenačkog naroda i KJ.

(5) Ograđuje se potpuno od svih njenih budućih postupaka i zadržava pravo u pogledu mera koje će smatrati da preduzme.

(6) Moli načelnika štaba Vrhovne komande da tekst ove rezolucije objavi Nj. V. Kralj.³⁰³

Baš kao da su bili u dosluhu sa Fotićem u SAD-u, i Draža, i Centralni nacionalni komitet su slijedili poruke i savjete svojih poklonika spolja. Odgovorili su ujedno i na upit koji je, u međuvremenu, stigao od Jovana Đonovića o tome kakav treba da bude stav jugoslovenskih državnih činovnika o govoru kralja Petra i vladi dr. Ivana Šubašića. Kakav su stav zauzeli? Svoju ogradu, umjesto pred kralja, stavili su pred Šubašićevu vladu. Nisu je priznali ni u vojnom ni u političkom vodstvu ravnogorskog pokreta. Neprihvatljiva je i za Dražu lično. Još prije nego što će biti ražalovan od ministarskog mjesta u

emigrantskoj vladi i čelne funkcije u Vrhovnoj komandi, dolazak dr. Ivana Šubašića na čelo vladinog kabineta nagnao je Dražu da se javno obrati inostranoj javnosti i narodu u otadžbini.

To Dražino obraćanje u integralnom obliku implicira i poruke kao orijentire za četničku propagandu u cjelini. Time je, u isto vrijeme, za propagandni aparat otpremljena nova instrukcija za nacionalnu propagandu. U tom obraćanju on se pozvao na Centralni nacionalni komitet. Nazvao ga je narodnim vodstvom u kojem su predstavljene političke demokratske snage. Taj komitet "saraduje u punoj saglasnosti sa mnoga a u teškoj brizi za najviše interese naroda i države, koje najozbiljnije ugrožava ovakva vlada dr. Ivana Šubašića, bana Hrvatske, koja je izbegavala da dođe u dodir sa političkim i nacionalnim demokratskim strankama koje u zemlji predstavljaju ogromnu većinu na koje se oslanja naša oružana snaga, na vanrednom zasjedanju od 20. do 23. jula o. g. u slobodnim planinama našim, uzeo sam u razmatranje novostvorenu situaciju, pa se jednoglasno ograđio od svih akata vlade dr. Šubašića, smatrajući da je ona po svom sastavu i po svojoj politici jednako štetna po srpski narod i po hrvatski i po slovenački narod i najavio punu slobodu akcije prema njoj. Izražavajući vernost Kralju, narodnoj Dinastiji Karadorđevića, Centralni nacionalni komitet preuzima sve mere potrebne za zaštitu narodnih i državnih interesa. "Sa ovom odlukom saglasan sam i ja i sve borbene snage pod mojom komandom. Zato pozivam na jedinstvo i ujedinjenje svih snaga sa našim moćnim saveznicima da slomimo poslednji otpor neprijatelja. Obrazovanjem ove vlade sa saveznicima nisu niukoliko izmenjeni naši odnosi, a i mi se borimo za velika načela slobode za koje se bore i ostali ujedinjeni narodi".

FABRIKOVANJE OBMANA NAMIJENJENIH NAJŠIROJ JAVNOSTI

Tim istupanjem i čitanjem deklaracije predstavljeno je tobožnje jedinstvo u vrhu ravnogorskog pokreta kao i u vojnim jedinicama. Kakvo je bilo stvarno stanje sa tim jedinstvom i kako su primljene vijesti o formiranju Šubašićeve vlade, posebno o njegovom sporazumu sa Titom, teško je vidjeti iz javno publikovanih četničkih letaka i proglasa. Šta u to vrijeme donose pisani oblici te propagande? Ona je išla ukorak sa iskazanim stavovima svog vodstva, a usmjerena je na obmanu one javnosti do koje je dosegala.

Ona "proizvodi "nove" dokaze da Engleska nipošto ne napušta kralja, koji će "opet da sedne na presto još veće, moćnije i sretnije Jugoslavije". Ta zemlja "ostaje do kraja sa našom Dinastijom", dok je sporazum "Tito-Šubašić" samo trice i kućine", da ne treba "da nas zabrinjuju kojekakvi sastanci naših protivnika". I dalje učvršćuje "veru u pobjedu".

³⁰² Dok. 586, XIV knj. 4, str. 523, 11. VI 1944.

³⁰³ Jovan Đonović, *Veze s Dražom M. sa Srednjeg Istoka 90-91.*

"Mnogo je važnije što je engleski kralj Đorđe VI kao vladar velikog britanskog carstva kumovao našem Kralju na venčanju. Šta to znači? To znači da je engleski Kralj htio da posvedoči javno pred celim svetom da će On i njegova vlada i njegova država i njegov narod ostati do kraja verni obavezama, koje su preuzeli prema Kralju Petru i da Ga neće napustiti, nego se svim silama starati da naš Kralj opet sedne na presto još veće, moćnije i sretnije Jugoslavije, nego što je bila ona ranije. Kad to ne bi bilo tako, zar bi ikad engleska vlada dozvolila da se njen vladar veže s našim, koji nema ni zemlje ni prestola, ni vlasti, ni naroda, ni prijatelja! Zaista ne bi. Zbog toga ovo je jasan i neoboriv dokaz pred celim svetom da Engleska ostaje do kraja sa našom Dinastijom i da u našoj zemlji neće gospodariti ni nekakav Moše, ni terorističke bande sa Titom na čelu, ni prevrtljivi Ribari, ni izdajnički Smodlake, ni ostala šarena kompanija, pa ma s kim se oni sada sastajali, dogovarali i sporazumevali; nego će gospodariti samo Kralj Petar sa svojim narodom i svojom nacionalnom vladom. Ovo je neoboriva istina, a sve drugo samo su trice i kućine.

Zbog svega toga ne treba ni malo da nas zabrinjuju kojekakvi sastanci naših protivnika, ni njihova dreka, ni lažna propaganda. Mi znamo svoj put - kao što u početku rekosmo - i ništa nas sa njega ne može da skrene. Pobjeda je naša, jer Bog i Pravda su na našoj strani, a ne zaboravimo da je Bog najveći pomoćnik i najbolji saveznik. Bez njega su ništavni svi ljudski računi i sva njihova preduzeća! Imajmo poverenja SAMO U BOGA I KRALJA SVOGA!"

STAVOVI SAVEZNIKA KAO "POLITIČKE SPLETKE", "DIPLOMATSKI MANEVRI I MARIFETLUCI" I "TRENUTNE DOSKOČICE"

Još prije formalnog ujedinjenja dviju vlada - one u emigraciji i Titove u Jugoslaviji - četnički pokret i njegova propaganda nisu priznavale ni jednu ni drugu. Prvu su proglasili "ličnom vladom gospodina Čerčila", došla je na vlast protiv volje kralja i naroda, pa i njene odluke nisu važecé ni za monarha ni za narod u otadžbini. Nije ni jugoslovenska ni kraljevska "već zakrpa na rusko-engleskom savezu". Uzdali su se u kralja i vojsku, u nepostojeći nacionalni blok "svih srpskih, hrvatskih i slovenačkih političara" u inostranstvu. Među protivnicima u inostranstvu uz Tita je i Čerčil.

Njima kao da nije jasno da su četnici odbačeni od britanske vlade kao moćnog zaštitnika i pomagača. Tom svom zaštitniku su imali da zahvale kako za svoj položaj u zemlji, tako i za ime antifašističkog borca koje su dugo bez pokrića nosili u savezničkim zemljama.³⁰⁴

Stoga, valjda, i preporučuju "mirno gledanje u budućnost" u situaciji kada im je maltene svako okrenuo leđa. Ono što su javno govorili i pisali Mihailović i vodstvo su se uljuljkivali u bezizglednoj nadi: da će se raspasti antihitlerovski savez. Računali su da će u njegovom raspadu naći svoj spas.³⁰⁵

Tu je nadu pothranjivala i njihova propaganda. U tome će ona istrajavati sve dok su ostaci četničkih jedinica, razbijenih u male grupe, nastavljali borbu na izdisaju. Vodili su je uz pomoć jataka u bosanskim i hercegovačkim planinama, ubijali predstavnike organa novoorganizovane vlasti, da bi na kraju bili pohvatani, osuđeni ili likvidirani. Ni tada četnička propaganda nije umukla. Zasnovana na nacionalističkoj političkoj ideologiji četništva i velikosrpskom projektu prešla je u stanje pritajene ilegalnosti. U zemlji više nije imala uslova za djelovanje. Transparentnije je bitisala u nekim inostranim zemljama nakon završetka Drugog svjetskog rata.

U njoj se može vidjeti težak položaj četništva kojem je prijetio nestanak. Propagandni aparat, od Centralnog nacionalnog komiteta kao vrha i instrukcionog ishodišta te djelatnosti u četničkom pokretu, do povjerenika i referentata u štabovima, komandama i četničkim područjima, sve više je gubio tlo pod nogama. Bezdan je postajao sve dublji kako se bližio kraj rata i u njemu sve očigledniji krah vojnih i političkih ambicija i snaga ravnogorskog pokreta i njegove ideologije. Njihova proizvodnja iluzija je sve dublje tonula u beznade neminovnog poraza. Posebno otkako su zemlje antihitlerovske koalicije, naročito Britanci i Amerikanci, stali da se distanciraju od Mihailovića i ravnogorskog pokreta, te da otvoreno podržavaju NOP i maršala Tita. Beznade, često prožeto panikom i odsustvom smisla za realnost, sve više se iskazuje u pisanim oblicima propagande i sistemu njenog usmenog prenošenja.

Sporazum Tito-Šubašić je izazvao pravu pometnju među njima. Angloamerikanci su taj sporazum obilježili bacanjem letaka iz aviona. Na letcima su portreti predsjednika kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića i maršala Tita. Pronijeli su se glasovi da su taj letak izdale četničke vlasti. Te letke i vijesti koje su ih pratile izazvale su promptno reagovanje. Izvršeno je "Na položaju (jula) 1944. kako je napisano, sa potpisom "Oblasnog Četničkog Nacionalno-prosvetnog odbora" i parolom "S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu". Najhitnije je upućen karakterističan dopis "svim nacionalnim poverenicima Dinar. Četn. oblasti".

Svim nacionalnim povjerenicima skrenuta je pažnja "da ovo objašnjenje pročitaju obavezno i neizostavno prvom prilikom, a po mogućstvu čim pre, svim borcima pred strojem, a narodu i omladini na zboru". Taj dopis su nacionalni povjerenici nazvali letkom. On je, u stvari, odgovor na zahtjeve s terena upućene u vezi "sa letcima koji su uneli zabunu i pometnju u narod". Hitno je zatraženo od nadležnih viših organa četničke vlasti da "sa naše strane izdaju jedan letak, koji bi narodu objasnio celu stvar i umirio ga". Sam sadržaj ovog poverljivog dopisa - letka otkriva uzroke nemira.

304 Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u II svjetskom ratu*.

305 E. Redžić, *Isto*.

"Zabuna i pometnja" je nastala "povodom bacanja letaka od strane Angloamerikanaca, u kojima se donosi slika predsjednika Kraljevske vlade u Kairu Dr. Ivana Subašića i vođe komunističkog pokreta na Balkanu i Vrhovnog komandanta narodno-ubilačke vojske, bratara Josipa Broza-Tita, i u kojima se govori o nekakvom sporazumu, koji je tobože postignut između ova dva predstavnika".

Viši organi četničke vlasti "ne mogu izdati takav letak" i to "iz razumljivih razloga, koje će svak razumeti bez sadanje delikatne situacije u kojoj se nalazimo, ali nac. poverenici mogu i dužni su da sazovu narod na zbor i da mu objasne:

a) da je propaganda obavestajne službe angloamerikanske i komunističko-partizanske u našoj zemlji apsolutno lažna i tendenciozna, pa prema tome mi ne možemo i ne smemo da verujemo svemu onome onako, kako nam i što nam oni prikazuju, naročito u navedenom slučaju, gde je i sama slika Titova lažna i izmišljena, jer prema drugim verodostojnim slikama koje imamo, Tito nije ni izdaleka onakav, kako su ga naslikali Angloamerikanci. Iz toga daje se zaključiti, da on nije ni bio sa Dr. Šubašićem i da je i sam sporazum izmišljen kao i slika;

b) Ako pretpostavimo da su se oni čak i sastali, pa i neki sporazum potpisali, to nas ipak ne sme ni malo da zbunjuje pre svega zbog toga: što se to sve radi po naređenju engleskih vlasti i to su samo diplomatske majstorije, trikovi, forme i doskočice, a stvar će posle oslobođenja sasvim drukčije izgledati, pa prema tome to nije ni obavezno za nas.

Mi znamo svoj put i s tim putem mi moramo nepokolebljivo da produžimo bez obzira na bilo kakve političke i diplomatske manevre, spletke i planove anglo-američkih i sovjetskih vlastodržaca; a treba da znamo i to: da mi u svojoj zemlji imamo vladu nacionalnu od najboljih, najpoštenijih i najsposobnijih ljudi, koji će preuzeti državne i narodne poslove istog časa, kad se Kralj vrati u Otadžbinu. Sve druge vlade prestaće da postoje, a tada i sami Angloamerikanci promeniće svoje držanje prema nama i prilagoditi se našim narodnim potrebama i interesima. To naš narod treba da zna i veruje i neka ga zato ništa ne zbunjuje i ne uznemiruje.

Nije važno, dakle, što se Tito sastao sa Šubašićem, ako se uopšte i sastao. Mnogo je važnije što se naš mladi Kralj Petar II sastao sa Vilsonom, glavnim komandantom savezničke vojske na Istoku; a ranije sa Ruzveltom, predsednikom Sjed. Američkih Država i nedavno sa engleskim kraljem Đorđem VI i vodećim engleskim političarima i državicima, kao što su Čerčil, Iden i dr., s kojima niti se sastao, niti će se ikada sastati hrvatski pustolov i robijaš Josip Broz-Tito".

Nije prvi put da ta propaganda, određene poteze, stavove i gledanja savezničkih zemalja suprotno gledanjima vodstva ravnogorskog pokreta proglašava trenutnim "marifetlucima", "trikovima", "formama", "spletkama" i "doskočicama" političkim i diplomatskim manevrima Britanaca i Amerikanaca. To oni čine iz različitih razloga: nekad "da se Sovjeti ne dosjete", katkad sticajem neobičnih okolnosti koje su izvan njihove volje itd. Uvijek je to pratilo uvjeravanje da su "oni uz nas i našu stvar", da oni neće dopustiti da u Jugoslaviji

zavлада komunizam, da će "posle oslobođenja sasvim drukčije izgledati". A tada će i Angloamerikanci "promeniti svoje držanje prema nama".

To je i način na koji su u četničkom pokretu računali da neutraliziraju postignuti sporazum Tito-Šubašić, pa i letke kojim ti isti Angloamerikanci čine narodu dostupnim sadržaj toga sporazuma.

KO SKRIVA ISTINU OD NARODA?

"U jednoj kući ne mogu biti dva gospodara: Tito je priznao suverenitet Kralja Petra Drugog, a članovi AVNOJ-a polažu zakletvu vernosti Kralju".

Treba se snaći u novim prilikama. Nešto izmisliti. I preko noći priznati ono što je do juče bilo tabu-tema i predmet smrtnih osuda. Tako četnički leci govore o partizanima i njihovim komesarima nakon sporazuma Tito-Šubašić. Obraćaju se njima a govore, zapravo, sebi. I izmislili su, snašli se. Napisali i objavili da je Tito "priznao suverenitet kralja, koji predstavlja jedinu legalnu vlast", da "članovi AVNOJ-a polažu zakletvu vernosti kralju da se "zva istina o najnovijim događajima sakriva od naroda".

"Tito je najzad priznao suverenitet Kralja Petra Drugog. U jednoj kući ne mogu biti dva gospodara. Veliki saveznici još su jednom pokazali da priznaju jedino legalnu vlast jugoslovenskog Vladara".

To su riježi iz letka pod naslovom "Zašto šute?" One taj svoj očigledni poraz proglašavaju zakasnelom satisfakcijom četnicima. Kažu da je time AVNOJ, čak, priznao, suverenitet kralja Petra II. Vlastito iznenađenje sporazumom prebacuju protivničkoj strani. Svoju preneraženost i šutnju - drugome. Istinu prisvajaju sebi.

"Članovi AVNOJ-a, koji saraduju sa predsjednikom Šubašićem, polažu zakletvu vjernosti Kralju Petru Drugom. Stotine hiljada nevinih žrtava koje su ostale vjerne zakletvi i koje su pale samo zbog te vjernosti od krvavih ruku ideoloških protivnika, na tužan način prekasno dobijaju satisfakciju. Legalna vlast i svetinja zakletve opet je priznata, i to čak i od onih koji su je do jučer nemilosrdno gazili.

Istina o pravom značenju sporazuma između dr. Subašića i Tita prodire i u narodne slojeve koji su pod grubim nadzorom političkih komesara. Mnogima nije dozvoljavano da čuju čak i ono što je radio 'Slobodna Jugoslavija' javljao. Pokušava se još uvijek sakriti svu istinu o najnovijim događajima, jer su oni primorali mnoge ekstremiste da sasvim okrenu list. Nije lako preko noći priznati za suverena onoga koji je do jučer bio predmet najgorih klevetanja, prijatnji i nebrojenih smrtnih osuda. Treba se snaći u novim prilikama. Treba nešto izmisliti kako bi poslji svega ipak ostao na snazi autoritet naših političkoma i njihove propagandne mašinerije. Eto, zato u posljednje vrijeme vlada grobna šutnja u politici naših vo-

dećih partizanskih krugova povodom sporazuma Dr. Subašić-Tito. Kada se snadu poslije prvog iznenađenja, poslije priznanja Kraljeve suverene vlasti, vjerojatno će progovoriti razni urednici naših listova i govornici na našim zborovima.

Stijetska javnost sa zadovoljstvom ističe činjenicu da su se jugoslovenski lijevičarski ekstremisti znatno urazumili priznajući autoritet Monarha i ima izgleda da se ide sve većim demokratskim slobodama. Treba očekivati da će se popraviti i domaći uzurpatori, makar u toliko što neće, kao dosad, naturati svim sredstvima svoju volju našem ljudstvu ovde, već će ga pustiti da se slobodno i demokratski izjasni o svojim pogledima na rješavanje svih pitanja naše zajednice ovde, kao i na pitanje sudbine naroda.

Naši politički upravljači i znaju i vole da govore, pa se sada očekuje da progovore neku riječ o posljednjim velikim događajima i o našim slobodama. Metode sakrivanja istine, naročito sloboda riječi i zbora "Pustite, gospodo komesari, da sam narod odlučuje o svom životu, jer je narod posvjedočio svojim žrtvama i odlučnošću da je zreo za samostalan život. I da ne voli ni ular ni lance."

Sad se, po četničkoj propagandi, kralj ponovo solidarisao s Mihailovičem. "Naglasili smo u našem prošlom izlaganju da je najveća vrijednost Kraljevog istupa u tom što se je solidarisao sa stavom đenerala Mihailovića. I ponovo ga legalizovao." Onda se, u tom letku, pojednostavljeno predstavljaju protivničke strane u sukobu. One u inostranstvu, i one u zemlji. Koga četnici imaju u inostranstvu na svojoj strani? "Mi sada imamo na jednoj strani u inostranstvu sa Kraljem, vojskom, flotom i vazduhoplovstvom Kraljevim i nacionalni blok svih srpskih, hrvatskih i slovenačkih političara od ugleda i imena". A koga imaju u zemlji? "U zemlji imamo nacionalnu vojsku u otadžbini, nacionalni politički komitet, kao predstavnika apsolutne većine našeg naroda i ogromnu većinu samog naroda."

Ko je naspram njih na protivničkoj strani u inostranstvu? "Protiv nas imamo u inostanstvu Titove komunističke odrede vojne delegacije i gospodina Čerčila". A u zemlji? "U zemlji imamo protiv sebe komunističku političku vojsku Josipa Broza Tita potpomognutu II internacionalom, sovjetskim snagama u Srbiji i bandama Bugara, Arnauta i Ustaša." Kakva je i kolika snaga na njihovoj strani? "Konačno imamo na severnom rubu naše otadžbine tri divizije našeg najboljeg vojničkog elementa, spremnog i moralno i materijalno za skoru akciju protiv komunista. Ako pametno budemo radili politički u zemlji rukovođeni najsvetijim interesima svog naroda mi možemo da mirno u budućnost gledamo bez obzira kako će se razvijati ratni događaji."³⁰⁶

SPORAZUM KAO "TRICE I KUĆINE"

"Sporazum kao spletko angloameričkih i sovjetskih vlastodržaca"

"Ovo nije jugoslovenska ni Kraljeva vlada, ovo je privremena zakrpa na rusko-engleskom neprivodnom savezu." Je li taj sporazum Tito-Subašić izmišljen i predstavlja li "trice i kućine", "majstorije, trikovi, forme i doskočice", manevar i diplomatski manevar", spletko angloameričkih i sovjetskih vlastodržaca? Četnicima nije bilo jasno da su angloamerikancima kao svom zaštitniku imali da zahvale ime antifašističkih boraca koje su dugo bez pokrića nosili u savezničkim zemljama.

"Sadanja Šubašićeva vlada treba biti gledana iz perspektive onih Čerčilovih reči pre 8 dana: Ako se Kralj ne slaže sa našim rešenjem, mi ćemo bez obzira na to smatrati da se je Kralj sa njime složio i ići dalje. Ovo nije jugoslovenska ni Kraljeva vlada, ovo je privremena zakrpa na rusko-engleskom neprivodnom savezu. Po našem ustavu vlada parlamentarna i demokratska treba da uživa poverenje i naroda i Krune i da dolazi na vlast saglasnim pristankom oba ta ustavna faktora. Kako je došla na vlast nova Šubašićeva vlada protiv volje Kralja i protiv volje aroda, kako se u zemlji čak ne priznaje ni Tito, koji upravlja delom zemlje preko svojih partijskih komunističkih organizacija, to je ovo lično vlada gospodina Čerčila, čije odluke su nevažeće kako za Kralja tako i za narod."

Umjesto vladinih službenika i stručnjaka Šubašićev kabinet je sastavljen od stranačkih političara. Formiranjem te vlade došao je kraj razdoblja srpske dominacije u tom kabinetu i saveza sa Dražom i njegovim četnicima.

"... Jugoslovenskim izbjegličkim vlastodržcima u Londonu... nikako nije jasno... da ovaj rat nije jednak prošlom svjetskom ratu... U Jugoslaviji taj rat protiv okupatora ne vode razni generali, ministri... već sam narod, bez i protiv generala, oficira i druge izdajničke gospode... Zato oni ni jednom rečju ne spominju potrebu rešavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, već, naprotiv, otvoreno prete drugim narodima i kuju planove... o velikosrpskoj hegemoniji... Srpski narod je i bolom primio uurede i neopravdane optužbe da je sukrivac svojih izrođa za nacionalno ugnjetavanje ostalih naroda Jugoslavije... Takvim putem išla su i gospodi slovenački reakcionari na čelu sa Korošecem, Natlačenom, Krekom i drugima... i gospode reakcionari iz vodstva HSS-a na čelu sa Mačekom, Krnjevićem, Pernarom i dr... takvim putem išli su reakcionarni vođovi raznih partija drugih naroda Jugoslavije..." (Tito o kraljevskoj izbjegličkoj vladi).

TITO-ŠUBAŠIĆ U USTAŠKOM TISKU

Čerčil 18. VI 1944. obavještava predsjednika Ruzvelta da su se Tito i Šubašić složili o zajedničkom komunikatu koji će Tanjug objaviti poslije podne 18. juna. *Bio bih zahvalan da to dobije u mjesnoj štampi širi publicitet i toplu dobrodošlicu.*

Telegrafska agencija "Nova Jugoslavija" je dobila ovlaštenje da objavi sljedeću izjavu: "Od 14. lipnja do 17. lipnja vodili su se razgovori na oslobođenom teritoriju Jugoslavije između predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, maršala Josipa Broza Tita i ministra predsjednika jugoslovenske kraljevske vlade dr. Šubašića. U tim diskusijama je sudjelovalo nekoliko članova Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Prezidijua Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Pregovori su vođeni obostrano u duhu zajedničkih napora za jačanje oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije s ciljem postizanja najblijeg jedinstva narodnih snaga. U mnogim pitanjima postignut je sporazum i zajednička saglasnost. To će bez sumnje pomoći da još više ojačaju naši odnosi sa Saveznicima i pomoći narodima Jugoslavije da što prije oslobode svoju zemlju".

Četnici i njihove komande su šokirane ovakvim razvojem i zaokretom političke situacije i unutar zemlje i na međunarodnom planu. Ništa manje nisu bili zatečeni Nijemci i ustaška vlast u NDH. Oni su iskazivali neskriveno zadovoljstvo što je četnički pokret eliminisan kao faktor od međunarodnog značaja. To pokazuje i sporost s kojom je i četnička, i njemačka, i ustaška propaganda reagovala na sporazum Tito-Šubašić. Prvi prilog o tome u sarajevskom ustaškom dnevniku "Novi List" pojavio se mjesec i po nakon sporazuma- 3. avgusta 1944. godine. Taj tekst je nosio naslov "Pad Mihailovića". Preuzet je iz ustaške revije "Spremnost", ali to nije bio prilog iz ove redakcije. "Spremnost" kao "misao i volja ustaške Hrvatske" je, naime, prevela i prenijela članak "Glanz und Ende eines Bandenführera" iz organa njemačkog ministarstva propagande nedjeljnika "Das Reich".

"Stvaranje nove jugoslavenske emigrantske vlade u Londonu ne znači samo po sebi događaj, s kojim bi se bilo vrijedno pozabaviti, ali ono prikazuje dugu povijest uspona Tita i njegovih partizana i pad Draže Mihailovića, kao i opadanje anglosaskog utjecaja (...) Četnici nikada nisu predstavljali neku organiziranu vojsku, nego su se sastojali od mnogobrojnih mjestnih poglavica, sa većim ili manjim brojem pristaša, koji su se često puta međusobno mrzili i izdavali, a mnogi su od njih usprkos istovjetnih političkih gledišta bili osobni neprijatelji generala Mihailovića. Ovi su ljudi paktirali ne samo s Talijanima, nego su mnogi od njih imali veze i s organizacijama u Srbiji, dok Nedić, u prosincu 1942., nije raspustio kompromitirana udruženja. Mnogi četnici zamjenjivali su Karadorđevićeva orla s crvenom zvijezdom, što više, četnički su vođe zaključivali ugovore čak i s hrvatskim vlastima, ali ih se naravno nisu držali. Od utjecaja su bile i prijašnje organizacije, ukratko: zbrka odnosa, neprija-

teljstava i sporazuma, značajka je ovog sujeta, koji vanjski promatrač ne može lako pregledati. Ovo je bacilo u pozadinu čak i temeljni politički smjer najvažnijeg četničkog vođe, naime: uzpostavu Jugoslavije kao velikosrbske države".³⁰⁸

ČIŠĆENJE DIPLOMATSKOG APARATA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Pregovorima i sporazumom NKOJ-a, s jedne, i umjerenije kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića, s druge strane, Mihailović je prestao da bude aktivni činilac za situaciju na jugoslovenskim prostorima. Potpisujući na Visu sporazum s Titom, Šubašić je priznao i odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Šubašićeva vlada preuzela je obavezu da očisti diplomatski aparat Kraljevine Jugoslavije od protivnika NOB-e, te da pruži pomoć toj borbi.³⁰⁹

Time je naglo otpočelo osipanje poslanstava emigrantske vlade u Londonu. Javna glasila NOP-a su to iskoristila kao snažan adut gubitka međunarodne političke osnove i podrške četničkom pokretu i Mihailoviću u zemlji. Ta glasila su donosila poimenično ko se sve u inostranstvu od tih poslanstava distancirao od izbjegličke vlade i od politike ravnogorskog pokreta. Zato su u političkim polemikama između partizanskih i četničkih glasila, najčešće u vidu letaka, mnoga sporenja u vezi sa predstavljanjem u inostranstvu oslobodilačke borbe koja je vođena u zemlji u toku Drugog svjetskog rata.

Iz Dražinog štaba je 18. VII 1944. godine javljeno komandama: "Naš ambasador u Vašingtonu i naš vojni izaslanik Živan Knežević sa osobljem ambasade izjavili su na konferenciji američkih novinara da ne priznaju Šubašićevu vladu i da se stavljaju na raspoloženje V. K. (Vrhovnoj komandi) Jugoslovenske vojske u otadžbini i C.N.K. od kojih očekuju instrukcije za dalji rad".³¹⁰

308 "Novi list", 3. VIII 1944 Sarajevo.

309 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije, 1918-1979.*, Nolit, Beograd, 1981. 339-341.

310 XIV, knj. 4, dok 587, 18. VII 44

ČETNIČKA KOLABORACIJA U AMERIČKOJ OPTICI

**Četnička propaganda na tlu Sjedinjenih američ-
kih država /1941 - 1945/**

Knjiga treća

SADRŽAJ

Uvodni dio:

PRVI ZNACI ZAČETKA I RAZMAHA ČETNIČKE PROPAGANDE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

- 400 ..... SAD i četnička propaganda
- 404 ..... Bjekstvo dugo od Beograda do Londona i Vašingtona
- 407 ..... Kako je počelo u Americi

Prvi dio:

DVIJE PROPAGANDNE LINIJE U AMERICI - VAŠINGTONSKA I NJUJORSKA

- 411 ..... Ministarske diobe i sukobi u jugoslovenskom iseljničtvu
- 412 ..... Ambasador iz Vašingtona nalagao jednu, a njujorski centar forsirao drugu propagandnu liniju
- 412 ..... Raskol između centra u Njujorku i ambasade u Vašingtonu
- 414 ..... Politički rascjep i grupisanje među iseljenicima
- 414 ..... Produbljivanje unutrašnjeg razdora između Srba i Hrvata
- 415 ..... Akcija pete kolone
- 416 ..... Namjeran gaf službene propagande: umjesto Jugoslavije - Srbija, a umjesto Jugoslaveni - Srbi
- 416 ..... Vladina politika pliva u spletkama

Drugi dio:

DRAŽA MIHAILOVIĆ I NJEGOVI ČETNICI OSVAJAJU SIMPATIJE AMERIČKE JAVNOSTI

- 421 ..... Prve vijesti o ustaškim pokoljima ai pojavi Draže na jugoslovenskim ratištima
- 421 ..... Kraljeva i Dražina poruka američkoj javnosti
- 423 ..... Kako je uspostavljena direktna Dražina veza sa kraljevskom ambasadom u Vašingtonu
- 425 ..... Američki miti o Draži
- 427 ..... Obmanjivanje američkih pokrovitelja
- 428 ..... Mihailovićeve "trijumfi" nisu istiniti
- 429 ..... Kampanja protiv Mihailovića i ravnogorskog pokreta
- 430 ..... Kontraakcija za Dražinu rehabilitaciju

Treći dio:

SLUČAJ LISTA "AMERIKANSKI SRBOBRAN"

- 435 ..... "Amerikanski Srbobran" umanjuje ratni napor Amerike
- 436 ..... Episkop Dionisije i "Srbobranova" propaganda
- 439 ..... Međusobna konfrontacija iseljeničkih grupa i njihovih listova
- 440 ..... Raspirivanje mržnje prema nesrpskim narodima

- 441 ..... Političke polemike među jugoslovenskim iseljenicima
- 443 ..... Jovan Dučić i "Amerikanski Srbobran"
- 445 ..... Kampanja Fotić-Dučić na stranicama "Srbobrana"

Četvrti dio:

POTKUPLJIVANJE POJEDINIH LISTOVA I RADIOSTANICA

- 451 ..... Finansiranje četničke propagande u inostranstvu
- 452 ..... Izbjeglička vlada potkupljuje protivjugoslovenske usmjerene aktivnosti
- 452 ..... Protivjugoslovenska kampanja plaćena sredstvima emigrantske vlade
- 453 ..... I sveštenici na honorarima dispozicionog fronta
- 453 ..... Usmjeravanje novinarskih priloga u željenom političkom pravcu

Peti dio:

KRALJ BEZ KORMILA - KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA BEZ UGLEDA

- 459 ..... Porazna i obeshrabrujuća saznanja
- 461 ..... Četnički prestiž i kraljeva posjeta Americi
- 462 ..... "Liberatori" i jugoslovenski avijatičari
- 463 ..... Propagandne manipulacije sa američkim pilotima

Šesti dio:

POLITIČKO ANGAŽOVANJE SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U AMERICI

- 467 ..... Protiv koga je usmjeren memorandum upućen generalu Dankelmanu?
- 468 ..... Raskol u krilu SPC-a i vladike Dionisija
- 470 ..... Kampanja protiv vladike i raskol na crkveno-narodnom saboru u Libertvilu
- 472 ..... Može li se raskolnička crkva u Americi nazvati četničkom?
- 473 ..... Crkveno pitanje pretvoreno u pitanje za i protiv monarhije
- 475 ..... Vladika Dionisije organizuje demonstracije protiv Tita
- 477 ..... Smrt kralja Petra i prateće političke manipulacije oko posljednjeg jugoslovenskog monarha
- 477 ..... I na smrti kralj napušten i sam

Šedmi dio:

POLITIČKE POLEMIKE SAVE KOSANOVIĆA U AMERICI

- 483 ..... Tvrdnje grofa Sforce i njihovo osporavanje u američkoj javnosti
- 484 ..... Oto Habsburg bi da vrati Habsburšku monarhiju
- 485 ..... Miloje Sokić i njujorski San
- 486 ..... Pismo Antoni Idnu
- 488 ..... Američki odjek ostavke Jovanovićeve vlade u izgnanstvu
- 489 ..... Gebelsova propaganda podržava Rut Mičel
- 490 ..... Jedan Srbin govori: Pismo Save Kosanovića američkoj štampi
- 492 ..... Argumentovano pobijanje Fotićevih tvrdnji u Njujork Tajmsu

494	Srbobran ignoriše Teslu
495	Slobodna reč i patriotska smrt dr Nikole Mirkovića
496	Čerčil o 27. martu: "Hitler je bio pogođen u sam živac"
497	Pozvao se na BBC i pogriješio
498	Razorna propaganda protivna osjećanju ljudi

Osmi dio:
AMERIČKE VOJNE MISIJE U ŠTABU DRAŽE MIHAILOVIĆA

503	Propagandna ofanziva Todorovića i Mensfilda
506	Zagonetka zvana Jugo-ratište
507	Kome je naklonjena propaganda?
509	Manipulacije sa Mek Daulom
512	Draž ili Tito? - Odgovor u politici Saveznika išao je u prilog Titu
514	Još jedna iluzija: Saveznici

Deveti dio:
PRODOR ISTINE SA JUGO-RATIŠTA I POJAVA IMENA "PARTIZANI" U AMERIČKOJ ŠTAMPI

517	Promjena stava u američkoj štampi - naklonjenost partizanima
519	Partizani stavili Mihailovića u zasjenak
522	Adamićev doprinos prodoru istine
523	Četnička kolaboracija u američkoj optici
525	Nagovještaji promjena u američkoj politici prema Draži i četnicima
526	Glas o partizanima se pronosi Amerikom

Deseti dio:
POLEMIČKA SUDARANJA O NAPADIMA NA PARTIZANE I ZAŠTITA MIHAILOVIĆA I ČETNIKA

529	Prva reagovanja na formiranje AVNOJ-a u Bihaću 1942.
530	Drugi AVNOJ u Njujorku: Skupština Jugoslovnea
531	Četnički kongres u selu Ba i američka javnost
534	Titova poslanica Amerikancima

Jedanaesti dio:
DJELATNOST SRPSKE NARODNE ODBRANE I JUGOSLOVENSKE KRALJEVSKE DIPLOMATIJE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

537	Lažno prikazivanje srpskog raspoloženja u Americi
537	Napadi na Savu Kosanovića

538	Dolazak u Ameriku i uticaj četnika izbjeglih iz Jugoslavije
540	Smjena u kraljevskoj diplomatiji
541	Bura u čaši vode
542	Polemika sa uvodnikom Vašington Posta

Umjesto pogovora:

545	Četnička i ustaška emigracija kao tabu-tema u jugoslovenskim medijima
-----	---

Uvodni dio

**PRVI ZNACI ZAČETKA I RAZMAHA
ČETNIČKE PROPAGANDE U
SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA**